

Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 4.

**A TÁRSADALMI TŐKE NÖVELÉSÉNEK
LEHETŐSÉGEI FEJLESZTÉSPOLITIKAI
ESZKÖZÖKKEL**

2005. november

A tanulmány a Nemzeti Fejlesztési Hivatal és a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Rt. között 2005. augusztus 23-án kötött szerződés keretében készült.

A kutatás vezetője: Tóth István György

A kutatási téma koordinátora: Sik Endre

**A tanulmány készítői: Füzér Katalin (2. 3. és 4. fejezet)
Gerő Márton (2. 3. és 4. fejezet)
Sik Endre (1., 2., 3. és 4. fejezet)
Zongor Gábor (5. fejezet)**

**TÁRKI Rt.
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71.
Tel.sz.: 309-7676
Fax: 309-7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu**

Tartalomjegyzék

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ.....	4
A TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉSE.....	9
1. BEVEZETÉS.....	9
1.1. A TÁRSADALMI TŐKE KONCEPCIÓJÁNAK FELÉRTÉKELŐDÉSE A VILÁGBAN	12
1.2. A TÁRSADALMI TŐKE A MAI MAGYARORSZÁGON.....	13
1.3. A TANULMÁNY SZERKEZETE.....	17
2. A TÁRSADALMI TŐKE FOGALMA, TÍPUSAI ÉS LEHETSÉGES HASZNA (VAGY KÁRA)	19
2.1. A TÁRSADALMI TŐKE TÍPUSAI.....	22
2.2. A TÁRSADALMI TŐKE HASZNA, ILLETVE KÁRA	22
3. TÁRSADALMI TŐKE-FEJLESZTÉSI PÉLDATÁR	25
3.1. NEMZETKÖZI PROJEKTEK	25
3.1.1. <i>A Világbank</i>	26
3.1.2. <i>OECD (The Well-being..., 2001)</i>	32
3.1.3. <i>Kelet-európai összehasonlító, illetve magyarországi kutatások és kísérleti fejlesztések</i>	34
3.2. NEMZETI PROJEKTEK	41
3.2.1. <i>A Saguaro Szeminárium</i>	41
3.2.2. <i>U.K. (Social Capital, 2002)</i>	51
3.2.3. <i>Írország (The Policy..., 2003)</i>	54
3.2.4. <i>Kanada (Social Capital, ...2005.)</i>	57
3.2.5. <i>Ausztrália (Winter, 2000)</i>	62
4. KÉT PÉLDA A TÁRSADALMI TŐKE-FEJLESZTÉSRE.....	66
4.1. TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉS A VÁROSREHABILITÁCIÓ SORÁN	68
4.1.1. <i>Társadalmi tőke a városrehabilitációban Magyarországon</i>	76
4.2. TELEPÜLÉSKÖZI KAPCSOLATRENDSZEREK	86
5. BEFEJEZŐ GONDOLATOK A TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉSÉRŐL	104
5.1. KELL-E, SZABAD-E A KORMÁNYZATNAK A TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉSÉVEL BEAVATKOZNI A TÁRSADALOM MŰKÖDÉSÉBE?	104
5.2. MILYEN ELVEKET TARTSON SZEM ELŐTT EGY AKTÍV TÁRSADALMI TŐKEFEJLESZTÉST VÉGZŐ KORMÁNYZAT?	106
5.3. MILYEN TERÜLETEKEN, MELY CÉLOK ELÉRÉSE ÉRDEKÉBEN CÉLSZERŰ A FEJLESZTÉSI ERŐFORRÁSOKAT KONCENTRÁLNI?	107
6. IRODALOMJEGYZÉK.....	112
7. VÁLOGATÁS A TÁRSADALMI TŐKE IRODALMÁBÓL	115

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ

Munkánk célja a Nemzeti Fejlesztési Hivatal megbízásából egy olyan kézikönyv összeállítása volt, amelyből a kormányzati fejlesztési szakemberek széles körű áttekintést kapnak a fejlesztésben világszerte alkalmazott társadalmi tőke fogalmának használatáról, megközelítéseiről és a fejlesztésben betöltött szerepéről és ötleteket kaphatnak az alkalmazás elképzelhető formáiról. Elsősorban tehát a közigazgatásban dolgozó és a fejlesztési stratégiákra befolyást gyakorló döntéshozókat céloztuk meg tanulmányunkkal.

A társadalmi tőke bemutatását egy rövid bevezető után, melyben kitérünk a társadalmi tőke magyarországi állapotára és a fogalom használatának fontosságát ma Magyarországon indokoló tényezőkre, a társadalmi tőke fogalom eredetének elemzésével kezdjük. Ezután bemutatjuk a társadalmi tőke három típusát, és rövid előzetest adni a társadalmi tőke lehetséges pozitív és negatív hatásairól.

E rövid elméleti megalapozás után vigyázó szemünket a külföldi társadalmi tőke fejlesztési példákra vetjük. Előbb a nemzetközi, azaz a több országra kiterjedő kezdeményezéseket, mint a Világbank nyomor leküzdésére szolgáló projektcsaládjá és az OECD a fenntartható fejlődés és a társadalmi tőke kapcsolatáról szóló munkássága ismertetjük. Ebben a fejezetben rövid kitérőt teszünk Kelet-Európába, ahol - mivel konkrét társadalmi tőke fejlesztési projektek még nem történtek - csupán összehasonlító kutatásokról tudunk beszámolni. Ezután különféle nemzeti társadalmi tőke projekteket mutatunk be. A sorban az első a társadalmi tőke fejlesztés egyik kezdetét jelentő Saguaro Szemináriumot, melyet a társadalmi tőke fogalom atyja, Robert Putnam hozott létre az Amerikai Egyesült Államokban, valamint a Nagy Britanniai, az ír, a kanadai és az ausztrál társadalmi tőke hatásaira és fejlesztésére vonatkozó kutatásokat és javaslatokat.

Noha Magyarországon a társadalmi tőke fogalma még nem vált a kormányzati fejlesztés elemévé, lezajlott már jó néhány olyan projekt amely, ha kimondatlanul is, de valamilyen, pozitív vagy negatív hatást gyakorolt a társadalmi tőkére, vagy hasonló szempontok vezérelték, mint a külföldi társadalmi-tőke érzékeny munkálatokat. A következő fejezetben előbb ezek közül mutatunk be néhányat, majd részletesebben foglalkozunk a városrehabilitációval, amely régóta ismeri a társadalmi tőke fogalmát és bemutatjuk a Budapest Magdolna negyedében (Józsefváros) elkezdődött munkát, valamint a Települési

Önkormányzatok Országos Szövetségének működésén keresztül vizsgáljuk, hogyan válhatnak társadalmi tőke-képzővé a településközi kapcsolatok.

Kötetünkben a fenti szerkezeten belül keretes írások formájában megpróbáltuk kiemelni a társadalmi tőke fogalmával és az egyes projektekkel kapcsolatos kritikákat, illetve konkrét, jónak tűnő, de legalább is érdekes, vagy példaként szolgáló gyakorlatokat, továbbá az olyan információkat, amelyek segítenek az olvasottak szélesebb kontextusba helyezésében. A lehető leginkább törekedtünk arra, hogy olyan példákat gyűjtsünk, olyan gyakorlatokat írjunk le és ezeknek olyan vonásait domborítsuk ki, amelyek széles spektrumot átfogva mutatják be a társadalmi tőke fejlesztésben való alkalmazásának sokszínűségét, valamint amelyek segítik a fejlesztésről való gondolkodást.

Tanulmányunk végén, három kérdéskör köré csoportosítva összegyűjtöttük azokat a gondolatokat, amelyeket a legfontosabbaknak ítéltünk:

1. **Kell-e, szabad-e a kormányzatnak a társadalmi tőke fejlesztésével beavatkoznia a társadalom működésébe?** E kérdésre általában igen a válasz, ám a különböző fenntartásokkal és feltételekkel. Az angol fejlesztők szerint a kormányzati beavatkozás dilemmája, hogy a társadalmi tőke kulturális és történelmi folyamatokba való beágyazottsága miatt nem várható, hogy a kormányzati erőfeszítések hatására gyors és látványos változás következne be. Ezért a kormányzatnak arra is figyelnie kell, hogy a fejlesztés eredményeként a helyzet a közjó egésze szempontjából jobb, s ne rosszabb legyen. A kanadaiak pedig azt mondják, a kormányzat elkerülhetetlenül hat a társadalmi tőkére, ezért jobb, ha ezt tudatosan teszi.

Egy ausztrál elemzés arra figyelmeztet, hogy a társadalmi tőke orientált közpolitika radikális eltérést feltételez a „normális” fejlesztési gyakorlattól. Az „ellenfél” éppen az a központi fejlesztési rutin és bürokrácia, amelynek feladata a változások végrehajtása. A sikeres paradigmaváltás esélye csak akkor és ott jön létre, amikor és ahol a helyi érdeket képviselők és a központi elosztás képviselői bíznak egymásban, közös értékeket vallanak, informális kapcsolataik kiválóak, tehát, ahol a fejlesztésben résztvevők között magas szintű a társadalmi tőke. Emellett kizárólag az alulról kiinduló kezdeményezések esetében lehet remélni a társadalmi tőke kialakulását.

Az OECD szerint a kormányzati beavatkozás során fontos az óvatosság, hiszen a társadalmi tőke működéséről, a jólét-termelésre gyakorolt hatásainak módjáról, s ezek hosszú távú és áttételes mechanizmusairól keveset tudunk. Ezért kezdetben csak kisebb projektek megvalósítását javasolják és azokat is csak roppant óvatosság mellett.

2. **Milyen elveket tartson szem előtt egy aktív társadalmi tőkefejlesztést végző kormányzat?** A Világbank társadalmi tőke projektje e tekintetben jól megfogalmazza a legalapvetőbb elveket. Ezek a részvétel, a tevékenységeknek a helyi körülményekhez való adaptálása és a partnerség elve. A Saguaro Szeminárium résztvevői ezeket további elvekkkel egészítették ki, amelyek közül talán a legfontosabb, hogy a társadalmi tőke képes újabb társadalmi tőkét generálni, így a meglévő társadalmi tőke felhasználható új tőke képzésére.

A kanadai kapcsolati hálózatokra koncentrált fejlesztési elképzelések szerint csak nagyon ritkán szabad a kormányzatnak közvetlenül a társadalmi hálózatok alakulásába beavatkoznia. Elképzelhető ilyen kivételes helyzet- például a bevándorlók és a befogadó közösségek tagjai közötti kapcsolatokra való állami rásegítés, de gyakrabban alkalmazandó a meglévő kapcsolatok felhasználása a program sikeressége érdekében, mint az AIDS vagy a dohányzás ellenes kampány során a meggyőzés érdekében a véleményirányítók és a célcsoportok közötti kapcsolatok mozgósítása. Ennél is gyakrabban kerül sor olyan közvetett társadalmi kapcsolatépítésre, amikor a megfelelő kapcsolatok kialakulásához alkalmas terepet törekszik a kormányzat megteremteni. (Például a lakóközösségek kapcsolatainak kiépülését szolgáló lakótér kialakítási megoldások elősegítése). Leggyakrabban pedig az egyéb fejlesztési programok társadalmi tőke tudatosságának növelésével segíti a kormányzat a társadalmi tőke fejlesztését. Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik a Saguaro szeminárium által megfogalmazott „áthidalás elv”, mely szerint az összetartó társadalmi tőke többnyire magától is létrejön, ezért a csoportok közötti kapcsolatok (az összekötő és összetartó társadalmi tőke) fejlesztésére kell több külső erőforrást koncentrálni.

3. **Milyen területeken, mely célok elérése érdekében célszerű a fejlesztési erőforrásokat koncentrálni?** Szinte valamennyi nemzeti fejlesztési tanulmányban megtalálható a család, a helyi közösség, a civil társadalom különböző formában

történő támogatásának szükségessége. A konkrét megoldási javaslatok között is vannak – nyilván azzal is összefüggésben, hogy ezek a fejlesztési tanulmányok egymással és a világszervezetekben dolgozó fejlesztő-csoportokkal is szoros kapcsolatot tartanak – igen hasonlóak. Ilyenek például

- az önkéntes munka iránti kereslet elősegítése, az önkéntes munkára való készség kialakulásának fejlesztése, illetve társadalmi megbecsültségének támogatása,
- a helyi és a világba kitekintő „öntanítást”, társadalmi részvételt, közigazgatási és munkaerő-piaci információt biztosító informatikai szolgáltatások egyidejű fejlesztésének biztosítása¹,
- a különféle mentori programok támogatása,
- egészségügyi fejlesztés helyi szerveződésű és a civil társadalomba ágyazott formái elterjedésének elősegítése (például a családi szervezetben, illetve önkéntes munkán alapuló gondozás),
- a városrendezési elvek területén az ingázásra fordított idő növekedésének akadályozása, valamint a gyalogosbarát lakónegyedbeli közlekedés kialakítása és közterek beékelése a városi térbe,
- a munkabank különböző formáinak támogatása.

Nem feladata a tanulmánynak, hogy kijelölje egy lehetséges magyarországi társadalmi tőke fejlesztési projekt céljait. Mivel nem célszerű a spanyolviasz feltalálása, ezért úgy véljük, a kijelölendő célok az előzőkben bemutatott célok közül válogatandóak ki. Mivel azonban ezt nem szabad a korábban megfontolásra ajánlott elvek ellenében tenni, ezért az adaptálás során néhány komolyan veendő szempontot kiemelendőnek látunk:

- Mivel Magyarországon a közösségfejlesztés és a civil társadalom sokféle támogatásban részesül, ezért megszívlelendő lehet az az írási gyakorlat, hogy a kormányzat erősen figyel arra, hogy a valódi civil társadalmi részvétel – s ne a lobby vagy politikai érdekek – legyen biztosítva.
- Ha igaz, hogy a magyar kultúra kapcsolatérzékeny, vagyis a társadalmi tőke kapcsolati elemei bár láthatatlanok, de nagyon fejlettek, akkor Magyarország esetében különösen fontos lehet, hogy a társadalmi tőke típusainak fejlesztése között valamiféle harmónia (egyensúly?) legyen. Márpedig ennek elérése nem

¹ A hazai viszonyok között ez nem csupán a hálózatok építését, hanem a tartalomszolgáltatás rendszeres és színvonalas biztosítását is kell, hogy jelentse, mert enélkül nem lesz maradandó a fejlesztés társadalmi hatása.

könnyű, mert az összetartó és az összekötő hálózatépítés egyidejű megvalósítását nehezíti, hogy a kétféle hálózattípus kölcsönösen megpróbálja a másikat gyöngíteni.

- Végül a magyar gyakorlat számára az ismertetett társadalmi tőke fejlesztési tanulmányok alapján egy negatív következtetés is fontos lehet: nem találtunk egyetlen példát sem a fejlesztési tanulmányokban arra, hogy etnikai alapon próbálnák fejleszteni a társadalmi tőkét. A paradox helyzet oka, hogy az etnikai elem figyelmen kívül hagyása a társadalmi tőke elvének sértését jelenti, hiszen az etnikai kultúra emberi, társadalmi tőke, kapcsolati tőke hatásai erősek. Ugyanakkor figyelembevétele könnyen egy összetartó társadalmi tőke elem túlértékeléséhez vezethet, annak minden negatív hatásával. Fejlesztési szempontból az etnikai szempont figyelembevétele növeli az erőforrások felhasználásának koncentrálhatóságát, ugyanakkor szaporítja az ellenőrizendő s politikailag kényes, dimenziók számát, továbbá az eredmények számontartás és értékelése során sajátos szervezeti gondokat szül. A fenti paradoxon feloldásának egyik lehetséges megoldása az lehet, hogy az etnikai elemet csak időszakosan vagy időlegesen, s ekkor is csak sajátos helyzetekben lévő etnikai csoportok esetében (de akkor vállalt és nyílt pozitív diszkrimináció formájában) alkalmazzuk.

A TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉSE

1. Bevezetés

A társadalmi tőke koncepció születésének pillanatától policy-orientált volt, másként a társadalmi tőke fogalom használatához nagyon gyakran társult politikai cél, ideológia és/vagy cselekvésre való készítés. Természetesen ez sokféle formát ölthetett, lehetett az oktatás társadalmi hatékonyságát növelő mozgalom, a lakóhelyi szegregáció káros hatásait elkerülni segítő egyesület, de lehetett hagyományos közösségi értéket védő kör vagy az állami és/vagy piaci túlhatalom elleni helyi vagy globális küzdelmet szolgáló kezdeményezés.

Jól illusztrálja ezt az első mű, amiben a társadalmi tőke fogalma megjelent. Ez egy 1916-ban keletkezett szöveg volt (Hanifan, 1920), amiben egy nyugat-virginiai protestáns tanító és reformátor azt panaszolja, hogy a társadalmi tőke fogyása miatt romlik a világ. A társadalmi tőke fogalmának bevezetésekor az ősatya a „valódi tőke” egyes formáitól indít, mondván, hogy ő a tőke fogalmát csak képletesen használja, amikor nem „birtokról vagy személyes tulajdonról vagy pénzről ... hanem jóakaratról, összetartozásról, vonzalomról és társadalmi kapcsolatról van szó...” (idézi Putnam és Gross, 2002, 4. old.). Márpedig ezek olyan közjavak, amik nélkül nincs szomszédság, szétesik a közösség, romlik az erkölcs.

Látni fogjuk később, hogy a társadalmi tőke fogalom elterjedése egy Robert Putnam nevű amerikai politológus két könyvének köszönhető. Putnam első munkájának (Putnam, 1993) címe erősen cselekvés-orientált², mint ahogy az utolsó fejezet utolsó mondata sem kevésbé az: „Társadalmi tőkét teremteni nem egyszerű, de a demokrácia működőképessé tételének ez a kulcsa.” (p. 185). Ugyanebben az évben született rövid dolgozata áthelyezi a társadalmi tőke diskurzusát az Újvilágba (Putnam, 1993a), s az 1992-ben történt Los Angelesi etnikai felfordulást a társadalmi tőke eróziójának jeleként felmutatva felhívást intéz a nemzethez, hogy cselekedjen, s ehhez melegen ajánlja a társadalmi tőke koncepcióját. Putnam maga sem rest, s a kilencvenes évek közepén beindítja a cselekvés-orientált társadalmi tőke-építő mozgalom alaptípusát a Saguaro Szemináriumot (lásd később).

² „Making Democracy Work”, amit akár úgy is magyarázhatunk, hogy „Előre a működőképes demokráciáért”.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy már a kilencvenes évek közepén egyszerre sok helyen fedezték fel a társadalmi tőkében a társadalmi gondok megoldásának addig hiányzó gyógyírját, vagyis azt a társadalmi tényezőt, amivel a szegénység, a kirekesztettség, a tévútra tévedő fejlesztések problémája megoldhatóvá válik. Látni fogjuk, hogy olyan nagyhatású nemzetközi szervezetek, mint a Világbank vagy az OECD indít társadalmi tőkét elemző és fejlesztő projekteket, a társadalmi tőke mérésének problémáit az ENSZ statisztikai hivatala, de a legtöbb módszertani kutatásban élenjáró nemzeti statisztikai szervezete is munkatervébe illeszti, s a társadalmi tőke koncepciója megkerülhetetlenné válik a világ valamennyi agytrösztje számára.

A Nemzeti Fejlesztési Hivatal (NFH) megbízása az volt, hogy a fejlesztéssel foglalkozó szakemberek számára készüljön egy átfogó, de a szakmai részleteken felülemelkedő, elgondolkodtató, de mégis olvasható kézikönyv. Az NFH munkatársainak négy fejlesztéspolitikai, illetve politikai oka is lehetett arra, hogy egy ilyen tanulmány megszületését szükségesnek lássák:

- A társadalmi tőke koncepciója – mint a továbbiakban részletesen bemutatjuk - a nemzetközi fejlesztési szakirodalomban jó tíz éve jelen van.
- Az Európai Unió fejlesztési rendjébe illeszkedő II. Nemzeti Fejlesztési Terv előmunkálatai során többször felmerült e koncepció (vagy egyes elemei) használhatóságának kérdése.
 - A társadalmi tőke fogalma megtalálható a Kilátó c. dokumentumban (www.fejlesztéspolitika.gov.hu) mint a tudásvezérelt társadalom munkaerő-piacának egy rásegítő mechanizmusa,
 - továbbá az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepció júliusi verziójában, mint a társadalom kohéziós hajlama, illetve a civil társadalom eleme.
 - Az NFH Elemző Értékelő, Modellező Főosztálya az érintett szaktárcák tervezői részlegeivel együttműködve műhelyvita sorozatot szervezett a II. NFT stratégiájának (Nemzeti Stratégiai Referencia Keret) megalapozása céljából. Ennek során a társadalmi tőke önálló vita témája volt, de a társadalmi szolidaritásról szóló vita is lényegében a társadalmi tőkéről szólt. A záróvita során előállt egy olyan lista, amely a jelenlevők véleménye szerint a magyarországi társadalmi, gazdasági helyzet legfontosabb problémáit, s ezért a fejlesztéspolitikai beavatkozási területeit

foglalja magában³. Ezek között a társadalmi kohézió a legfontosabb szempontként jelent meg

- Különböző agytrösztök terveiben fel-felmerül a társadalmi tőke koncepciója. Ilyen például
 - a Professzorok Batthyányi Körének Szent István-terve, amelyben önálló fejezet foglalkozik a társadalmi tőke fontosságával (www.bla.hu/professzorok/dl/szit-jun-18.pdf),
 - a DEMOS Stratégiai Auditjának (www.demos.hu/Audit) több részlete, vagy
 - a TÁRKI Kockázat és Bizalom című elemzése (www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a719.pdf).
- Végül, az NFH vezetői elérkezettnek láthatták az időt arra, hogy - néhány nemzetközi példához (USA, Nagy-Britannia, Írország, Ausztrália, Új-Zéland) hasonlóan - a hazai politikai diskurzusba is bekerüljön a társadalmi tőke fogalma.

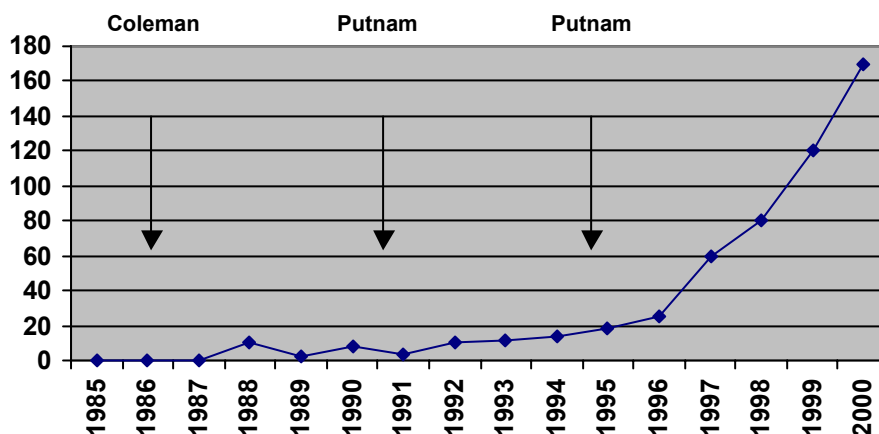
A fentiekhez két szakmai érvet tehetünk hozzá, amelyek a társadalmi tőke fejlesztési célú vizsgálatát időszerűvé teszik: egyfelől a társadalmi tőke világszerte hatalmas és gyorsan szélesedő kutatási terület, másfelől nemzetközi összehasonlításban Magyarország társadalmi tőkéjének mennyisége átlagosnak vagy kicsinek, szerkezete pedig sokszor kedvezőtlennek tűnik.

³ www.fejlesztéspolitika.gov.hu/engine.aspx?page=dokumentumtar

1.1. A társadalmi tőke koncepciójának felértékelődése a világban

A társadalmi tőke fogalmának gyors elterjedésére jellemző, hogy míg 1981 előtt mindössze húsz, 1996 és 1999 között 1003 alkalommal fordult elő társadalomtudományi hivatkozásokban a társadalmi tőke fogalma (Winter, 2000). Ezt a folyamatot jól mutatja a társadalmi tőke Nagy-britanniai fejlesztésével foglalkozó tanulmány (1. ábra).

1. ábra A társadalmi tőke fogalom előfordulása 1985 és 2000 között (esetszám)

Forrás: Social Capital, 2002 9. old.

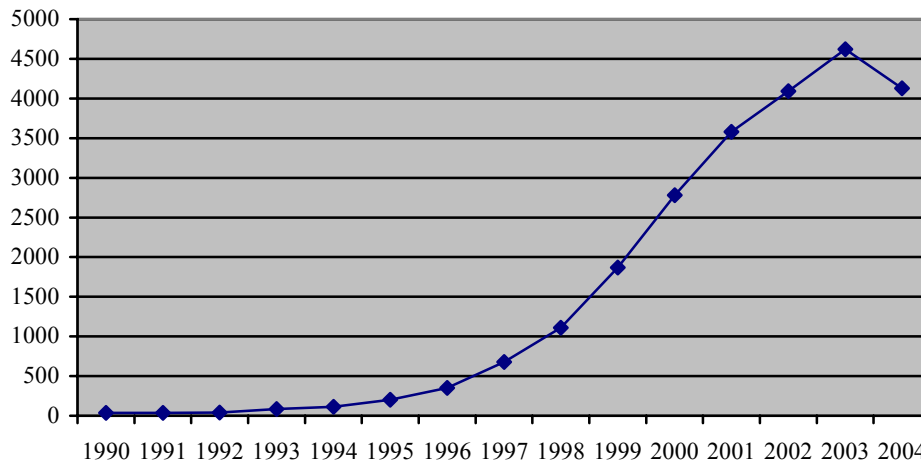
Látható, hogy a társadalmi tőkére gyakorlatilag nem történt hivatkozás a Coleman cikk (1988) előtt, illetve, hogy Putnam olasz, de különösen amerikai társadalmi tőkéről szóló művei (1993 és 1995) hatására megszorodott a társadalmi tőke fogalom használata.

Tanulságos rápillantani, hogy e tanulmány születésének pillanatában mit láthat egy kutató, ha a társadalmi tőkét a Google-on keresztül akarja kutatni. Ha a „social capital” szókombinációra⁴ keresünk rá 1.040.000 találatot lelünk, melyek közül első helyen a Putnam névvel fémjelzett www.bowlingalone.com site jeleskedik. Ha mármost a szakirodalomra akarunk koncentrálni, akkor a Google Scholar keresőn ismétljük meg a fenti keresést. A keresést az 1990-2004 közötti időszakra leszűkítve ismét a korábban látott ábra trendjét tapasztaljuk, de a görbe utolsó szakaszát vizsgálva 2001 után lassulást, majd 2004-ben

⁴ A keresés olvasáskori megismétléséhez a paraméterek: különleges keresési módban oly módon kell keresni, hogy csak akkor jelezzen találatot a kereső, ha a két szó együtt fordul elő, bárhol a weblapon belül és időbeli megkötés nélkül.

visszaesést tapasztalunk. Ez vagy átmeneti megtorpanást vagy a járvány végét jelentheti. Ha a jövőben az idézettség meredeken fog csökkenni, az a társadalmi tőke kutatás divatjának végét, ha némi csökkenés után stabilizálódik, a társadalmi tőke kutatásának érett szakaszba jutását jelzi majd.

2. ábra: A társadalmi tőke (social capital) fogalom évenkénti előfordulása a Google Scholar keresőgép segítségével 1990 és 2004 között (esetszám)

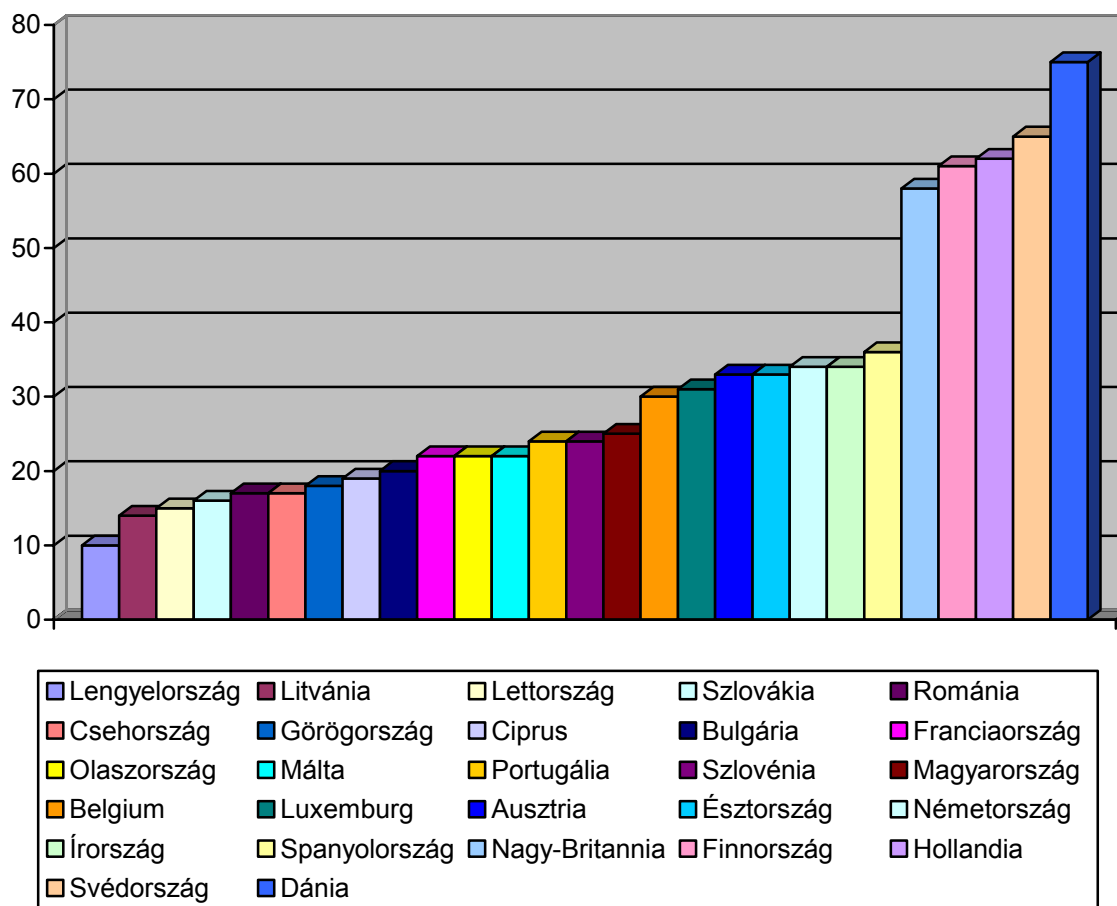
Forrás: Sik, 2005, (A keresés módja: advanced search with „social capital” 2005. november 3-án).

1.2. A társadalmi tőke a mai Magyarországon

A magyarországi társadalmi tőke helyzete az Európai Unió országaihoz való hasonlításban a legfrissebb kutatás adatai szerint a következőképpen foglalható össze:

- Az általánosított bizalom szintje az EU25 országainak átlaga (30%) alatt, de az újonnan csatlakozott országok átlaga (15%) felett van (25%). Ha a bizalom szintje alapján három csoportba soroljuk az európai országokat (3 ábra), akkor Magyarország az alacsony bizalomszintű (Lengyelországtól Magyarorszáig terjedő) csoport tetején található.

3. ábra: Az általánosított bizalom értéke az Európai Unió országaiban (%)*

* Azok aránya, akik szerint az emberekben meg lehet bízni az EU huszonöt országában, valamint Romániában és Bulgáriában (Forrás: Eurobarometer 2004, Wallace, 2005).

- - A politikai intézményekbe vetett bizalom szintje a rendőrség és a bíróság kivételével - az átlagosnál – sőt az EU15 átlagánál is – magasabb (1 táblázat).

1. táblázat: A politikai intézményekbe vetett bizalom (átlagpont)

	Parlament	Bíróság	Rendőrség	Politikusok	Európai Parlament	ENSZ
Magyarország	5,0	5,1	4,9	3,9	5,7	6,0
EU15	4,7	5,3	6,3	3,7	4,6	5,2
Összesen	4,6	5,1	6,1	3,6	4,6	5,3

Forrás: European Social Survey, 2002-2003 (Wallace, 2005). A ponthatár 0 – 10.

- - A civil társadalom terjedelme igen alacsony. Amíg a huszonhét vizsgált európai országban átlagosan a megkérdezettek 55%-a (ezen belül az EU15-ben 49%-a, az

EU25-ben 53%-a és az újonnan csatlakozott tíz országban 72%-a) nem tagja semmilyen civil szervezetnek, addig Magyarországon ez az érték 79%⁵.

- A személyes kapcsolatok kiterjedtsége szempontjából vegyes a kép (2. táblázat).

2. táblázat: A személyes kapcsolatok terjedelme (%)

	EU25	EU15	Csatlakozó országok	Magyarország
Barátokkal való találkozás gyakorisága				
Hetente többször	33	34	30	31
Havonta egyszer sem vagy soha	13	13	16	21
Munkatársakkal munkahelyen kívüli találkozás gyakorisága				
Hetente többször	8	8	11	12
Havonta egyszer sem vagy soha	54	55	44	40
Szomszédokkal való társasági együttlét gyakorisága				
Hetente többször	15	13	20	5
Havonta egyszer sem vagy soha	53	55	46	76
Barátokkal, rokonokkal vagy munkatársakkal való bizalmas beszélgetés gyakorisága				
Naponta vagy hetente többször	-	47	-	23
Havonta egyszer sem vagy soha	-	8	-	31

Forrás: European Social Survey, 2002-2003 (Wallace, 2005). Az EU25 és a csatlakozó országok átlaga nem számítható.

Forrás: Eurobarometer, 2004 (Wallace, 2005).

Eszerint:

- a barátokkal gyakran találkozó aránya átlagos, de a barátokkal ritkán vagy sosem találkozó aránya magas⁶,
- a fentiekkel ellentétes a munkatársakkal való munkahelyen kívüli barátság elterjedtsége,
- a szomszédokkal való társasági kapcsolatok szinte ismeretlenek Magyarországon⁷, és
- a bizalmas társalgás sem jellemzi a magyar kultúrát⁸.

A 3. táblázat alapján ehhez hozzátehetjük, hogy a háztartások közötti segítségnyújtás mindkét iránya ritkább Magyarországon mint a Európai Unió többi országában⁹.

⁵ Az Eurobarometer 2004 adatai alapján (Wallace, 2005). Az értékek némileg eltérőek, de a trend hasonló, ha az European Social Survey adatait nézzük: eszerint az EU15-ben a megkérdezettek 43%-a, Magyarországon 73%-a nem tagja semmilyen civil szervezetnek (Wallace, 2005).

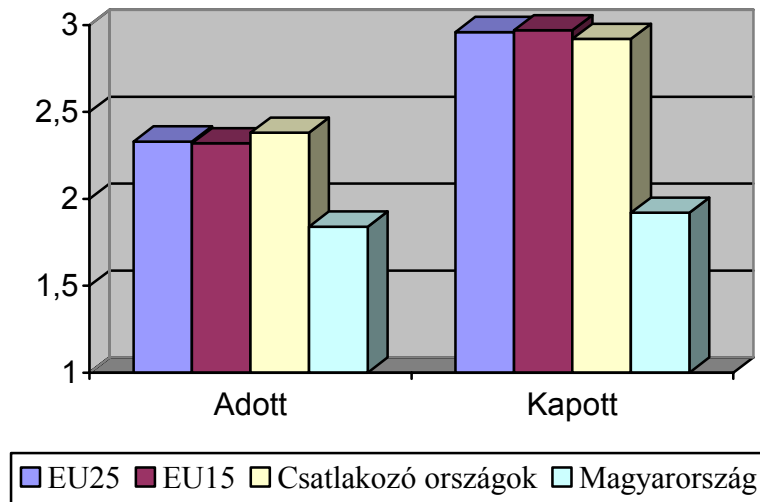
⁶ Ilyen vagy valamivel nagyobb arányban csak Észtországban, illetve három mediterrán országban (Málta, Olaszország, Spanyolország) ritkák a barátokkal való találkozások.

⁷ Hasonlóan magas arányt Olaszország és Spanyolország esetében tapasztalunk.

⁸ Ebben egyedül Görögország ér a nyomunkba (24%).

⁹ E tekintetben ismét mediterrán országok (Ciprus, Görögország, Málta, Olaszország és Portugália) állnak legközelebb a magyar helyzethez.

3. ábra: Az adott és kapott segítségek száma (átlagpont)

Forrás: Eurobarometer, 2004 (Wallace, 2005).

Összességében a magyarországi társadalmi tőke az Európai Unió országaival való összehasonlításban olykor alacsonynak tűnik (általánosított bizalom, civil társadalmi aktivitás, barátság (különösen annak intímebb, illetve segítségnyújtásban megnyilvánuló formái)), olykor átlagos vagy annál valamivel magasabb (politikai intézményekbe vetett bizalom, munkatársi barátság).

A csatlakozó és a korábbi Szovjetunió országaihoz képesti összehasonlításban a magyarországi társadalmi tőkét a következőképpen lehet jellemezni (Rose, 2005)¹⁰:

- **Az állam iránti bizalom:** A vizsgált két csatlakozásra váró és három volt Szovjet köztársaság lakosságának túlnyomó többsége (84%) szerint, a nyolc Európai Unióhoz csatlakozott ország megkérdezettjeinek több mint kétharmada (68%) szerint a korrupció széleskörű. A magyarországi közvélemény ennél valamivel kisebbnek látja a korrupció elterjedtségét (64%).
- **Kapcsolati tőke:** A vizsgált tizenhárom ország megkérdezettjeinek valamivel több mint ötöde (22 %) biztos abban, hogy pénzsűke esetén lenne olyan barátja vagy

¹⁰ A New Europe Barometer adatfelvételsorozat valamivel részletesebb bemutatására később kerül sor. A vizsgált országok: EU-hoz csatlakozott országok – Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, csatlakozásra váró országok – Bulgária, Románia, volt szovjet köztársaságok: Fehéroroszország, Oroszország, Ukrajna.

rokona, akitől kb. egy havi jövedelemnek megfelelő összeget tudna kölcsönkapni. Magyarországon ez az érték jóval magasabb (31%), s ebben csak Szlovénia (34%) előzi meg.

- A kapcsolati tőke másik jellemzője, hogy mennyire bíznak az emberek személyes ismerőseikben. A többség (71%) értelemszerűen bízik, s ebben Magyarország sem tér el az átlagostól (74%)¹¹.
- **Civil társadalom:** A tizenhárom ország lakosainak körülbelül hatoda (15%) tagja valamilyen sport-, művészeti, közösségi vagy jótékonyssággal foglalkozó szervezetnek. Magyarország esetében ez az arány kis mértékben átlag alatti (12%).
- **Általánosított bizalom:** Az összes megkérdezett közel harmada (30%) általában nem bízik az emberekben (az adott ország lakosaiban). Magyarország esetében a bizalmatlanok aránya sokkal alacsonyabb (19%), amiben csak Litvánia (17%) előz meg bennünket.

1.3. A tanulmány szerkezete

Az első fejezetben előbb áttekintjük a társadalmi tőke fogalmát, majd röviden írunk a társadalmi tőke három típusáról, melyek eltérő kapcsolatszerkezete és ezzel összefüggően nagyban eltérő társadalmi funkciója miatt társadalmi hatásuk is nagymértékben eltérő. Az első fejezet utolsó részében egy válogatást és példatárat adunk közre a társadalmi tőke lehetséges hatásairól.

A második fejezetben egy rövid „fejlesztés-történeti” bevezetőt követően áttekintjük a társadalmi tőke fejlesztésével foglalkozó legfontosabb nemzetközi (Világbank, OECD) és nemzeti (USA, UK, Írország, Ausztrália) fejlesztési előtanulmányokat, illetve elemzéseket.

A harmadik fejezetben két esettanulmány szerepel, amelyekkel azt akartuk egy-egy konkrét területen illusztrálni, miért lehet fontos a társadalmi tőke a fejlesztő munkában. Az első esettanulmány a társadalmi tőke fejlesztés szakirodalmának egy régóta bevett elemére (városrehabilitáció) koncentrálna. Ennek megfelelően az esettanulmány előbb összegzi a korábbi tapasztalatokat, majd bemutatja, és kritikusan értékeli a társadalmi tőke koncepciót

¹¹ A személyes ismerősökkel szembeni bizalom a bolgárok, a románok és az oroszok körében (rendre 46%, 67% és 62%) a legalacsonyabb.

nélkülöző, illetve az arra alapozott városrehabilitáció eseteit. A második esettanulmány (településközi hálózatok) egy meglehetősen szokatlan kérdést tesz fel: Mennyiben tekinthető társadalmi tőkének egy – a településközi kapcsolatokat intézményesítő szervezet? Vajon hogyan hat egy ilyen szervezet az ezt létrehozó, - illetve általában a - települések társadalmi tőkéjére?

A tanulmány negyedik részében olyan gondolatokat fogalmazunk meg, amelyekről azt feltételezzük, hogy hasznosak lehetnek a társadalmi tőke fejlesztésének hazai gyakorlatának kialakítása során.

Végezetül a korábban idézett szakirodalmat mutatjuk be, majd egy távolról sem teljesen, de alkalmasan elrendezett szakirodalmi válogatással segítjük azokat, akik e területen tovább akarnak kutakodni.

2. A TÁRSADALMI TŐKE FOGALMA, TÍPUSAI ÉS LEHETSÉGES HASZNA (VAGY KÁRA¹²)

A társadalmi tőke fogalmát a jelenség négy legnagyobb hatású, mára klasszikusként kezelt kutatójának (Bourdieu, Coleman, Putnam és Fukuyama) megoldásain keresztül mutatjuk be.

Bourdieu a „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke” című művében az egyes tőkefajták egymásra történő átváltásának („rekonverziójának”) folyamatait vizsgálta (Bourdieu 1998(1983)). Bourdieu, túllépve a közgazdaságtan tőkefogalmán, kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkéről értekezett. A közvetlenül anyagi tőkévé váltható gazdasági tőke, valamint a bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható társadalmi és kulturális tőke fogalmából kiindulva jut el a tőkeátváltások elemzéséhez. Felfogásában a társadalmi tőke azokat az erőfeszítéseket foglalja magában, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki. A társadalmi tőke magánvagyon, amely révén az érintettek erősíthetik társadalmi státusukat, sőt hatalomra tehetnek szert.

Coleman az oktatás társadalmi kontextusának vizsgálatába vonta be a társadalmi tőke fogalmát (Coleman 1998(1988)), miután az emberi viszonyok széles körére kiterjesztette azt. Szerinte a társadalmi tőke a személyek közötti viszonyokban testesül meg, és akkor keletkezik, amikor „... az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítsék a cselekvést.” (Coleman 1998(1988): 17). A társadalmi tőke erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer, amelynek három alaptípusa: kötelezettségek/elvárások, információs csatornák és normák/szankciók. A társadalmi tőke megteremtésének, megőrzésének és megváltozásának feltételeit a kapcsolatháló zártságát és stabilitását biztosító társadalomszerkezeti sajátosságok, ideológiák és társadalmi szervezetek alkotják. A szülők és a gyermekek közti viszonyok, valamint az iskolát övező közösségek egyaránt meghatározó jelentőségűek az oktatás eredményessége, vagyis az emberi tőke felhalmozása szempontjából.

Később Coleman (1994(1990)) a társadalmi tőke fogalmát tovább finomította, és a társadalomelmélet egyik központi fogalmává emelte. A korábbi típusok mellett társadalmi tőkét alkotnak a hatalmi viszonyok, valamint a kisajátítható és szándékosan kialakított szervezetek. Coleman felfogásában a hangsúly továbbra is a társadalmi tőke egyéni cselekvést előnyösen előmozdító vonatkozásán van, habár megjelenik nála a társadalmi tőke közjóság-

¹² A fejezet alapjául szolgáló művek: Füzér, 2005, Orbán-Szántó, 2005 és Sik, 2005.

jellege is: bizonyos típusainak előnyeit nem csak azok élvezhetik, akik létrehozzák, mivel nehéz kizárni másokat a „fogyasztásából”.

A társadalmi tőke közjószág-felfogása Putnam (1993, 1993a, 1995, 2000) munkáiban teljesebbé válik. Szerinte míg a fizikai tőke fogalma tárgyak és az emberi tőke fogalma emberek *egyedi* sajátosságaira utal, addig a társadalmi tőke inkább *kollektív* ismérv: egyének közti kapcsolatokat, szoros társadalmi kapcsolathálókat, erős civil szervezeteket, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit jelenti. A társadalmi tőke szorosan kapcsolódik a „civil kurázi” fogalmához, felhívja a figyelmet arra, hogy a civil kurázi sokkal hatékonyabb, ha a kölcsönös társadalmi kapcsolatok sűrű hálózatába ágyazódik (Putnam 2000:19). Putnam szerint a társadalmi tőke kulturális jelenség, egyszerre jelenti a kollektív cselekvésre való készséget és a közintézményekbe vetett bizalmat, nagy közösségek (akár nemzetek vagy régiók) jellemzője.

A társadalmi tőke fogalmát Fukuyama „Bizalom” című munkája (Fukuyama, 1997(1995)) nyomán a következőképpen határozhatjuk meg: az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig. A hangsúly két kulcsszón van: együttműködés és mozgósítás. Társadalmi tőkéről, vagyis felhasználható és bővíthető erőforrásról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha a potenciális társadalmi normákat adott társadalmi kapcsolatban (legyen az mondjuk a kölcsönösség normája egy baráti kapcsolatban) életre hívjuk, mozgósítjuk, a kölcsönösen előnyös együttműködés céljából. A közgazdasági szakkifejezés, a tőke használata azért lehet indokolt, mert a társadalmi kapcsolatokban rejlő, majd az együttműködéshez életre hívott társadalmi normák segítségével a társadalmat ugyanúgy lehet építeni és rombolni, mint az anyagi/fizikai vagy az emberi tőke segítségével. Az anyagi/fizikai tőkével éppúgy lehet például kórházakat vagy iskolákat építeni, mint nukleáris fegyvereket gyártani. Egy zseniális tudós éppúgy felhasználhatja tudását a rákbetegségek gyógyítására, mint vegyi fegyverek kifejlesztésére. Ehhez hasonlóan: a társadalmi tőke kiaknázása is történhet a társadalmi fejlődés előmozdítása céljából, de más esetekben etnikai konfliktusok vagy „törzsi” háborúk kitörését, kirekesztést, korrupciót, bűnözést és egyéb káros társadalmi jelenségeket idézhet elő. Ezzel pusztán azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi tőke önmagában nem feltétlenül előnyös, nem biztos, hogy a közjót szolgálja. Példaként említhetjük az olasz maffia ténykedését, ahol egyértelműen létezik a csoporton belül, a csoport tagjai között társadalmi tőke és együttműködés, de ennek

kihatása a társadalom többi tagjára egyértelműen káros. Éppen ezért, amikor a társadalmi tőke működését és mértékét vizsgáljuk, fontos kérdés annak társadalmi „összhasznossága”.

A társadalmi tőke fogalmának kritikái

A szakirodalomban szinte közmegegyezés van abban, hogy a társadalmi tőkével foglalkozó rengeteg műben található rengeteg definíció legnagyobb baja az, hogy a társadalmi tőke fogalma alatt mindenki mást ért (Sobel, 2002, Durlauf, 1999). Sokan hivatkoznak Portes (1998) kritikájára is, mely szerint a társadalmi tőke-fogalom nagy népszerűségét azzal magyarázza, hogy egyszerű diagnózist, olcsó és kész megoldást látszik nyújtani olyan problémák megoldására, amelyekkel régóta nem tudnak mit kezdeni a világ fejlesztői (lásd elsősorban a szegénység és az elmaradottság jelenségét).

Vannak, akik megértőbbek a társadalmi tőke fogalom burjánzásával szemben, mondván, hogy ez csupán a tudomány „mai állása”, amit majd kinő. Mi több, egy baráti kritika a pontos definíció hiányának lehetséges hasznára hívja fel a szakma figyelmét (Schuller et al, 2000). Schuller és szerzőtársai szerint a társadalmi tőke sokféleségének oka a fogalom „fiatalsága”: „a társadalmi tőke a kamaszkor jellemvonásait viseli magán: már nem értelmetlen kicsike, de nem is felnőtt, könnyű visszaélni vele, a jövője bizonytalan, de a benne rejlő lehetőségek nagyok.” (Schuller et al, 2000, 35.o.). Éppen ezért meg kell adni neki a módot, hogy „kiforrja magát”, s nem is lenne jó, ha túl hamar leegyszerűsített definíciót alkalmaznának a kutatók. Az pedig, hogy a közgazdászok a fogalom bizonytalansága miatt elvetik egy fogalom használatát, nem jelent semmit, mert ha a közgazdászok nem tudnak valamit a haszonmaximalizálás elvével magyarázni, azt el (meg)vetik, ha össze tudják hangolni azzal, akkor monopolizálják. Szerintük a társadalmi tőke fogalom értéke – s egyben nagy népszerűsége is – azzal függ össze, hogy a fogalom számos jellemzője hasznos a mai társadalomtudomány számára. Így a módszertani individualizmus rovására az intézményi elemzés felé tereli a kutatók figyelmét, a mikro-, a mezo- és a makroszintű elemzés összekapcsolásának egy lehetséges modelljét kínálja, lényege szerint multidiszciplináris, és nem utolsó sorban rákényszeríti a kutatói társadalmat, hogy elemzéseik gyakorlati felhasználásának kérdésével is foglalkozzanak.

A tőke fogalom félrevezető használatának egy más szempontú kritikáját adja Smith és Kulynych (2002), amikor a társadalmi tőke fogalmán belül a tőke szó használatának veszélyességét abban látják, hogy ily módon legitimálni, sőt piedesztálra emelni lehet a (végelegesen?) győztes kapitalizmust, amelyben mindenkinek lehetősége van arra, hogy (társadalmi) tőkésé váljon. A társadalmi tőke fogalma alkalmas arra is, hogy általa lecserélhető legyen a társadalmi gondok megoldásának hagyományos (például a szakszervezetek és a munkásmozgalom által használt) diskurzusa.

Mivel a következő fejezetben röviden bemutatjuk, hogyan definiálják a társadalmi tőkét a fejlesztéssel foglalkozó tanulmányok, ezért most nem szükséges mélyebb és kritikai elmélkedés a társadalmi tőke fogalmáról. Elégedjünk meg azzal, hogy – mint látni fogjuk a kanadai kísérlet kivételével – valamennyi fejlesztési kérdésekkel foglalkozó elemzésben a társadalmi tőke a bizalom, a kapcsolatok, a társadalmi viselkedést szabályozó normák és a civil társadalmi aktivitás elege.

2.1. A társadalmi tőke típusai

Attól függően, hogy milyen minőségű, irányultságú és erősségű társadalmi kapcsolat jellemzi, megkülönböztetjük a társadalmi tőke egy további dimenzióját. E szerint beszélhetünk:

- **Összetartó társadalmi tőkéről**, melyet erős kötések (például családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok) jellemeznek. A társadalmi tőkének ez a formája hajlamos másokat kizáró, homogén csoport- és közösségi tudat kialakítására. Az összetartó társadalmi tőke megítélése ösztársadalmi szempontból nem egyértelmű. Az összetartó társadalmi tőke a családon, rokonságon, nemzetiségen belüli kölcsönös segítséget, szolidaritást is erősítheti, mint egyfajta erős társadalmi ragasztóanyag, de forrása lehet a kirekesztő, másik családdal, népcsoporttal, nemzetiséggel szembeni ellenséges magatartásnak is.
- **Összekötő társadalmi tőkéről**, melyet gyengébb, kevésbé sűrű de csoporthatárokat áttörő kötődések jellemeznek. Ez a forma inkább alkalmas a különböző társadalmi csoportok, rétegek közötti kapcsolatteremtésre, integrációra.
- **Összekapcsoló társadalmi tőkéről**, amely a civil társadalom és a kormányzat, illetve más hierarchikusan elkülönülő társadalmi egységek összekapcsolását szolgálja. Mint ilyen egyaránt lehet a civil társadalom és a kormányzat közötti jobb együttműködést elősegítő „áttétel”, de lehet korrupciós kapcsolatrendszer.

2.2. A társadalmi tőke haszna, illetve kára

A társadalmi tőke gyorsan növekvő irodalma sokféle példát hoz arra, milyen jótékony hatásai vannak a társadalmi tőkének. A teljesség igénye, és fontossági sorrend nélkül az alábbiakban olvasható ebből a végtelen hosszú listából egy kis válogatás, amelyeket legfeljebb egy-egy példával illusztrálunk. Hogy ne tűnjön a felsorolás a társadalmi tőke apológiájának, ezért minden esetben kitérünk azokra a károokra is, amelyet a társadalmi tőke túlzott mértéke, illetve a három társadalmi tőketípus előnytelen kombinációja okozhat:

- **Nagy gazdasági növekedés:** Ebben elsősorban az játszik szerepet, hogy a társadalmi tőke a piaci és hierarchikus koordináció során felmerülő un. tranzakciós – keresési és információs, alku- és döntési, ellenőrzési és kikényszerítési – költségeket erőteljesen csökkenti. Szerződések vagy bürokratikus szabályok révén a formális

megegyezők, tárgyalások, alkuk, a szerződés betartásának ellenőrzése, valamint a szükséges információk beszerzése tetemes tranzakciós költségekkel jár. Mindez csökken, ha a felek bíznak egymásban, ismerik, és számon tartják egymást. Sőt, ahogy a gazdasági folyamatok egyre összetettebbé és technológiai szempontból egyre bonyolultabbá válnak, úgy nő az informális koordináció és a társadalmi tőke szerepe a globalizálódó, poszt-modern tudás gazdaságokban. Hiszen az egyedi, nem szabványosítható, kevesek által ellenőrizhető szolgáltatások formális ellenőrzése költséges. Emellett az informális csatornák jelentős szerepet játszhatnak üzleti lehetőségek megszerzésében. Vegyük észre ugyanakkor, hogy a társadalmi tőke fenti jellemzői elősegítik a kartellek képződését, a bennfentes információk terjedésének nyomon követhetetlen mozgását, s a hatékonyságot csökkentő, a korábbi partnereket kényszerűen összefűző klikkek kialakulását is.

- **Alacsonyabb szintű bűnözés:** Ez a hatás sokféle módon jöhet létre. Például az összetartóbb szomszédságok figyelme növeli a bűnözés kockázatát, a családi és családok közötti jó kapcsolatok alkalmasabbak a gyerekek szocializációjára, mint amikor a társadalom atomizálódott, a családi szerepek elbizonytalanodnak, a generációk közötti kapcsolatok lazulnak. Ugyanakkor az egymást állandóan figyelő, az önkéntes rendőri feladatokat „túlfejlesztő” szomszédság és család börtönné, de legalábbis az individuális létet, a többféleséget erősen korlátozó intézménnyé válhat.
- **Fokozódó iskolai teljesítmény:** Az iskola és a család közötti kommunikáció elősegíti a közösen elfogadható értékek megtalálását és kimunkálását, ami a tanulás hatékonyságát segíti elő. A szülői munkaközösségek sokban rá tudnak segíteni az iskolai oktatás színvonalának növelésére. Ugyanakkor az erős családi ellenőrzés csökkentheti az iskolai innovációk lehetőségét.
- **Jobb lelki/egészségi állapot:** Már a szociológia klasszikusai kimutatták, hogy az összetartóbb társadalomban alacsonyabb az anómia (értékvesztés, elidegenedettség) és így az öngyilkosság gyakorisága. Az öngyógyítás pozitív formáinak elterjedése, a betegség megelőzésének esélye, az orvossal való kapcsolattartás legalkalmasabb módjainak megtalálása, az azonos betegségben szenvedők önszorgató csoportjainak szervezése mind azokban a társadalmi miliókban nagyobb, ahol magas a társadalmi tőke szintje. De kutatások igazolták, hogy a társas környezetben élő idősök körében lassul az öregkori leépülés folyamata, a kiterjedtebb kapcsolatok növelik az önbizalmat, az elégedettséget, a boldogságérzet mértékét a társadalom különböző csoportjaiban.

- **Hatékonyabb közigazgatás:** Alacsony szintű társadalmi tőke mellett a centralizált igazgatás bürokratizálódik, nem jönnek létre hatékony helyi önkormányzatok, nő a korrupció, csökken az általános bizalom és az állam legitimitása. Ez azt is jelenti, hogy felerősödik a „második” (gazdaság, nyilvánosság, jogrend, erkölcs) szerepe a mindennapi élet szerveződésében, a civil társadalom a járadékszerzés melegágyává válik, s a civil társadalom szereplői (pl. az NGO-k) olyan érdekcsoportokká alakulhatnak, amelyek a közösségi forrásokat magáncélokra hasznosítják.
- **Magasabb színvonalú közszolgáltatások:** Ha egy helyi közösség identitása erős, saját magáénak érezheti a helyi közszolgáltatásokat – az iskolán kívül ilyen a vízellátás, az egészségügyi ellátás, az infrastruktúra – képes lehet a közösség tagjait mozgósítani építkezésekhez és később is jobban ügyel ezek fenntartására. Azonban, ha a társadalmi tőke csupán az elit körében erős (azaz ha alacsony az összekötő társadalmi tőke szintje), akkor kiszoríthatják az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportokat ezek élvezetéből és létrejöhetnek a magas és alacsony státuszúak számára különböző minőségű szolgáltatásokat biztosító közszolgáltatások.
- **Demokratikusabb politika:** A társadalmi tőke legfontosabb politikai funkciója a civil társadalom kiterjesztésében és megerősítésében jelölhető meg. Aktív civil társadalom nélkül nincs demokratikus politikai rendszer. A civil társadalom ellensúlyozó szerepet játszik az állammal szemben, védi az állampolgárokat az állam túlhatalmával szemben. Ha nem alakul ki a civil „kisvilágok” sokasága a társadalom atomizálódik, individualizálódik, az állam jötevő diktátorként kezelheti alattvalóit. Ugyanakkor van olyan elemzés, amely a weimari köztársaság példáján bizonyítja, hogy amennyiben az erős civil társadalomban nagymértékben elterjed a demokratikus politikai intézményrendszerrel szembeni elégedetlenség, akkor a demokrácia támaszából az összeomlás katalizátorává válhat a civil társadalom (Berman, 1997).

3. TÁRSADALMI TŐKE-FEJLESZTÉSI PÉLDATÁR

Ebben a fejezetben a társadalmi tőkének a fejlesztés során lehetséges használati módjait mutatjuk be. Előbb a nemzetközi, aztán néhány nemzeti társadalmi tőke-fejlesztés esettanulmány alapján szerkesztettük egybe ezt a példatárat, melyben vázlatosan ugyan, de a kiválasztott esetek fejlesztési célú tevékenységét teljese értékben áttekintve törekszünk illusztrálni a társadalmi tőke fejlesztésére jellemző mai gondolkodást.

3.1. Nemzetközi projektek

A társadalmi tőke világsikerének egyik oka az lehet, hogy nincs olyan ország, kultúra, gazdaság, amelyben valamilyen formában ne lehetne alkalmazni a fogalmat valamilyen jelenség megmagyarázására. A társadalmi tőke szegény országban a fejlődés záloga, gazdag országban a gazdagodás negatív hatásainak ellenszere, jóléti gazdaságban az állam egy lehetséges helyettesítője, piaci gazdaságban a tranzakciók hatékonyságát fokozó intézmény, az USA-ban a terrorizmus és a természeti katasztrófák okozta társadalmi sokkok elleni védelem eszköze, poszt-szocializmusban az újraépítendő civil társadalom alapköve. Mivel a társadalmi tőke használhatóságát a világ minden részén felfedezték, ezért nem meglepő, hogy a fogalom hamar nemzetközi konferenciák tárgya, összehasonlító tanulmányok témája és nemzetközi szervezetek kedvence lett.

Mi több, ma már van a társadalmi tőke kutatására specializálódott szervezet The Social Capital Foundation (www.socialcapital-foundation.org), sok olyan agytröszt¹³, amely munkájában előszeretettel foglalkozik a társadalmi tőkével, de az Európai Unió kiemelt kutatásai között is bőven találunk társadalmi tőkével megtűzdelt nekiveselkedést, továbbá az ENSZ társadalmi statisztikai mérési problémákra specializálódott munkacsoportja (Sienna Group, www.unstats.un.org/unsd/methods/citygroup/sienna.html) is foglalkozott a társadalmi tőke mérésének kérdésével.

¹³ Ilyen például a Foreign Policy Centre, amely 2004-ben és 2005-ben is rendezett (a Barrow Cadbury Trust-tal közösen) konferenciát „Global Exchange Forum” elnevezés alatt a társadalmi tőkéről. Az előbbinek az Észak és Dél társadalmi tőke-fejlesztése (www.fpc.org.uk/events/past/143), az utóbbinak a nők társadalmi tőkéje (www.fpc.org.uk/events/past/201) volt a témája.

Ebben a fejezet részben csupán két, de annál nagyobb súlyú nemzetközi szervezet társadalmi tőke elemzését mutatjuk be. Ezen belül is elsősorban a Világbank társadalmi tőke projektjére koncentrálunk, mert ennek hatása kiugróan nagy. Ezután röviden összefoglaljuk a társadalmi tőke Kelet-európai kutatásának kezdeményeit.

3.1.1. A Világbank

A Világbank társadalmi tőke projektje a Bank nyomor ellen folyó küzdelmének programjának része. Mivel a program alapelve, hogy a nyomort elsősorban a gazdasági növekedés, illetve a jólét emelése útján lehet leküzdeni, ezért a társadalmi tőke projekt legfontosabb előfeltevése, hogy a társadalmi tőke vagy pozitív hatással van a gazdasági növekedésre, s akkor eszközként használható a gazdasági növekedés fellendítésében, vagy hatása negatív, s akkor a társadalmi tőke e formáitól meg kell szabadítani a közösséget. A társadalmi tőkében a Világbank a már ismert és elismert tőkék (fizikai, pénz és emberi tőke) sorából eddig hiányzó elemet véli felismerni (innen származik a sokszor idézett „társadalmi tőke, mint a hiányzó kapocs” szólam, Grootaert, 2001), aminek hozzárendelése a többi tőkéhez megsokszorozhatja azok fenntartható fejlődést elősegítő hatását.

A Világbank nem teszi le a voksát egyetlen társadalmi tőke megközelítés mellett sem, inkább háromféle társadalmi tőke koncepciót használ:¹⁴

- Szűk definícióként a társadalmi tőke az emberek adott közösségen belüli kapcsolatait és a közösség által elismert normáit jelenti, melyek csoportkohéziót és identitást teremtenek.
- Tágabb értelemben a társadalmi tőke a csoportokon belüli és a csoportok közötti kapcsolatokat is jelenti.
- Legmegengedőbb használata pedig a társadalmi, politikai környezetet is magában foglalja, vagyis a kapcsolatokon és a bizalmon kívül a normák, a hagyományok, szokások is a társadalmi tőke részét képezik¹⁵.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a Világbank számára társadalmi tőke minden olyan kulturális elem, amely a gazdasági növekedésre hatást gyakorol.

¹⁴ www.worldbank.org/prem/poverty/scapital/whatsc.htm

¹⁵ www.worldbank.org/prem/poverty/scapital/topic/econ2

A Világbank a társadalmi tőke következő forrásait különbözteti meg: a család, a közösség, az etnikai csoport, civil társadalom, a gazdasági vállalkozások, a közszféra, a nemi szerepek és az oktatás:

- A társadalmi tőke képződése alapkövének a családot tekinti, mivel itt alakulnak ki a kapcsolatépítés mintái, a gyermek itt tanulja meg, mennyire bízhat a társadalom családon kívüli tagjaiban.
- Az etnikai csoportok önmaguk is a társadalmi tőke jelentős forrásai lehetnek, de szerepük azért is fontos, mert az etnikai csoportok erősítik a rokoni kapcsolatokat, amelyek a családhoz hasonlóan jelentős forrást jelenthetnek, például az új vállalkozások beindítása során.
- A közszféra és a gazdasági vállalkozások esetén az erős informális kapcsolatok és a szervezeten belüli bizalom csökkenthetik a tranzakciós költségeket, az ellenőrzési kényszert, így növelik a produktivitást és hatékonyságot. A társadalmi tőke azonban nem csupán a szervezeten belül, hanem a szervezetek között is jelentős hatású lehet: A gazdasági vállalkozások esetében a bizalom jelenti az alapját mindenféle együttműködésnek, a közszféra esetében pedig a lakossággal, társadalommal való erős kötelékek és bizalom a helyi problémák iránti érzékenységet, a törvények, és hatalom iránti erősebb elkötelezettséget, és nagyobb szabálykövetést eredményez.
- Végül, de nem utolsó sorban fontosak a különböző szektorok közötti kapcsolatok: az állam, a civil társadalom és a piaci szereplők ugyanis együtt hatékonyabban képesek elérni közös célokat.

A Világbank társadalmi tőke projektje keretében nem csupán a társadalmi tőke hatásait, adott pillanatban való szintjét mérő kutatásokat végez (lásd a következő keretes válogatást), hanem fejlesztési projekteket is működtet, melyekben a társadalmi tőke elméletét, illetve gondolkodásmódját használja.

Tematikus válogatás a Világbank társadalmi tőke projectjében megjelenő tanulmányok közül¹⁶

3. Társadalmi tőke – a hiányzó kapocs
4. Társadalmi tőke és szegénység
6. Túlélés egy anti-modern társadalomban
7. Társadalmi tőke, növekedés, szegénység
10. Társadalmi tőke és a vidék fejlődése
12. Etnikum, tőkeképzés és konfliktus
15. Mivel járul hozzá a társadalmi tőke az egyén jólétéhez?
17. Társadalmi tőke és vállalat: mezőgazdasági kereskedelem
20. Elősegíti-e a fejlesztési segély a társadalmi tőke növelését?

A fejlesztési elvek minden projektben nagyjából megegyeznek. A Világbank megpróbálja felmérni, hogy a társadalmi tőke milyen formái és hogyan lehetnek hasznosak a fejlesztési munkában¹⁷. Ezek az alapelvek a következők:

- *A részvétel elve:* Törekednek arra, hogy a projektekben mindig legyen helyi szereplő. Ez biztosítja, hogy a projekt érzékeny legyen a helyi problémákra és a projekt a fejlesztők távozása után is életképes maradjon.
- *A helyi körülményekhez adaptált tevékenység elve:* Mivel a nyomornak mindenhol más és más okai, illetve természete van, ezért a Világbank többféle módon is törekszik az általános elveket a helyi viszonyokhoz illeszteni:
 - A helyi szintű társadalmi tőke alkalmazása projektekben.
 - Meghatározni a társadalmi tőke különböző helyi típusait, és vigyázni arra, hogy fejlesztés közben ezek le ne rombolódjanak.
 - Olyan környezetet teremteni, amelyben a társadalmi tőke növekedni képes. (pl. infrastrukturális beruházásokkal)
 - Részvételt ösztönző programokkal közvetlen és közvetett módon beruházni a társadalmi tőkébe.
 - Ösztönözni a társadalmi tőke kutatását és képzését.
- *A partnerség elve:* A Világbank létrehozta a Partnership Group-ot, amelynek feladata a projektek közötti jelenlegi és jövőbeli stratégiai együttműködés, és

¹⁶ Az itt fel nem sorolt tanulmányok vagy annotált bibliográfiák vagy elméleti alapvetések, illetve – fejlődő országokban (Kambodzsa, Mali) készült - esettanulmányok.

¹⁷ www.worldbank.org/prem/poverty/scapital/bank2.htm

további külső partneri kapcsolatok felkutatása, kialakítása. Emellett a Világbank több multiszektoriális együttműködésben vesz részt¹⁸.

- *A területi koncentráció elve:* A Világbank elsődleges célja a nyomor, a szegénység csökkentése. Így projektjeit elsősorban a Harmadik Világban és Latin-Amerikában valósítja meg. Az alkalmazási területek sokszínűek, az infrastruktúrafejlesztés, a köz – és egészségügyi szolgáltatások fejlesztése, a bűnözés csökkentése, a város- és vidékfejlesztés, a vízellátás, a gazdaságfejlesztés.

A következő keretes írásban a társadalmi tőke fejlesztésének egy példajaként röviden összefoglaljuk a Kalahi-CIDDS¹⁹ projekt fejlesztési lépéseit. Ez a projekt a Fülöp szigetek leginkább nyomor sújtotta területein valósult meg. Hat év alatt 42 tartományban, összesen 177 kistérség 4277 falvában alkalmazták. A projekt összköltségvetés 184 millió dollár volt, amelyből körülbelül 50 millió dollárt álltak a helyi hatóságok.

A Kalahi-CIDDS fejlesztési projekt 16 lépése

1. A projekt előkészítése: A Szociális és Fejlesztési Minisztérium és a kistérség egy úgy nevezett egyetértési nyilatkozatot hoz létre, és megalakítják a kistérség Tárcaközi Bizottságát, amely a minisztériumok, és más hivatalos szervek koordinációjáért felel, illetve a Területi Koordinációs Csoportot, amely a falusi önkormányzatok közötti együttműködést segíti.
2. A résztvevők kiválasztása: Megtartják az első falugyűlést, általában az önkormányzat épületében. Tájékoztatják a lakókat a projektről, és a falubeliek kiválasztották azokat az önkénteseket, akik a falu helyzetének felmérésére vállalkoztak.
3. Első helyzetelemzés és a cselekvési terv alapváltozatának kidolgozása: A kiválasztott önkéntesek megvitatták milyen tényezők hatnak a falu fejlődésére, és fontossági sorrendbe állították azokat. Elkészítettek egy cselekvési tervet, amely tartalmazta a legfontosabbnak ítélt problémák bemutatását.
4. Második helyzetelemzés és a cselekvési terv véglegesítése: Megtartották a második falugyűlést, amelyen a közösség megtárgyalta az előterjesztett problémákat és megerősítette a cselekvési tervet. Kiválasztottak egy projekt-előkészítő és egy falut képviselő csapatot.
5. Az alprojektek rangsorolásához szükséges mérőszámok kialakítása: A falu-képviselő csapat részt vesz egy workshopon, ahol az alprojektek osztályozásához szükséges jellemzőket állítják össze a Kistérségi Faluközi Fórum számára. Ezek a jellemzők tartalmazzák a nyomor gócpontját, a fenntarthatóságot és a helyi hozzájárulás mértékét.

¹⁸ Ilyen a Brazília állammal és a World Wildlife Fund-dal közös környezetvédelmi program, az Üzleti Partnerség a Fejlődésért, egy háromoldalú, magán, non-profit és állami szereplőkkel működő program a Világbank által segítve vagy a Peace Technology Fund, melyben a World Bank International Finance Corporation és Közép-Keleti üzleti vállalkozások dolgoznak együtt.

¹⁹ CDD and Social Capital Impact. Designing a Baseline Survey in the Philippines. The International Bank for Reconstruction and Development 1818 H Street, N.W. Washington, D.C., 20433, USA. <http://siteresources.worldbank.org/INTCDD/Resources/PhESWmay20final.pdf>.

6. Az alprojektek koncepcióinak kidolgozása: Az előkészítő bizottság, falvak képviselői és a területi koordinációs csoport - a résztvevőkkel való konzultáció után - az önkormányzati közigazgatási, és helyi nem-kormányzati szervezetek részvételével kidolgozza az alprojektek koncepcióját. Elkészül a helyi erőforrás mobilizációs stratégia, melynek célja hozzájárulások generálása a falusiaktól és a helyi kormányzattól.
7. Az alprojektek megerősítése: Az alprojektek koncepcióit újabb falugyűlés előtt prezentálják és megtárgyalják.
8. Az alprojektek tervének véglegesítése az előkészítő teamek részvételével szervezett workshopon: Az alprojekteket az első Kistérségi Faluközi Fórumon rangsorolták, majd az előkészítő teamek bemutatták az alprojekteket és a képviselő csoportok prioritási sorrendet állítottak föl. A fórum elnöke a polgármester, de ő nem szavaz.
9. Visszajelzés a Fórum által felállított rangsorra: A következő falugyűlésen bemutatták a Fórum eredményét és a kiválasztott falvak tagokat delegáltak az Alprojekt Koordinációs Bizottságba.
10. Megtartják a negyedik falugyűlést, amelyen prezentálják a végleges projektterveket, és a kiválasztott falvakban a falu megválasztotta a projekt management bizottságot.
11. A részletes alprojekttervek megszövegezése: A falusiakból álló csapatok a Területi Koordinációs Team és a helyi közigazgatás segítségével elkészítették a projekttervet, ami tartalmazza a technikai szükségleteket és a költségeket is. Azon falvak alprojektjeit is megszövegezik, amelyeket nem jelölt meg a Fórum prioritást élvező projektként.
12. Az elkészült tervek megerősítése: Az ötödik falugyűlésen a végleges terveket prezentálták és jóváhagyták.
13. Az alprojektek elfogadása a Faluközi Fórumon: Egy második Fórumon prezentálják és elfogadják e terveket.
14. A megvalósítás előkészítése: Az érintett falvak képviselői felkészítő tréningen vesznek részt, melyen elsajátítják a megvalósításhoz szükséges technikákat, ismereteket.
15. Az alprojektek megvalósítása: Az alprojekteket a helyi önkéntesekből álló csoportok elkezdték megvalósítani. Ezzel egy időben elkészült a projekt fenntartására szolgáló terv.
16. Helyi hivatalnokokból és a területi koordinátorokból a projekt beindítását és fenntartását figyelő, értékelő csoportot hoztak létre.

A projekt eredményeképpen a résztvevő falvakban utak létesültek, javult a víz és áramellátás, iskola, egészségügyi intézmények épültek. Maguk a projektek több mint nyolcmillió dollárba kerültek, amelynek negyven százalékát fedezték a falvak. Az építési költségek 25-30%-al voltak alacsonyabbak, mint a szokásos módon, a nemzeti kormányzaton keresztül szervezett építkezések költségei. A projektek munkalehetőségeket is teremtettek.

A fejlesztési projektekben a társadalmi tőke két módon jelenik meg. Egyrészt a fejlesztést segítő, a helyi közösségben már jelenlévő elemként, másrészt a fejlesztés egyik céljaként. A Világbank szerint – és a bemutatott Fülöp-szigeteki projektet értékelő kutatás is ezt támasztotta alá - a nyomor sújtotta területeken, vagy közösségekben erős a társadalmi tőke, hiszen a kapcsolatok és a szolidaritás rendkívül fontosak a mindennapi túlélés biztosítása érdekében. A kölcsönös segítség, legyen az anyagi vagy természetbeni, nagyon gyakori a

szegény csoportokban. Az ilyen jellegű kapcsolati tőkét és összetartást fel lehet használni a közösség kollektív cselekvésre való mozgósításában (például az építkezésekhez). Szintén hagyományosan erős a kapcsolat az etnikai csoportokon belül. Az eleve meglévő összetartó jellegű társadalmi tőke azonban nem elég önmagában a szegénység felszámolásához, ugyanis az ilyen csoportok hozzáférése a közszolgáltatásokhoz és információhoz általában nagyon rossz.

A városokon belül általában alacsonyabb fokú szolidaritással találkozunk, a nagyobb méretű és lazább társadalmi csoportszerkezet, illetve az individuálisabb életvitel miatt. Míg a szegény csoportok esetében azt kell megoldani, hogy valamilyen módon hozzáférjenek a közjavakhoz (amihez infrastruktúraépítés, információs eszközök telepítése, továbbá az ezek használatához szükséges készségek fejlesztése, oktatás fejlesztése szükséges), addig a városokban mind a csoporton belüli szolidaritást, mind az egyes csoportok közötti kapcsolatot erősíteni kell. A gazdagabb és szegényebb csoportok közötti kapcsolat erősítése (az összekötő kapcsolatok fejlesztése), vagy a társadalom és a közigazgatás szervei közötti kapcsolat erősítése (az összekapcsoló társadalmi tőke fejlesztése) vezethet a javakhoz való hozzáférés biztosításához vagy a közösségben rejlő erőforrások mozgósításához.

Hogyan valósul meg a társadalmi tőke fejlesztése a Világbank fejlesztési projektjeiben? Láthattuk, hogy a Fülöp szigeteki projekt legalább 5 falugyűléssel, és sok, a falubéli csoportok és a közigazgatási szervek részvételével zajló, találkozással járt együtt. Ily módon megteremthető volt az egyes szereplők közötti kommunikációs tér. Ebben a kommunikációs térben közös célokat, és ezek eléréséhez szükséges eszközöket dolgoznak ki a résztvevők, amelyet az egész falu többszörösen megerősített. Ily módon olyan tervek születnek az egyes problémák megoldására, amelyek a közvetlen célcsoport részvétele okán biztosítják a:

- projekt problémaérzékenységét,
- a helyi jellemzőkre való figyelmet,
- a helyi erőforrások ismeretét,
- a közigazgatás mellett a helyi csoport elkötelezettségét a projekt mellett,
- hogy a projekt eredményeképpen létrejövő produktumot a közösség a sajátjának érzi, s hogy
- a megvalósítás után is lesznek olyanok, akik az elért eredmények fenntartását biztosítani képesek.

A kommunikációs és a közös munka során erősödnek a személyes és intézményes kapcsolatok, olyan új tudást szereznek a résztvevők, amelyek kiegészíthetik a már meglévő

természeti és humán erőforrásokat²⁰, segíthetik az önszerveződés erősödését, és ilyen módon hozzájárulhatnak gazdasági erőforrások hatékonyabb felhasználásához is.

A Világbank által működtetett társadalmi tőke honlap maga is társadalmi tőkefejlesztő hatású, amennyiben a felgyülemlett tudás közzétételén²¹ túl levelezési rovattal, hasonló tartalmú oldalak felkínálásával²², események folyamatos összegyűjtésével építi a téma iránt érdeklődők összekötő társadalmi tőkéjét.

Természetesen a Világbank társadalmi tőke projektjének vannak kritikusai is. Dolfma és Dannreuther, (2003) például a banki megközelítés módszertani individualizmusát és a közösségek között és azokon belül húzódó határok negligálását teszik szóvá. Érvelésük lényege, hogy a fenti két jellemző miatt a Világbank projectjei csak formálisan tesznek eleget a társadalmi tőke-érzékeny fejlesztés elvének.

A kritikák sorából vehemenciájával kitűnik Harris (2002), aki szerint a társadalmi tőke – amiben semmi új nincs elméletileg, viszont nagyon problematikus fogalmilag és módszertanilag -, mint „hiányzó kapocs” nagyon jól jött a Világbanknak (és a mögötte álló amerikai imperializmusnak), mivel ennek segítségével olcsón és népszerűen, s egyszersmind a szegénység kérdésének politikai-hatalmi vetületeit megkerülve, tudja az egyébként elkerülhetetlen kudarccal kecsegtető szegénység-ellenes harcot megvívni.

3.1.2. OECD (*The Well-being...., 2001*)

A később bemutatandó nemzeti társadalmi tőke fejlesztési tanulmányok másik gyakran hivatkozott nemzetközi arche-típusa az OECD oktatással foglalkozó kutatóintézetének összefoglaló munkája. A munka célja a már elméletileg elfogadott és empirikusan elemzett emberi tőkének, és a hozzá valami módon kapcsolódó, azt még ismeretlen mechanizmusokon keresztül, de feltehetően kiegészítő, illetve elősegítő társadalmi tőkének a fenntartható fejlődésre gyakorolt hatásainak elemzése.

A társadalmi tőke fogalmát az emberi és a fizikai tőkéhez képesti eltérései által ragadja meg, mint olyan tőkét, ami

²⁰ www.worldbank.org/prem/poverty/scapital/topic/rural1.htm

²¹ Ez a társadalmi tőkével foglalkozó könyvtárat, ajánlott olvasmányok listáját, munkaanyagok gyűjteményét és lexikont is magában foglal.

²² Amelyek maguk is a társadalmi tőke széleskörű további kapcsolatai kínálják. Ilyen például a CDD (Community Driven Development) elnevezésű Világbank project vagy a CPN (Civil Practices Network) aktivista honlap.

- nem egyéni tulajdonosok, hanem a közöttük létrejövő kapcsolatokban halmozódik fel,
- s ezért csoportok tulajdonában lévő olyan közjóságnak tekinthető,
- amit az emberi és a fizikai tőkével azonos módon (tehát idő és sokféle egyéb ráfordítással) hoznak létre, de aminek beruházási folyamata ezekhez képest kevésbé kézzelfoghatóan megy végbe (pp. 39 old.).

Az ily módon definiált társadalmi tőke a kapcsolatok, a bizalom, a közösségi normák és a civil társadalmi aktivitás olyan elegye, amelynek hatására az emberi tőke hasznosulása megnő, valamint a jólét fenntartható termelésére gyakorolt szinergikus pozitív hatása megsokszorozódik.

Az emberi és társadalmi tőke fejlesztési kérdéskörét azért elengedhetetlenül fontos elemezni, mert ez a két erőforrás erősen hat a gazdasági fejlődésre, s az ezzel együtt járó, azzal távolról sem azonos jólét-termelésre. Mivel azonban a társadalmi tőke működéséről, a jólét-termelésre gyakorolt hatásainak módjáról kevesebbet tudunk, mint az emberi tőkééről, ezért a fejlesztés során is sokkal nagyobb óvatosságot ajánlanak a tanulmány szerzői. Annak alapján, amit a társadalmi tőke sajátosságairól akkoriban tudni lehetett, fontosnak tartják

- az összekötő és az összetartó társadalmi tőke egyidejű fejlesztését, mint az esélyegyenlőség, de legalábbis a társadalmi kirekesztettség elkerülésének egyik zálogát,
- a kormányzat minden szintjének, illetve a civil társadalom szervezeteinek bevonását a tervezés folyamatába,
- a fejlesztés-orientált, de az alapkutatások támogatását a társadalmi tőke mérésének és hatásainak jobb megértését elősegítendő.

Három példát ismertetnek, amelyenhez hasonló kísérletek beindítása és monitorozása elősegítheti a társadalmi tőke hatásmechanizmusainak megismerését, de néhány konkrét javaslattal is előállnak. Ezek a következők:

- a családi támogatások rugalmas formáinak elősegítése, amelyek lehetővé teszik, hogy a szülők több időt fordíthassanak gyerekeik nevelésére, gondozására, de oly módon, hogy ez ne kényszerítsen senkit az otthonmaradásra, vagyis tegye lehetővé a szülők munkaerő-piaci aktivitását is,

- teremtsen keresletet a közösség számára hasznos önkéntes munkára, egyszersmind támogassa az önkéntes munkára való képesség és készség kialakulását, illetve társadalmi megbecsültségét,
- olyan közigazgatási mechanizmusok kialakulásának támogatása, amelyek a civil társadalom aktivizálódását és készség-fejlesztését szolgálják,
- a helyi és a világba kitekintő „öntanítást”, társadalmi részvételt, közigazgatási és munkaerő-piaci információt biztosító informatikai szolgáltatások egyidejű fejlesztésének biztosítása,
- egészségügyi fejlesztés helyi szerveződésű és a civil társadalomba ágyazott formái elterjedésének elősegítése.

A három OECD példa

Gyerekorientált közösségi és családi támogatás: Pistoia-ban (Olaszország) olyan központokat hoztak létre, amelyek egyszerre szolgáltak a dolgozó szülők gyerekeinek megőrzésére, a szülők és a nagyszülők részvételével esti vagy hétvégi gyerekjátéztatásra, valamint az óvoda és iskolai dolgozóinak továbbképzésére.

A megosztott társadalmat összekötő kapcsolatok építése: Belfast-ban (Észak-Írország) olyan önkéntes munkára alapozott népi kollégiumot alapítottak, melynek nem titkolt célja, a közösség számára hasznos önkéntes munkára való képzés és készség-fejlesztésen túl, a katolikus és a protestáns meggyőződésű, illetve politikai térfélhez tartozó emberek összehozása.

Kapcsolatok fejlesztésén alapuló innováció: Dániában többféle programot indítottak be azért, hogy a vállalkozások és a tudományos műhelyek jobban tudjanak együttműködni, s a pénzügyileg ösztönző keretek között, infrastrukturális beruházásokkal alátámasztva olyan fejlesztési központok jöjjenek létre, amelyekben gyorsan hasznosuló innovációk szülessenek.

3.1.3. Kelet-európai összehasonlító, illetve magyarországi kutatások és kísérleti fejlesztések

Nem véletlen, hogy a címben kutatásról s nem fejlesztésről esik szó, mert fejlesztésről nem tudunk. Ugyanakkor, a társadalmi tőke a Kelet-európai folyamatokra való alkalmazásának módja hasznos adalék ahhoz, hogy jobban megértsük a társadalmi tőke és a társadalmi változásokról való mai társadalomtudományos gondolkodás kapcsolatát. A kérdéskört legátfogóbban tárgyaló szakirodalmi áttekintés (Mihaylova, 2004) rövid ismertetése után három összehasonlító project bemutatásával gondoljuk jellemezni a társadalmi tőke fejlesztésének kereteit a mai Kelet-Európában.

Mihaylova (2004) öt fejezetre tagolja a társadalmi tőke kelet-európai alkalmazásának legfontosabb problémaköreit. A legelső – és nyilván nem véletlenül legnagyobb terjedelmű –

fejezetben a társadalmi tőkének a rendszerváltásra gyakorolt hatásával foglalkozó elemzéseket ismerteti. Míg a többi fejezet (a társadalmi tőke és a civil társadalom, az egészség, az oktatás és a gazdaság) a világ bármely részében előforduló standard elemzési célok közé sorolható, addig a rendszerváltás elemzése a társadalmi tőke alkalmazásának talán legfontosabb specifikus formája.

A társadalmi tőke rendszerváltás során betöltött szerepének elemzése szinte minden olyan elméleti probléma végiggondolását megköveteli, amely a társadalmi tőke fejlesztéséhez is elengedhetetlenül fontos. Például (fontossági sorrend nélkül):

- Mennyi mozgástere van a rendszerváltás során a tudatos társadalomalakító politikának? Mennyire erős a rendszerváltás útfüggősége? Az intézmények és különösen a kultúra tehetetlenségi ereje mennyire szabja meg a rendszerváltás során végbemenő átalakulások irányát?
- A különböző tőkékkel való túlzott ellátottság, illetve más fajta tőkék hiánya mennyire torzítja a rendszerváltás folyamatát? A szocializmusban felhalmozott beruházások hogyan és milyen erősen határozzák meg a rendszerváltás menetét? Átalakítható-e, s ha igen hogyan és milyen áron, a szocialista örökség újkapitalista tőkévé?
- Igaz-e, hogy a szocializmus a társadalmi tőke (legalábbis a bizalom, a civil társadalmi aktivitás és a szolidaritás) alacsony szintjét eredményezte? Vagy mindezek megtalálhatók voltak a szocializmusban is, csak nem oly módon, ahogy az a fejlett és fejlődő országokban létezik? Ha igen, akkor melyek ennek a rendszerspecifikus társadalmi tőke helyzetnek a sajátosságai, és hogyan befolyásolja ez a rendszerváltás alatt és után végbemenő folyamatokat.

A rendszerváltás politikai és gazdasági átalakulásának elemzése során újra- meg újra megjelenik a társadalmi tőke, illetve annak különféle elemei. A legjellemzőbb elemzési dimenziók: a társadalmi tőke szerepének vizsgálata a politikával és különösen az állammal szembeni bizalmatlanság, a privatizáció menete, a piac szerkezetének átalakulása, a vállalkozók rétegének kialakulása, az uralkodó elit ki-, illetve át(nem)alakulása, a civil társadalom semmiből való megteremtése illetve a transzformációs válság elleni védekezés során.

A legjelentősebb összehasonlító kelet-európai társadalmi tőke projectek:

- a Collegium Budapest Honesty and Trust²³ projektje, melynek keretében nemzetközi hírv szakértők tekintették át a bizalom (és annak hiánya) hatását a rendszerváltás előtti, alatti és utáni kelet-európai helyzetben,
- Open Society Institute „Kékmadár”²⁴ projektje, melynek keretében elsősorban a balkáni régió országaiban végeznek kutatásokat a regionalizmus, az állam és a helyi közigazgatás kapcsolatának, az identitáspolitika területén, s melynek részeként vizsgálták 2003-ban szakemberek a régió társadalmi tőkéjének sajátosságait²⁵, illetve melynek részvételével indul 2005-ben egy olyan nemzetközi összehasonlító kutatás, amely a társadalmi tőke civil társadalmi aktivitáson keresztül megnyilvánuló szerepét elemzi az Európai Unió kohéziós politikájának érvényesülésében, illetve
- a New Democracies Barometer²⁶. Ez a monstre vállalkozás 1991 és 2005 között számos, közel azonos blokkból építkező összehasonlító kutatást végzett. A kutatás során a társadalmi tőke minden eleme (civil társadalmi aktivitás és korrupció, általános és partikuláris bizalom, háztartásközi kapcsolatok és értékrend) szerepelt a kérdések között. A kutatások eredményeit 20-25, a társadalmi tőke jellemzőire és szerepére koncentrálnak tanulmányban adták közre. Ezekben a civil társadalom, a háztartások túlélése, a közigazgatás hatékonysága, a politikai rendszer iránti bizalom, a helyi demokrácia, az Internet, a háztartások közötti kapcsolatrendszer, az egészségi állapot, a korrupció egyaránt tárgya az elemzésnek.

Magyarország esetében a társadalmi tőke fejlesztésének kérdéskörében nem sok kutatásra került eddig sor. Ide sorolható például a helyi demokráciát befolyásoló kutatások sorozata, amely részben a Nyílt Társadalom Alapítvány, részben a Tocqueville Kutatóintézet keretei között folyik²⁷.

²³ www.colbud.hu/honesty-trust/

²⁴ www.ceu.hu/cps/bluebird/proj/proj_open.htm/

²⁵ www.ceu.hu/cps/bluebird/eve/eve_socap.htm

²⁶ www.cspp.strath.ac.uk 1992 és 1998 között 14 alkalommal kérdezték le a társadalmi tőke rengeteg elemét tartalmazó kérdőívet a legtöbb közép- kelet-európai országban (ezen belül Magyarországon hat alkalommal).

²⁷ www.helyidemokracia.hu

Találtunk olyan tevékenységeket, amelyek kutatás és kísérlet kombinációjának foghatók fel, s jó példakkal szolgálnak a társadalmi tőke koncepció helyi-gyakorlati alkalmazására. Ilyenek például

- a Községfejlesztők Egyesülete szervezésében kialakult sokféle tevékenység²⁸, A községfejlesztés szerteágazó és gyakorlatorientált tevékenységein túlmenően a honlapon található szervezet-együttes (amely maga is jó esettanulmány lehet, ha valaki a társadalmi tőke kialakulásának dinamikáját akarja kutatni) fejlesztési elveket és gyakorlatot nemzetközi összehasonlító elemzések segítségével is megkísérel végiggondolni. Erre szolgál a Community Development Network Building és a Combined European Bureau for Social Development projectekben való aktív részvétel.
- a városrehabilitációs programokat a társadalmi tőke szempontjából is értékelő Neighbourhood Housing Models (NEHOM) európai kutatócsoport budapesti példakkal is foglalkozott.²⁹
- Az utóbbi időben több társadalmi tőke-érzékeny területfejlesztési projekt is kezdődött. Ilyenek például az Európai Unió társadalmi tőke fejlesztéssel összekapcsolódó területi fejlesztései:
 - A Leader programok helyi csoportok által kidolgozott integrált vidékfejlesztési koncepciókat támogatnak. Ezen belül a következő jellemzőkkel rendelkező programok, tevékenységek támogathatóak:
 - 1. horizontális partnerségen és alulról jövő kezdeményezéseken alapuló kísérleti jellegű integrált fejlesztési stratégiák létrehozása vidéki térségek fejlesztésére,
 - 2. vidéki térségek közötti együttműködések fejlesztése országon belül és határokon túl,
 - 3. a szereplők közötti kapcsolatrendszer fejlesztése.

A program jellemzője, hogy térségi alapú, multi-szektorális, integrált stratégiákkal a helyi gazdasági potenciál egészének hasznosítására ösztönöz, felkarolja az alulról jövő

²⁸ www.kozsegsfejlesztés.hu A községfejlesztés szerteágazó és gyakorlatorientált tevékenységein túlmenően a honlapon található szervezet-együttes (amely maga is jó esettanulmány lehet, ha valaki a társadalmi tőke kialakulásának dinamikáját akarja kutatni) fejlesztési elveket és gyakorlatot nemzetközi összehasonlító elemzések segítségével is megkísérel végiggondolni. Erre szolgál a Community Development Network Building és a Combined European Bureau for Social Development projectekben való aktív részvétel.

²⁹ <http://www.nhh.no/geo/NEHOM>. A zárótanulmányok magyar nyelven is hozzáférhetőek: Egedy (2005), Egedy et al (2005).

kezdeményezéseket., a helyi lakosság aktivizálására, bevonására a fejlesztési folyamatokba és kapcsolatteremtésre, élő kapcsolatrendszer és együttműködés kialakítása a vidéki térségek között a megszerzett tudás és tapasztalatok közös hasznosítása céljából törekszik. Segíti a fejlesztést és erősíti a helyi partnerséget.

Magyarországon 2005-ben hirdették meg az első Leader + pályázatot, előtte futott azonban a LEADER típusú kísérleti program.³⁰ Ezek a kísérleti projektek 2001-ben indultak azzal a céllal, hogy előkészítsék Magyarországon a LEADER+ Közösségi kezdeményezés bevezetését. A kísérleti programot meghívásos pályázatként hirdette meg az FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya a vidékfejlesztési céllelőirányzat terhére. A Kísérleti Program két tevékenységre koncentrált: felkészítő képzések, korlátozott számú helyi vidékfejlesztési terv megvalósítása. A program meghívásos alapon, 40 potenciális helyi kezdeményezést választott ki az együttműködésre, amelyből Tárcaközi Bizottság választotta ki azt a 14 helyi kezdeményezést, amelyek a program megvalósításában végül részt vettek. A programot 12 csoport valósította meg. A következő két keretes írásban néhány példaértékű társadalmi tőke-érzékenységű fejlesztést mutatunk be.

³⁰ <http://www.fvm.hu/doc/upload/200412/leader2004.pdf>

1. Életmód-rehabilitáció a Ménes-patak menti településeken¹

A hat Nógrád megyei települést összefogó Ménes-patak Menti Települések Térségfejlesztő Egyesülete hajtotta végre az „Életmód-rehabilitáció a Ménes-patak menti településeken” című Helyi Vidékfejlesztési Programot, mely három átfogó célkitűzésre épült:

- a hátrányos helyzetű térség roma lakosság integrációjának elősegítése,
- új vállalkozások indulásának elősegítése a térségben,
- a térség szellemi, építészeti és tárgyi örökségének megóvása, értékeinek piacosítása.

A kísérleti program középpontjában a roma, illetve roma-nem roma együttműködés állt, elsősorban konkrét, valós fejlesztéseket megvalósító, munkahelyteremtő célzattal. A program nyomán megindult az identitástudat erősödése, a párbeszéd és együttműködési készség kialakulása a helyi szereplők között, a vállalkozói kedv jelentős erősödése, a települések értéknövekedése, új társadalmi szerveződések, a régi civil szerveződések funkcióhoz jutása. A program révén új földrajzi, közösségi fogalom született (Ménes-patak mente). Az érintett településeken e program keretében valósult meg eddig a legnagyobb fejlesztés. A program rámutatott arra, hogy elsősorban a roma – nem roma együttműködések szükséges erősíteni, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű térségekben inkább a konkrét, tárgyasult programokat kell előnyben részesíteni.

Egy mintaértékű projekt:¹

Családi mintagazdaságok: A cél olyan, egykori palóc gazdaságok rehabilitációja, amelyek révén egyrészt felújítják az építészeti örökséget képező házakat és gazdasági épületeket, másrészt a gazdálkodás módjának visszaállításával biztosítják, hogy legalább önfenntartó tevékenységet tudjanak folytatni a bennük élő, munkanélküli lakosok. Kiemelten jól sikerült projektet hajtott végre Piliny község önkormányzata. A két egymás melletti, faluközpontban elhelyezkedő telek egyikén mintagazdaságot hoztak létre, a másikon többfunkciós tájházat. A mintagazdaság és a tájház azonos eleme az építészeti örökség megmentése, az eredeti állapotoknak megfelelő helyreállítás, a környezeti állapot jelentős javítása, a faluközpont megújulása (melynek következménye lehet az identitás növelése, a helyi értékek tiszteletének erősítése, azaz az összetartó társadalmi tőke erősítése.). A mintagazdaság épületében vendégház lesz kialakítva; a helyrehozott gazdasági épületben mezőgazdasági eszközök lesznek kiállítva; a közös földterületen honos gyümölcsfák nevelése folyik, a nagy méretű kertekben – roma család foglalkoztatásával – az iskolai étkeztetést javítják fel a természetett zöldségfélékkel (A roma család foglalkoztatásával összekötő társadalmi tőke fejlesztést hajtanak végre, és példát láthatunk a társadalmi tőke fejlesztés és gazdaságfejlesztés kölcsönhatásaira is.)

2. Találjuk Ki Közép-Európát

A Hankiss Elemér nevével fémjelzett kezdeményezés önmagában is társadalmi tőkefejlesztő kísérlet, hiszen innovatív megoldások kitalálására, a közösségek erősítésére ösztönöz. Ezen belül azonban a települési társadalmi tőke érzékeny fejlesztési projektek egyik tárhelye, ahol rengeteg kísérleti programot mutatnak be. Ezek egyike a Veresegyházi kistérségi életmód program (VÉP).

Veresegyházon komplex programot indítottak el, melynek első eleme volt a VÉP Életmódprogram, a Misszió Életmód Központ és Irányított Betegellátási Modell létrehozása. A program célja a gazdaság, az egészség, az oktatás, a környezet, közélet és a közigazgatás közös, egyidejű fejlesztésével, a közintézmények innovációjával, szakmai, közéleti és a személyes aktivitással, az együttműködés jobbításával a térségben élők életminőségét javítsa. (Figyelem! Ezek a társadalmi tőkéhez a fogalmi bevezetőben kapcsolt témák!) A programnak van gazdasági, egészségügyi, oktatási, közigazgatási része, környezetvédelmi eleme.

Az egyes alprogramok olyan intézkedéseket tartalmaznak, mint a¹

- Térségi települések együttműködésének megalapozása a települések közös elképzelésein alapuló térségfejlesztési terv kidolgozásával;
- Fejlesztések elősegítése közös pénzügyi-fejlesztő központ létrehozásával;
- Lakosság egészséggel, életminőséggel kapcsolatos felelősség- és tehervállalásának kialakítása, közösségi figyelem felkeltése az egészség iránt.
- Iskola- és tanulószervezési modell, amelyben az iskolák, szervezeti autonómiájuk megőrzése mellett arra szövetkeznek, hogy anyagi és szellemi erőik egyesítésével jobb pedagógiai és szervezeti feltételeket teremtenek a térség valamennyi diákja számára;
- Fiatalok rizikóvédelme, amely a gyerekeknél a rizikókkal szembeni problémamegoldó-képességet, az „immunitást” segíti elő;
- Gazdálkodó műhelyháló modell, a kistelepülési iskolatársulások hatékony, önfenntartó eszköz-fejlesztésére, amely megmutatja, hogyan válhatnak ezen műhelyek az oktatás szellemi műhelyeivé is;
- Kistérségi közintézmények közös fejlesztési, tervezési, finanszírozási és pályázati politikájának és intézményének a kialakítása;
- KÖZ-Lét program, amely a helyi társadalom fejlődésének és önszerveződésének támogatását, társadalmi párbeszéd kialakítását célozza;

Látható, hogy itt is megvalósul nem csak a különböző típusú (összetartó, összekötő, összekapcsoló) társadalmi tőkék fejlesztése, hanem ezzel kapcsolatosan a helyi társadalom szemléletét, a normákat is próbálják megváltoztatni az oktatáson és az önszerveződést támogató programon keresztül. Emellett a program minden egyes elemében megtalálható az „öngondoskodás” szempontja.

3.2. Nemzeti projektek

A nemzeti társadalmi tőke-fejlesztési projektek sorát a Putnam neve által fémjelzett Saguaro Szeminárium elnevezésű projekt bemutatásával kezdjük, ami részben időben is megelőzte a többi, részben hatásában a meghaladja a nemzeti projekt szintjét. Ezután a teljesség igénye nélkül (hiszen hallottunk lengyel, új-zélandi hasonló kezdeményezésről is) bemutatunk négy nagyon eltérő időben és módon készült (de angolul íródott) nemzeti társadalmi tőkefejlesztési tanulmányt, illetve elemzéscsomagot.

3.2.1. A Saguaro Szeminárium

A Saguaro Szeminárium Robert Putnam, a *Bowling Alone* című könyv szerzőjének kezdeményezésére jött létre a Harvard Egyetem John F. Kennedy Államigazgatási Iskolájában. A szeminárium céljai:

- Az adott közösségen, társadalmon belüli bizalom és összefogás szintjének alakulásáról szóló ismeretek terjesztése.
- Olyan projektek és stratégiák kidolgozása, amelyek az amerikaiak állampolgárok egymás közötti, illetve az amerikai állampolgárok és intézményeik közötti bizalmat és összefogás erejét növelik, erősítik.
- Párbeszéd létrehozására törekedni a különböző szakmák társadalmi tőke-fejlesztési gyakorlatáról a munkahelyen és azon kívül, az amerikaiak között illetve az amerikai állampolgárok és intézményeik között illetve a társadalmi tőke, a vallás, az egyenlőség és sokféleség kapcsolatáról.

A szeminárium módszerét a John F. Kennedy Államigazgatási Iskolában dolgozták ki, nem kifejezetten a társadalmi tőke és az ahhoz kapcsolódó témák, hanem általában problémák megvitatására és megoldások keresésére. A módszer lényege, hogy akadémikusok (tudósok) és aktivisták között tudatos, és valamilyen módon kontrollált párbeszédet kezdeményeznek úgy, hogy a projektben résztvevőknek folyamatosan nő a tudásuk az adott problémáról. A projektben résztvevő akadémikusok és aktivisták két év alatt legalább hat háromnapos szemináriumon vesznek részt, ahol egyrészt új információkat tudnak meg a témáról, másrészt

tematikusan megvitatják az adott problémát, illetve annak egy szeletét. A második év végére a szemináriumnak stratégiai ajánlásokat kell megfogalmaznia.

A Saguaro Szemináriumot azért hívták össze, mert Putnam és csapata szerint az elmúlt három évtizedben a társadalmi tőke erózióját figyelhetjük meg az amerikai társadalomban. Ennek jele például, hogy a 60-as évek óta 25 %-al csökkent a választási részvétel, 30-40%-al kevesebben segítenek politikai pártoknak, vagy más szervezeteknek, bizottságnak. 45%-al csökkent azoknak az amerikaiaknak a száma, akik vendégül látják otthonaikban a barátait a 70-es évek közepe óta, a családok kevesebb időt töltenek egymással. Ennél is aggasztóbbnak látják, hogy az amerikaiak kétharmada nem bízik másokban, míg ennek aránya 60% volt 30 éve. És bár a karitatív és más nonprofit szervezetek száma nőtt, önkénteseik száma csökkent, ami komoly veszélyeket rejt magában a közszolgáltatások színvonalának, életszínvonal alakulását, az emberek közérzetének alakulását illetően. A társadalmi tőke csökkenésének legfontosabb oka, hogy az erős civil készségekkel rendelkező generáció előregedett, s a helyüket a kevésbé „civil” generációk veszik át. Az okok között felsorolják a televíziót, amely elkényelmesít és ahelyett, hogy barátainkkal lennénk, magányos időtöltést kínál, a nők munkába állását, ami gyengíti családi társadalmi tőke fenntartó szerepüket és más jelentős társadalmi változásokat.

Putnam szerint a helyzet nem példa nélküli. Egy jó évszázada az ipari forradalom, a gyors urbanizáció hasonló helyzetet eredményezett. Ekkor sok leleményes társadalomjobbító mozgalom és közösség vezetésével az amerikaiak olyan új társadalmi intézményeket hoztak létre, amelyek újra „kapcsolatba hozták” egymással az amerikaiakat a megváltozott körülmények között is és ma is valami hasonlót kell tennünk.

A szeminárium 33 résztvevője között nyolc akadémikus és 25 aktivista volt³¹. Az aktivistákat úgy választották ki, hogy lehetőleg az ország minden területéről, kis és nagyvárosokból, vidéki területekről egyaránt érkezzenek, s legyen köztük kormányzati képviselő, civil szervezet vezetője, vallási vezető, helyi önkormányzati képviselő és üzletember is. A közös a résztvevőkben az volt, hogy mindannyian mélyen elkötelezettek a társadalmi tőke fejlesztésében.

A szeminárium nyolc alkalommal ülésezett úgy, hogy bizonyos témák feldolgozásában, előkészítésében a résztvevők is szerepet vállaltak. Az első találkozó arra szolgált, hogy a

³¹ www.ksg.harvard.edu/saguaro/participants.html

résztevők meglévő ismereteiket elmélyítsék a társadalmi tőkéről, növeljék a résztvevők elkötelezettségét a szeminárium céljai mellett, csapatot építsenek, és megegyezzenek a következő alkalmakkor feldolgozandó legfontosabb témákról. A többi találkozón a társadalmi tőke és az ifjúság, a kormány, a politikai, a vallás, a munkahely, a művészet és a technológia kapcsolatát vitatták meg.

Az egyes témák megvitatásának eredményét a BetterTogether című kiadványban jelentették meg. A kiadvány 5 fő téma köré csoportosul:

A munkahely és a társadalmi tőke:

A munkahely életünk egyik legfontosabb terepévé vált. A férfiak és nők nagy része legalább részmunkaidőben dolgozik, általánossá vált a kétkeresős családmodell. A munkahelynek kettős hatása van a társadalmi tőkére: egyrészt új kapcsolatok jönnek létre munkatársainkkal, munkahelyi közösségek alakulnak, szervezetek jönnek létre (szakszervezetek, munkahelyi klubok stb.). Másrészt egyre többen érzik azt, hogy a munkahely megfosztja őket a családtól, barátoktól és a magánélettől. A munkahely három módon válhat a társadalmi tőke bázisává:

- **Mint közösség:** a munkahelyen kialakuló barátságok, kapcsolatok, amelyek hasonlónak válnak a szomszédsági viszonyokhoz. Stabil, hosszú távú kapcsolatok alakulhatnak és alakulnak ki a munkahelyeken.
- **Mint hálózat:** a munkahelyi kapcsolatok a munkahelyen kívül is hatnak. A munkahely fontos forrása az önkéntes munkának. Minden tizedik önkéntes a munkahelyen rekrutálódik.
- **Mint közösségi intézmény:** Sok cég támogat helyi közösségeket, kezdeményezéseket. Némelyikük pénzt ad, mások irodát, infrastruktúrát. Vannak cégek, amelyek fizetett szabadnapot adnak a dolgozóiknak azért, hogy tudjanak önkéntes munkát végezni nonprofit szervezeteknek, vagy hogy vigyázhassanak a gyermekeikre vagy szüleikre, mivel felismerték, hogy a stresszes, munkahelyen kívüli gondok miatt ideges munkavállaló nem produktív.

A művészet és a társadalmi tőke

A művészet gyakran inspirál civil szempontból értékes érzéseket és gondolatokat: bizalmat, toleranciát, kooperatív hajlamokat, tiszteletet, nyitottságot, őszinteséget. A művészet képes fejleszteni a társadalmi tőkét barátságok erősítésével, vagy annak megértésével, hogy a közösségeknek vigyázniuk kell örökségükre. A társadalmi tőke alapvető formái egy kórus vagy egy színjátszó kör, de társadalmi tőkeképző a rengeteg jótékonyági koncert is.

A kormányzat, politika és a társadalmi tőke

A modern politikai egyre inkább polarizálódik és válik visszataszítóvá az egyszerű átlagpolgár számára. A politikusok a mozgósítás helyett az ellenfél utáni nyomozással, besározásával próbálják legyőzni ellenfeleiket. A modern kampányok nem ösztönzik a részvételt, mivel csak a legvalószínűbb szavazókat: a fehér, házasságban élő, képzett középkorú vagy idősebb népességet célozzák. A többi, sokmilliónyi amerikai „kimarad” a célközönségből, ezért még inkább érdektelenné válik. Ez azt is eredményezi, hogy a kormányzatba vetett bizalom és hit is csökken.

A résztvevők a következő elveket határozták meg a társadalmi tőke kormányzati és politikai részvételen keresztül történő növelésére:

- A kormányzat és a civil társadalom egymás kiegészítői: Fontos, hogy a kormányzat azt sugallja, a civil társadalom és a politika nem egymás versenytársai, hanem egymásra vannak utalva.
- Sérülés nélkül: Amennyire lehet, el kell kerülni, hogy a meglévő szomszédsági hálózatok, közösségi normák és szervezetek sérüljenek.
- Ösztönözni a demokratikus vitát: Különösen a kommunikációt találkozás nélkül lehetővé tevő információs technológia gyors fejlődése miatt, a szeminárium tagjai veszélyben látják az amerikaiak képességét az egymással való vitára, az alternatívák közös mérlegelésére, a konszenzuskeresésre. Ezért nagy hangsúlyt kell fektetni a reformok során a deliberatív – tanácskozó – demokrácia erősítésére³².

³² Magyarországon idén június és szeptember között zajlott az első deliberatív közvéleménykutatás, amely a romakérdést dolgozta fel és különböző státuszú romák és nem-romák vitázhattak tematikusan feldolgozva

- Erősíteni azokat a szervezeteket, amelyek összekötik a polgárokat és az államot: Feléleszteni azokat a valaha elterjedt szervezeteket, amelyekben különböző társadalmi státuszú emberek vettek részt demokratikus vitákon, tanácskozásokon, és amelyekben részt vett az állam és a politikai pártok helyi szervezetei és civil szervezetek is.
- Olyan módon megváltoztatni a politikai kampányokat, amelyek ösztönzik a szélesebb körű részvételt: A jelenlegi professzionális kampányok távol tartják az embereket a szavazástól. Túl sok szerepet játszik bennük a pénz és túl keveset a társadalmi tőke.
- Kényszerek nélküli támogatást ajánlani a civileknek: A kormányzat szerepet játszhat abban, hogy teret teremtsen civil kezdeményezéseknek. Ilyen lehet a parképítés a kutyasétáltatóknak vagy iskolai kávézók kinyitása órák után közösségi találkákhoz.
- Szélesíteni az állampolgárok szerepét a kormányzat újrastrukturálásában: Mivel fontos kérdések, például, hogy mennyit költsön az állam az oktatásra, vagy mekkora legyen az állam szerepe a különböző döntésekben, süket fülekre találnak, a szeminárium támogatja a helyi és állami szintű struktúrák újraértékelését, elemzését, a lakosságot is bevonva.
- Meg kell fékezni az agglomeráció terjeszkedésének: A városok egy része felismerte, hogy a terjeszkedés jelenlegi formája káros a közösségi életre, így meghirdették az „okos növekedés” stratégiáját. Inkább megóvni és felújítani kell a régi épületeket, mint újakat építeni helyettük, a városi övezetek kialakulását tervezni kell, és csökkenteni kell a városon belüli közlekedés és ingázás idejét.
- Résztvevő állampolgárok kinevelése: A kormányzat és a hivatalok képesek lehetnek megteremteni a feltételeit annak, hogy az állampolgárok részt vehessenek a helyi ügyekben. Az elérhető gyermekmegőrzés, a kötelező állampolgári képzés az iskolákban könnyebbé és természetesebbé teszi a részvételt a helyi ügyek vitelében.

magyarországi cigányság helyzetét. A tapasztalatok szerint az ilyen jellegű események alkalmasak a különböző társadalmi csoportok tapasztalatszerzésére, az összekötő társadalmi tőke erősítésére (www.magyaragora.hu).

- A közösségbarát innovációk törvényi háttérének megteremtése: Az egyéni üzleti megfontolásokat közösségi politikának kell kiegészíteni az információs technológiai fejlesztésekben, hogy ösztönözze a közösségbarát fejlesztéseket.

A vallás és a társadalmi tőke

A vallási intézmények több és többféle társadalmi tőkét generálnak, mint bármi más az Egyesült Államokban. A vallásos hit morális tartalmat képes adni az állampolgári újraéledésnek. A szeminárium résztvevői amellet, hogy fontosnak tarják az egyházi szervezetek, vallási civil szervezetek és közösségek erősítését, szorgalmazzák a vallásos és nem vallásos szervezetek közötti kapcsolatteremtés és együttműködést.

A vallási szervezetek vallásos volta garancia e szervezetek értékelitettségére. Ez az, amit a nem vallásos szervezeteknek is el kellene tanulni a vallásos szervezetektől. Azaz több morális vitát generálni a tagok között, megvitatni erkölcsi, etikai kérdéseket, értékeket kialakítani.

Iskolák, a fiatalok szervezetei és a család

A fiatalok nagy része háromféle közösségbe tartozik: iskolák, iskolán kívüli formális és informális csoportok és a család. Ezekben találkoznak az életükben legfontosabb emberekkel, és ezekben szocializálódnak. Természetesen ezek mindegyike képes társadalmi tőkét generálni.

Az iskola sokféleképpen ösztönözheti az állampolgári részvételt, fejlesztheti az ehhez szükséges készségeket, (az írás-olvasástól, a csapatmunkáig). Itt tanulják meg a diákok, hogyan működik a demokrácia. Tanulhatnak állampolgári ismereteket és gyakorolhatják is azokat.

Az iskolán kívüli csoportaktivitások esetén oda kell figyelnünk, hogy adott tevékenység milyen értékeket erősít. Egy sportklubban a csapatjátékot tanulják-e meg a gyerekek vagy a mindenáron való nyeresé eszméjét?

A család ideális inkubátora a társadalmi tőkének. Itt tanulják meg a gyerekek az együttműködést, önzetlenséget, és a közös javakhoz való hozzájárulást.

Ahhoz, hogy társadalmi tőkét fejleszthessünk ezeken a terepeken tisztelnünk kell a fiatalokat és értékelnünk teljesítményeiket, értelmes elfoglaltságot kell biztosítanunk számukra, ahol fejlődhetnek, gyakorolhatják a döntéshozatalt, megoldhatják problémáikat és meg kell tanítani nekik a civil értékeket.

A résztvevők néhány általános elvet is megfogalmaztak, amelyet a társadalmi tőke fejlesztése során meg kell szívlelni:

- A társadalmi tőke hatásának alapelve: A társadalmi tőke olyan szemléletmódot jelöl, aminek alkalmazásával megláthatjuk a döntések, jelenségek, intézmények társadalmi tőke-hasznosságát. Így például egy tornác nem csak építészeti alkotás lehet, hanem hasznos eszköz is a szomszédsági viszonyok kiépítéséhez.
- Az újrahasznosíthatóság elve: A meglévő társadalmi tőke képes újabb társadalmi tőkét generálni, így a meglévőt társadalmi tőke felhasználható új tőke képzésére.
- Az áthidalás elve: A fejlesztésben különösen fontos az összekötő társadalmi tőke fejlesztése, mivel a hasonló közötti társadalmi tőke többnyire magától is létrejön. A csoportok közötti kapcsolatok fejlesztése ugyanakkor több külső erőforrást igényelhet, de aztán segíthet újabb erőforrások bevonásában.
- A „civilekkel civilen” elv: A fejlesztésben törekedni kell az egyenlő kommunikációs helyzetek kialakítására. Azaz a vertikális „szakértő-laikus” kommunikáció helyett az állampolgári létből fakadó azonosságon alapuló kommunikációs helyzeteket kell megteremteni, amelyben mindenki egyenértékű.

A szeminárium olyan ajánlásokat próbált megfogalmazni, olyan gyakorlati technikákat törekedett összegyűjteni és kitalálni, amelyek segítséget nyújthatnak a fejlesztőknek az amerikai társadalom társadalmi tőkéjének növelésében. Az ajánlások számos területet érintenek és konkrét javaslatokat is magukba foglalnak. Ilyen például:

- az állampolgári ismeretek, a „közszolgálat” révén történő készségfejlesztés,
- az önkéntes munka társadalmi tőkét növelő szerepe.
- Az egyik kiemelt fontosságúnak tartott területen, a munka világával kapcsolatban megfogalmazódó ajánlásuk, miszerint a kormánynak törvényben kellene szabályoznia a rugalmas munkaidőt és a közösségi tevékenységekre fordítható munkaidő mennyiségét – sok európai ország már meg is valósította³³.

³³ *Bettertogether: The Report*, „Work and social capital”. Putnam (2000), 406-407.

- A városrendezési elvek területén az ingázásra fordított idő növekedésének akadályozását ajánlották, valamint a gyalogosbarát lakónegyedbeli közlekedés kialakítását és a közterek beékelését az amerikai városi térbe.³⁴
- A szakemberek jelentős potenciált láttak az amerikai társadalomban megint csak sajátos szerepet betöltő vallási közösségekben való aktivitásban is.³⁵
- A technológiai változásokra adott kormányzati reakciók legfontosabbika a társadalmi tőke szempontjából az lehet, hogy támogatja az olyan elektronikus szórakoztató és kommunikációs technikák elterjedését, amelyek erősítik a közösségekhez való tartozást, ahelyett, hogy elzárnák egymástól az embereket.³⁶
- A művészetek terén a fesztivál jellegű, sokakat mozgósító események szervezését tartják fontosnak a szeminárium résztvevői, míg a cégvezetők számára a vállalati közösségeken belüli és azok közötti kapcsolatok kiépítését és fenntartását szolgáló programok bevezetését ajánlották.³⁷
- A politikai részvétel növelése érdekében pedig visszatérést javasoltak a széles néprétegek aktivitására épülő politizáláshoz, felváltva az időközben a politikában dominánssá vált profikat és a pénz uralmát.³⁸

³⁴ *Bettertogether: The Report*, „Politics and Government”. Putnam (2000) 407-408.

³⁵ *Bettertogether: The Report*, „Religion and Social Capital”. Putnam (2000) 408-410.

³⁶ Putnam (2000), 410-411.

³⁷ *Bettertogether: The Report*, „The Arts and Social capital”. Putnam (2000), 411-412.

³⁸ *Bettertogether: The Report*, „Politics and Government”. Putnam (2000) 412-413.

Mit tegyünk?
Avagy 150 apró dolog amit a társadalmi tőke növeléséért tehetünk
(<http://www.bettertogether.org/150ways.htm>)

A 150 javaslat lényege, hogy a mindennapjainkban is számtalan apró dolgot tehetünk azért, hogy környezetünkben fenntartsuk, esetleg növeljük a társadalmi tőkét. Néhány, általunk érdekesnek talált javaslat:

- Adományozz egy vízálló sakkasztalt a helyi parknak.
- Válaszolj kérdőívekre, ha megkeresnek veled.
- Üzletembereknek: hívd meg a helyi önkormányzati hivatalnokokat a munkahelyükre.
- Tarts családi vacsorát és olvasd a gyermekeidnek.
- Kérdezz meg egy egyedül ebédelőt, hogy mellé ülhetsz –e.
- Beszélj rá a helyi étteremtulajdonossal, hogy tartson fenn egy kijelölt találkozó – asztalt
- Mondj köszönetet a helyi közszolgálatoknak: a rendőrnek, tűzoltónak, hivatalnoknak.
- Szervezz szemétszedést.
- Használj tömegközlekedést és kezdj beszélgetni azokkal, akiket rendszeresen láatsz.
- Menj el a helyi fesztiválra.
- Köszönj az idegeneknek.
- Gyűjts történeteket az idősebb lakóktól.

Látható, hogy ezek a tanácsok a hétköznapi emberekhez szólnak. Ugyanakkor a kormányzat sokat tehet azért, hogy legyen park, melynek lehet sakkasztalt adományozni, vagy fesztivál, ahova el lehet menni, vagy azért, hogy ezek a gondolatok eljussanak az állampolgárokhoz.

A Saguaro Szemináriumnak a fejleményekről folyamatosan hírt adó portálja van, amelyen a társadalmi tőke fejlesztésével vagy megjelenésével kapcsolatos hírek találhatóak, elérhető a jelentés, a szeminárium találkozóinak összefoglalója, a mérésre vonatkozó információk. A honlapon tematikusan összegyűjtötték a társadalmi tőkével kapcsolatos projekteket, intézmények linkjeit. Így található a társadalmi tőke a szervezetekben, a hírekben való megjelenéséről, a társadalmi tőke kutatásáról, az állampolgári oktatásról egy-egy tematizált, az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó linkgyűjtemény.

Szerszámoszláda a társadalmi tőke építéséhez (1.1 változat)

A Saguaro-seminarban összegyűlt korábbi közösségfejlesztési tapasztalatok és Putnam elmélete alapján összeállított modulrendszer (Sanders-Lowney, 2003, [www.http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/pdfs/skbuildingtoolkitversion1.1.pdf](http://www.ksg.harvard.edu/saguaro/pdfs/skbuildingtoolkitversion1.1.pdf))

A szerszámoszláda közösségfejlesztési ötleteket és az ezek megvalósításához technológiai segítséget (a rendelkezésre álló modulok típusai, anyaga és összeszerelésük rendje, illetve az ennek során használható szerszámok alkalmazásának feltételei, a szerelés javasolt rendje, stb.) ad azoknak, akik közösséget akarnak építeni. A szerszámoszláda a szerzők célja szerint csak a kezdete egy folyamatnak, amely a közösségépítések során szerzett újabb tapasztalatok által egyre tökéletesíti a szerszámoszládát.

A szerszám mérete és a felhasznált kötőanyag (bizalom) mértéke szerint a társadalmi tőke építésének következő moduljai lehetségesek:

Csoport méret leszköz	Vendégség	Közös hobby körüli tevékenységek	Szívésség	Közösségi ügyek megbeszélése	Közös cselekvés	Tudatos kapcsolatépítés
Nagycsoport	Utcabál	Szabadidős csoportok, társulások	Munkabank*	Lakossági fórum	Szemétszedés	Kapcsolat-építési tréningek
Kis-csoport	Piknik a barátainkkal	Futballozó társaság, olvasókör, dalárda	Önkéntes, Kölcsönös, Önszegélyező Pénztár	Lakókörök kialakítása	Közös tanulás	Csoport-erősítő játékok
Egyén	Hívjuk meg egy ismerőseiket barátainkat étterembe	Közös séta	Kaláka, add kölcsön az autódat, szerszámaidat a szomszédnak	Utcai beszélgetés	Mentorálás, Támogatás	Partnerkereső megoldások

* - Az eredeti műben nem szereplő példa

A társadalmi tőke építése alulról felfelé és balról jobbra haladva szokott történni. Az ehhez szükséges két legfontosabb szerszám az egyének megfelelő motiváltsága és a közöttük kialakuló kapcsolatrendszer alkalmas struktúrája.

A portál próbálja a társadalmi tőke-szemléletet alkalmazni egyes eseményekre. Így a 2001 szeptember 11-i eseményekben és a Katrina hurrikán pusztításaira való reakciókban is felfedezni vélik a társadalmi tőkének bizonyos aspektusait. Szeptember 11-ét Sander és Putnam állampolgári leckének minősítette³⁹. A tragédia után a fiatalok érdeklődése a politika és közélet iránt hirtelen megnőtt. A következő választásokon a részvétel a 18-24 évesek között 23 %-ot emelkedett. A fiatalok érdeklődése a közéleti témák iránt a kutatások szerint megnőtt, és nem csupán a tragédia után, hanem hosszú távon is. A tragédia megmutatta, hogy a jövőnk egymástól függ, tehát, hogy muszáj - és tudunk is – törődni azzal, hogy elnyerjük azoknak az ismeretleneknek a jóindulatát, akik körülvesznek minket az irodaházakban, vagy akár egy repülőn utaznak velünk.

A honlap készítői nagy figyelmet fordítottak arra, hogy széles közönség számára „élvezhető és fogyasztható” legyen a közvetíteni kívánt tartalom. Egyrészt a kutatók is megtalálhatják, ami számukra érdekes - a jelenleg folyó kutatásokat és a mérési módszereket, másrészt az egyszerű érdeklődő figyelmét is azonnal felkeltik a híradókból jól ismert események - a Katrina hurrikán és a szeptember 11-i terrortámadás társadalmi tőke vonzatáról szóló cikkek linkjei. A honlap és maga a projekt végső terméke, a Bettertogether tanulmány is ezt a kettősséget követi: egyrészt a társadalomtudomány nyelvezetét használva szól a szakmához, másrészt a közember számára is jól érthetően, divatos témákat felelevenítve ismerteti a társadalmi tőkével kapcsolatos tudnivalókat. Ennek kiteljesedése az egyszerű fejlesztő számára elhelyezett üzenetek, cselekvési javaslatok - mint például a korábban idézet 50 javaslat.

3.2.2. U.K. (Social Capital, 2002)

A kormány számára készült munkaanyag⁴⁰ a következő kérdéssorral készíti elő a policy-orientált elemzést: Mi a társadalmi tőke? Miért fontos a társadalmi tőke fejlesztése? Hogyan változott a társadalmi tőke mértéke az Egyesült Királyságban? Milyen tényezők határozzák meg a társadalmi tőke mértékét? Hogyan fog alakulni a társadalmi tőke a jövőben?

³⁹ www.ksg.harvard.edu/ksgnews/Features/opeds/091005_sander.htm

⁴⁰ Készítője a Strategy Unit – korábbi nevén a Performance and Innovation Unit –, a miniszterelnök mellett működő stratégiai tanácsadó szervezet, amely három területen segíti a miniszterelnököt: áttekintést ad a lehetséges stratégiákról, és cselekvési tanácsokat ezek céljainak eléréséhez, segíti a minisztériumokat hatékony stratégiák és cselekvési tervek kidolgozásában, valamint értékeli azokat, végül folyamatosan felvet olyan kérdéseket a kormányzat számára, amelyeket fontosnak tart.

Ezután következik a kormányzati munkát meghatározó két alapvető kérdés: Mindennek figyelembe vételével

- Mi legyen a kormányzat szerepe a társadalmi tőke fejlesztésében? A szerzők szerint többféle (a gazdasági hatékonyság, a társadalmi egyenlőség és politikai szempontú) érv is szól amellett, hogy a kormányzatnak elő kell segítenie a társadalmi tőke közjót növelő formáit. A kormányzati beavatkozás mellett szól az is, hogy ennek hiányában más beavatkozásoknak nem-szándékolt negatív hatásai lehetnek. Ilyen például a self-help elem túlerősítése a megerősödő csoporthoz nem tartozók kizárásához vezet, a szociális lakásépítkezés szegregációt eredményez, a városrehabilitáció a közösség szétverését eredményezi stb.

Ennek során a kormányzatnak szembe kell néznie a következő kihívásokkal:

- Ki kell dolgoznia társadalmi tőke mérésének (az egyes típusok megkülönböztetésére is alkalmas) technikáját, s annak monitorozási módszerét, hogy ezek hogyan függenek össze a policy tevékenységgel, hiszen amit nem tudunk mérni és monitorozni, azt nem lehet sem célként megfogalmazni, sem utólag értékelni.
 - Ha igaz, hogy a társadalmi tőke kulturálisan és történelmi folyamatokba beágyazott, akkor ezek nagy tehetetlenségi ereje miatt nem várható, hogy a kormányzati erőfeszítések hatására gyors és látványos változás következne be.
 - Mivel a társadalmi tőkét az egyes társadalmi csoportok a maguk érdekében is használhatják, ezért a kormányzatnak arra is figyelnie kell, hogy a fejlesztés eredményeként a helyzet a közjó egésze szempontjából jobb, s ne rosszabb legyen.
- Melyek azok a (részben már létező, részben tervezett) jó példák, amelyek a kormányzat hatását a társadalmi tőke fejlesztésére igazolhatják? A példákat három (egyéni, közösségi és nemzeti) csoportba sorolják a szerzők:
 - Egyéni szint: családi és szülői tevékenységek támogatása, mentori programok⁴¹, bűnelkövetők „kezelése” és az önkéntesség elősegítése⁴². Az

⁴¹ Minden angol 13-19 éves gyerek kap egy személyes tanácsadót, aki a továbbképzésben, karriertervezésben, személyiségfejlesztésben tanácsokat ad. Ez a program az emberi tőkefejlesztés mellett a társadalmi tőke összekötő formáját is hivatott fejleszteni.

önkéntes munka fiatalok körében történő meghonosítása nemcsak a kedvezményezettek, de az önkéntesek (különösen a hátrányos helyzetű rétegekből származók) számára is számos előnnyel jár. A project általában hathetestől hat hónapig terjedő, az otthontól távol, akár külföldön vállalt önkéntes munka támogatását jelenti. A más rétegekből származókkal kialakuló kapcsolatok az összekötő társadalmi tőkét erősítik, míg a tapasztalatok szerint az önkéntes munka vállalásával szorosan összefüggő későbbi közösségi aktivitás és magas fokú bizalom közvetlenül járul hozzá a társadalmi tőke koncentrációjának növekedéséhez. Az ilyen tevékenységben való részvétel érdekében ösztöndíjként felhasználható, akár nagyszülőtől az unokának is átadható, bonuszok rendszerét vezették be, vagy egyszerűen az érettségi feltételévé tervezték tenni az önkéntes munka egy minimális óraszámában való vállalását.⁴³

Hasonló funkciójú a mentor programok bevezetése és elterjesztése is. A tapasztalatok szerint rendkívül hatékonyak bizonyultak a felnőtt mentorokat iskoláskorú gyermekekkel összetartó kezdeményezések, melyek keretében az iskolai előmenetelt támogató készségek fejlesztését, vagy magát a tanulást segítették a mentorok, esetleg anyagilag is támogatva a gyermekek iskolai tanulmányait. A mentor program révén az érintettek körében nőtt az iskolai teljesítmény, csökkent az iskolából kimaradók aránya és javultak a felvételi statisztikák. Az efféle programokat vizsgáló kutatások azonban egyértelműen rámutattak a mentoráltak stigmatizálásának veszélyére, amit egész iskolai osztályok vagy korcsoportos kiscsoportok mentorálásával lehet elkerülni, szemben azzal a gyakorlattal, mely ezekből a csoportokból kizárólag a segítségre szorulókat emeli ki. A gyermek-gyermek, illetve a fiatal-gyermek relációban végzett mentorálás előnyei legalább olyan erőteljesen érezhetőek a mentor oldalán

⁴² Különösen a korai életszakaszban, ami ezt a viselkedést „szokássá”, és a kortárs csoportban elfogadottá teheti, illetve az idősebbek körében, ahol ez (mint amerikai példák mutatják, sok egyéb pozitívum mellett) a társadalmi tőke mindkét formájának létrejöttét elősegíti.

⁴³ Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság jár élen az önkéntes munkával kapcsolatos nemzeti politikák szorgalmazása terén. Vö. Halpern (2005), 300-302, 315-318.

is, akinek önbecsülése, önbizalma megnövekszik, és gondolkodása rugalmasabbá válik.⁴⁴

- Közösségi szint: közösségerősítő programok, a közösségek informatikai megerősítése, a közösségi lét építészeti elősegítése⁴⁵, állami lakásépítések területi diverzifikálása, szegénység elleni kapcsolati tőkeépítés,
- Nemzeti szint: iskolai szolgáltatásoktatás⁴⁶, közösségi munka kreditrendszer⁴⁷ elterjesztése, a közbizalom növelése. A közéleti ismeretek és készségek elsajátítását biztosító iskolai programok tartalmát is átalakították, hogy a pusztán állampolgári ismereteket közvetítő oktatást kiegészítsék a „közszolgálat” végzése révén elsajátítható közéleti készségek megszerzésével. Ezeknek a programoknak a fent bemutatott közösségi önkéntes munkával, illetve a mentor programokkal történő összekötése kézenfekvőnek bizonyult.⁴⁸

3.2.3. Írország (*The Policy...*, 2003)

Írország esetében a társadalmi tőke fejlesztésének kérdéseit – a megfelelő előtanulmányok birtokában - egy speciális szervezet (a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Fórum⁴⁹) tárgyalta. A fejlesztési tervtanulmány első fejezetei az angol vitaanyaghoz hasonló kérdéseket vetik fel: Mi a társadalmi tőke és miért fontos a társadalomfejlesztés számára? Hogyan áll Írország társadalmi tőkéje nemzeti összehasonlításban? Milyen hatásai vannak a társadalmi tőnek, illetve hiányának?

Az elemzés a közelmúltbeli és mai ír siker-történetre reflektál azzal, hogy a növekvő gazdaság társadalmi-közösségi egyben tartását, illetve a várhatóan egyszer véget érő siker utáni kiábrándulás várható negatív társadalmi hatásait tervezi a társadalmi tőke fejlesztésével

⁴⁴ A mentor programok összefoglalását lásd Halpern, (2005), 297-299.

⁴⁵ Olyan területek létrehozása, ahová csak a helyi lakosok hajthatnak be, illetve a forgalom korlátozása és lassítása. Ez a helyi lakosok összefogódását hivatott szolgálni.

⁴⁶ Az állampolgárságtan gyakorlatorientált változata: szemérválogatástól, csoportépítésen keresztül, a tanulás tanulásáig és a könyvtárhasználatig mindenféle emberi és társadalmi tőkefejlesztő képesség megismerése.

⁴⁷ A lakóhelyen vagy tanulás helyén végzett önkéntes munkaért (gondozás, mentorkodás, közösségi munka) cserébe helyben használható (kollégiumi árcsökkentés, étkezési jegy ...) voucherek.

⁴⁸ Halpern, (2005), 315.

⁴⁹ A Fórum a parlament, a kormány, a helyi és a munkaerő-piaci érdekképviseleti szervezetek, valamint a nem-kormányzati szervezetek képviselőit, továbbá meghívott szakembereket foglal magában. A szervezet saját titkársággal rendelkezik és évente 2-4 tanulmányt készít és vitat meg, illetve évente állásfoglalásokat hoz nyilvánosságra. A társadalmi partnerség (s különösen az egyenlőség és befogadás) területéhez tartozó témákat vagy maga jelöli ki, vagy a kormány javaslatai alapján választ.

elérni, illetve megelőzni⁵⁰. Másként, a még olyan jól működő piac és állam sem nélkülözheti a társadalmi összetartozás, a befogadás, a szolidaritás, a bizalom értékeit megőrizni-növelni képes közösségek és civil társadalom fejlesztését.

Ennek érdekében azért látják szükségesnek és lehetségesnek a gondos fejlesztői munkát, mert a csakis fentről (társadalmi tőkét nem lehet „elrendelni”), illetve alulról kiinduló (talán azért, mert nincs elég erőforrás, nem ismerik a technológiákat, nem biztos, hogy a közösségek befogadóak) kezdeményezéseket esetlegesnek, lassúnak, s a várható (mellék)hatások végiggondolására alkalmatlannak sejtik. Ez a kettős elv jól tükröződik abban, amilyen általános elveket megfogalmazás a Fórum a közpolitikai döntésekkel kapcsolatban. Eszerint a közpolitikai döntéseket

- a lehető legalacsonyabb, de még szükséges szinten,
- a közvetlenül érdekelt felek részvételével,
- átlátható és számon kérhető módon,
- a társadalmi tőke szempontjait figyelembe véve kell meghozni.

A társadalmi tőke figyelembe vétele a közpolitikában elsődlegesen azt jelenti, hogy az állami beavatkozás legalább kárt ne okozzon. Példaként a korábbi szociális lakásprogramok és város rehabilitációk közösségromboló hatásait hozza fel. Az ilyen negatív hatások elkerülése érdekében szükségesnek tartja a társadalmi tőke szempontjait a várható hatások elemzése során figyelembe venni. Ennek természetesen feltétele az ilyen típusú indikátorok kidolgozása szükséges, melyek hiányában nem tervezhető, monitorozható, majd kérhető számon a fejlesztések hatása a közösségre, szegénységre, egyenlőségre, a civil társadalmi aktivitásra stb.

Az ír megközelítés lényege a közösségfejlesztés, amely csak aktív állampolgári aktivitás, a közösség tevékeny részvétele, önkéntesek munkája révén valósulhat. Mindezt az államnak oly módon kell támogatnia, hogy az erőforrások felhasználását minden fázisban a közösség irányítsa. Ezeket az elveket a kormányprogramban szereplő három feladat (új egyensúly a munka és a munkán kívüli idő felhasználásában, közösségalapú tanulás, illetve területi tervezés) megvalósítása során már érvényesíteni akarják. Ahhoz, hogy ezt megtehessék szükségesnek látják:

⁵⁰ Miközben a rendelkezésre álló összehasonlító társadalmi tőke adatok szerint Írország igen jól áll az európai mezőnyben a társadalmi tőke szinte minden elemének mértékében. (saját adatok és Wallace, 2005)

- a megfelelő mérési és monitorozási technikák kidolgozását,
- az alkalmazható megoldások részletes technológiájának és várható hatásainak feltárását,
- az alkalmazás során a közösségek, a csoportok és az egyének részvételét elősegítő megoldások kifejlesztését,
- illetve a fentieket a helyi igényekhez adaptálható módon megvalósítani képes, ugyanakkor a hátrányos helyzetűeket támogató, átlátható, kölcsön bizalmon alapuló, hatékony közigazgatás megteremtését.

A jelentés sok már létező közösségfejlesztési és az állampolgári aktivitást elősegítő programot mutat be, amelyek mind felfoghatók a társadalmi tőke fejlesztés alapelemeinek, illetve olyan részeinek, amelyekre építve a társadalmi tőke fejlesztése elképzelhető. Ilyenek például:

- helyi egyesületek (legyenek azok egyetlen célra szolgáló vagy általános közösségépítő, illetve összetartó vagy összekötő jellegűek) támogatása,
- az önkéntes munka támogatása,
- a politikai részvétel ösztönzése és az erre való felkészítés,
- a fiatalok társadalmi részvételét elősegítő szervezetek és kezdeményezések támogatása, nem utolsósorban az új információs technológiák helyi érdekeket szolgáló fejlesztése által,
- a központi fejlesztés és a helyi társadalom összekapcsolására szolgáló mechanizmusok innovatív fejlesztése (helyi szemétyűjtési vagy közterület-fejlesztési elképzelések támogatása, önképzés, közösségi szórakozás stb.)
- helyi közösségek közötti regionális kooperáció (kistérségek fejlesztése, hátrányos helyzetű területek megtámogatása, vidékfejlesztési program) sokféleképpen, de mindig átlátható és az állami és közösségi szereplő partnerségi viszonyát jelentő formában
- az önkéntes munkát időegyenértékben elszámoló munkabankok támogatása és regionális szintű terjedésének ösztönzése
- a vállalatok, az önkormányzatok és a helyi közösségek közreműködése a munkaidő rugalmasabbá tételére, a harmonikusabb életmód megteremtésére,
- élethosszig tartó tanulás, önfejlesztés, spirituális fejlődés közösségi alapjainak biztosítása,

- a fenntartható és harmonikus területfejlesztés támogatása, különös tekintettel az alvóváros jellegű szuburbanizáció elkerülésére, az elöregedés miatt bekövetkező ellátási gondok közösségi megelőzésére vagy kezelésére, ahol erre van helyi kezdeményezés, a vidéki közösségek megőrzésére, ahol csak lehet közösségi terek kialakítására, az ingázási idő rövidítésére vagy/és közösségi formáinak támogatására.

A jelentés összefoglalója a társadalmi tőke fejlesztésének kivitelezését konkrét feladatokra bontva, s az ezek megvalósításához szükségesnek ítélt szereplőket nevesítve tartalmazza. A következő táblázat ebből mutat be néhányat:

Cél	Felelős
Az állampolgársági tevékenység aktivitásának és a közösség fejlesztésének elősegítése	
A kormány hozza létre az önkéntes munkát támogató minisztériumi egységeket, továbbá a Önkéntes Munka Nemzeti Bizottság javaslatai alapján egy központi szervezetet, s az ehhez tartozó országos hálózatot.	CRAG*, önkormányzatok, önkéntes csoportok
Támogatni kell a bizalomerősítő és az önkéntes munkán alapuló otthoni gondozás rugalmas formáit szaporító helyi és a munkahelyi együttműködést.	DETE**, más minisztériumok, vállalkozói kamarák, szakszervezeti fórum, egyéb közhivatalok
Támogatni kell az állami iskolák esti, hétvégi és ünnepi tevékenységeknek otthon adó kezdeményezéseit, különösen a helyi ifjúság és közösség tevékenységét és találkozóit	DES***, Helyi Fejlesztési Tanácsok, társadalmi szervezetek
A társadalmi tőke szempontrendszerét érvényesíteni kell a területfejlesztés során	DELG****, helyi önkormányzatok

* - *Közösség és Vidékügyi Minisztérium*

** - *Vállalkozás-, Kereskedelem-, és Foglalkoztatásügyi Minisztérium*

*** - *Oktatási és Tudományos Minisztérium*

**** - *Környezeti és Helyi Minisztérium*

3.2.4. Kanada (*Social Capital, ...2005,*)

Kanadában a kormányzat középtávú közpolitikai döntéseinek előkészítésével foglalkozó intézet (Policy Research Initiative) többéves feladata volt a társadalmi tőke fejlesztésével kapcsolatos koncepció elkészítése. A munka az érdekelt minisztériumok szakemberei által előkészített, majd 2003 januárjában helyettes államtitkárok közötti tárgyalás és megállapodás eredményeképpen indult el. A munka során konferenciák szervezésére és konferenciákon való részvételre, kanadai és nemzetközi szakemberekkel való munkaértekezletre és

konzultációkra került sor, melynek eredményei öt háttér tanulmányban, illetve három összefoglaló elemzésben olvashatók.

A kanadai társadalmi tőke fejlesztési koncepció lényege elméleti szempontból az, hogy szinte kizárólag a társadalmi tőke hálózati természetére koncentrál⁵¹. Azzal érvelnek, hogy míg az egyén szemszögéből vizsgálódva az, hogy kit ismerünk meghatározó fontosságú a koragyermekkorai szocializáció, az iskolai sikeresség, a rossz társaság elkerülése, a munkahelyi karrier és az öregkor életminősége szempontjából. A megfelelő nagyságú és összetételű kapcsolatok megélte a csoportok, közösségek számára a célok megvalósításának záloga, legyen az fejlesztési koncepciók megismerése, beruházásokért való lobbyszás, közösségépítés vagy/és megőrzés, bűnmegelőzés vagy civil társadalmi aktivitás. Következésképpen a kapcsolatok fejlesztése sokféle társadalmi haszonnal járhat, feltéve, ha a fejlesztés során tudjuk, és figyelembe vesszük azt:

- Hogyan jönnek létre az egyének és a közösségek kapcsolatai?
- Hogyan érhető el, hogy a kialakuló kapcsolatok növeljék az emberi és fizikai tőkét?
- Kell-e, s ha igen, hogyan tud mindebben a kormányzat szerepet vállalni?

A társadalmi tőke fejlesztése szempontjából legfontosabb általános következtetések:

- Szükséges és lehetséges az, hogy az állam szerepet vállaljon a társadalmi tőke fejlesztésében,
- de ez ne váljon öncéllá, és nem szabad, hogy hatalmas és központi fejlesztési monstrummá degenerálódjon.
- A társadalmi tőkét tekintse a kormányzat olyan eszköznek, amely más eszközökkel kombinálva (s nem azok rovására) elősegítheti a kormányzat fejlesztési céljainak teljesülését, melynek során maga a társadalmi tőke is bővíthet.

A társadalmi tőke fejlesztésével kapcsolatos öt legfontosabb megállapítás a következő:

- Az emberek és a csoportok közötti erőforrásokat mozgósító és segítő hálózatok olyan társadalmi tőkét jelentenek, ami fontos, de eddig kellő mértékben el nem ismert eleme lehet a jólét termelésének. Ebben a megközelítésben a társadalmi tőke olyan szociálpolitikai beruházásnak tekinthető, amely növeli az egyének és közösségek kézségét és képességét a társadalmi célok megvalósításában.

⁵¹ Judge (2003) meggyőzően érvel a kanadai kutató- és fejlesztőcsoport azon véleménye mellett, hogy a társadalmi tőke kapcsolatokon keresztül megközelítése a tisztább fogalom és a jobb mérhetőség miatt alkalmasabb a fejlesztői szándékok megfogalmazására, s ezek monitorozható feladatokká való lefordítására, mint a társadalmi tőke szokásosan alkalmazott, funkcionális és sokféle elemből összegyűrt változatai.

- A társadalmi tőke megközelítés növeli annak esélyét, hogy felismerjük a helyi szintű személyek és csoportok közötti hálózatok fontosságát. Ez különösen fontos fejlesztési szempontból azért, mert ily módon nő a központi fejlesztések helyi támogatottsága és megfelelő adaptálásának, illetve a helyi erőforrások mozgósításának és innovativitásának esélye.
- A társadalmi tőke fontossága különösen nagy a társadalmi kirekesztés elleni (például a bevándorlók integrálása), az átmeneti életszakaszokra koncentráló (például idősgondozás) és a közösségi fejlesztésekre (például bűnmegelőzés) irányuló kormányzati erőfeszítések esetében.
- Mivel a kormányzat elkerülhetetlenül (akkor is, ha – mint azt egy magára valamit is adó liberális polgári demokrácia, tehát az egyén szabadságát szentnek és sérthetetlennek tekintő, államnak tennie kell - semmit nem tesz) hat a társadalmi tőkére, ezért jobb, ha ezt tudatosan teszi.
- Szükség van a társadalmi tőke kapcsolat hálózati elemeinek pontosabb, hosszabb időtávra érvényes mérésére, mert ennek hiányában nem lehetséges a fenti feltételezett hatások ellenőrzése.

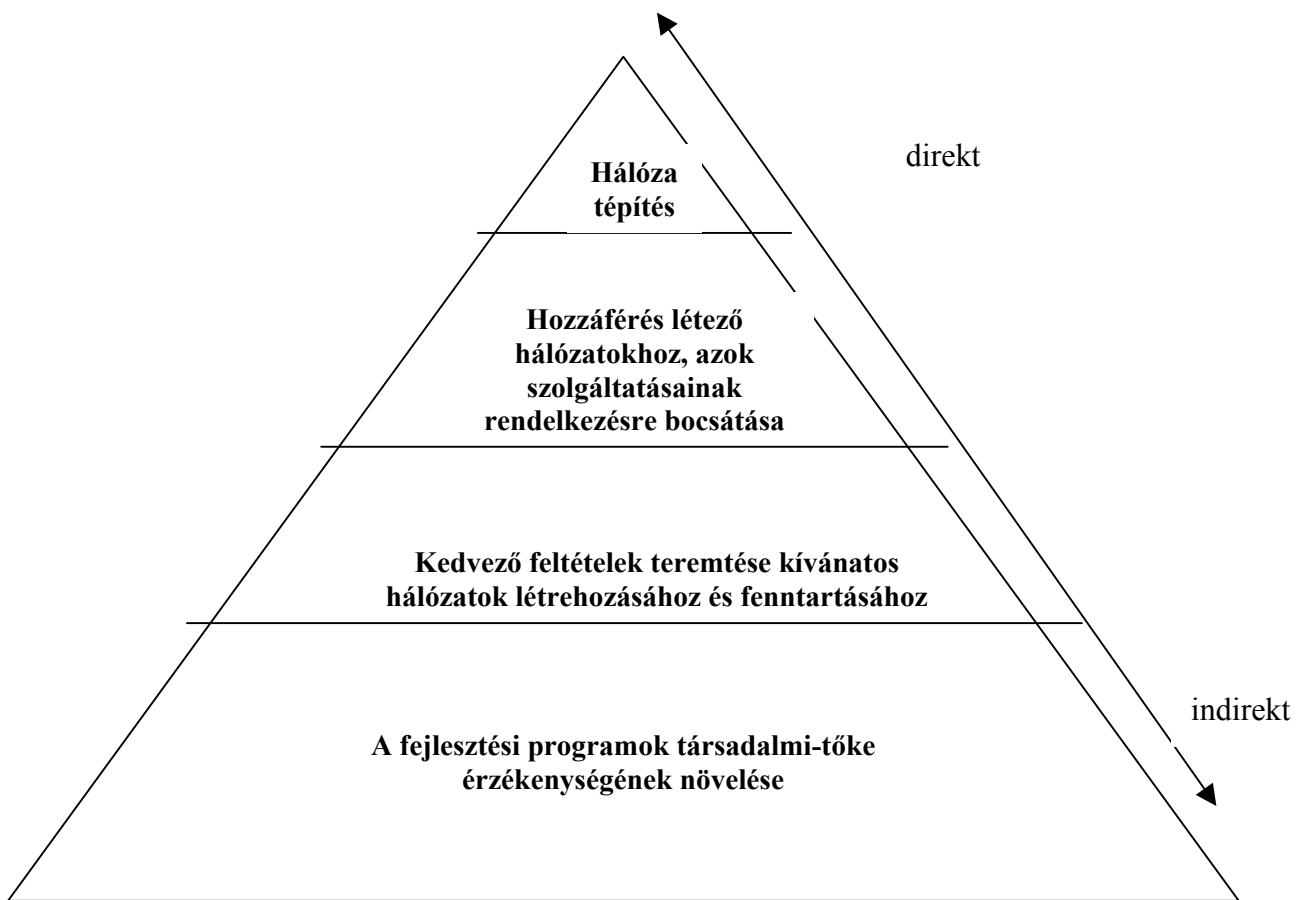
A hálózat-orientált társadalmi tőke fogalom definiálása, típusainak bemutatása és a társadalmi tőke lehetséges hasznainak (és kárainak) elemzése után, illetve a mérés szükségessége és nehézségeinek összefoglalása előtt foglalkozik a kanadai tanulmány a fejlesztőket leginkább érdeklő problémákkal, vagyis, hogy mit tehet (és mit nem) a kormányzat a társadalmi tőke fejlesztésével kapcsolatban, illetve, hogy milyen módon fejlessze a kormányzat a társadalmi tőkét.

A kormányzati beavatkozásról, mint elkerülhetetlen rosszról, illetve mint szükséges, de óvatosan adagolandó gyógyszerrel (és semmiképpen nem, mint csodagyógyszerrel) írnak a tanulmány szerzői. A kormányzatnak azért célszerű tudatosan részt venni a társadalmi tőke fejlesztésében, hogy növelje az esélyét annak, hogy az állami beavatkozások társadalmi tőkét közvetlenül befolyásoló döntései, illetve a legkülönfélébb fejlesztési tevékenységekre továbbgyűrűző, nem-szándékolt közvetett hatások, összehangoltabbak, átláthatóbbak, jobban értékelhetők lesznek.

Ez természetesen csak kivételesen jelenti azt, hogy a kormányzat közvetlenül próbálja az egyéneket, illetve a csoportok közötti hálózatokat alakítani. A gyakoribb megoldás az lehet, hogy az állam elkerüli az ilyen hálózatok szétesését eredményező fejlesztési megoldásokat

(mint például az öregotthonok fejlesztése oly módon, hogy a generációkat egymástól szétszakítsa), illetve olyan feltételeket teremt, amelyek közvetve segítik a hálózatok létrejöttét, illetve megfelelő összetételük (például egyensúly az összetartó és összekötő kapcsolatok között) kialakulását. A kanadai megközelítés szerint a kormányzat társadalmi tőke fejlesztő tevékenysége a beruházó szociális állam formájában kell megnyilvánulni – az éhezőknek hálót s nem halat kell adni.

A kormányzati beavatkozások módjait mutatja be a következő ábra:

Forrás: Social Capital, 2005 17. old.

A legritkábban alkalmazott módja a társadalmi tőke fejlesztésének az, amikor a kormányzat közvetlenül a hálózatok kialakulását segíti. Ilyenre példa a különböző fejlesztési programokban való résztvevők közötti kapcsolatok kialakulásának támogatása (például bevándorlók és a befogadó közösségek tagjai között, illetve a mentor programok).

Gyakrabban alkalmazott megoldás a meglévő kapcsolatok felhasználása a program sikeressége érdekében. Ilyen például az AIDS vagy a dohányzás ellenes kampány, amelyek során a meggyőzés érdekében a véleményirányítók és a célcsoportok közötti kapcsolatokat próbálják mozgósítani.

Ennél is gyakrabban kerül sor olyan közvetett társadalmi kapcsolatépítésre, amikor a megfelelő kapcsolatok kialakulásához alkalmas terepet törekszik a kormányzat megteremteni. Ilyen például a kapcsolatépítési és fejlesztési készségekkel korlátozottan rendelkező csoportok (első munkahelyet nem találó vagy börtönből, állami gondozásból kikerülő fiatalok, illetve új migránsok) tréningje, vagy bennszülött közösségek és a körükből kikerülő (és ezért kettős lojalitással rendelkező) rendőr közötti bizalomépítéshez szükséges kapcsolatok kialakítása, de általában a közösségek és a külső társadalom közötti hidak építését elősegítő „társadalmi ügynöki” szerepek támogatása. Ebbe a körbe tartozik a lakóközösségek kapcsolatainak kiépülését szolgáló lakótér kialakítási megoldások (közösségi ház, szétszórt szociális lakásépítés) elősegítése is.

Leggyakrabban az egyéb fejlesztési programok társadalmi tőke tudatosságának növelésével segíti a kormányzat a társadalmi tőke fejlesztését. Itt sokszor csupán a társadalmi kapcsolatok gyakorolt hatásokat komolyan vevő fejlesztői magatartás erősítése a cél, de a sokféle lehetséges társadalmi (s nem mellék!)hatás rendszeres végiggondolása is fontos lehet.

Az állami beavatkozásnak óvatosnak, meggondoltnak és állandó ellenőrzésnek alávetettnek kell lennie. Ellenkező esetben a társadalmi tőke fejlesztése nem csupán erőforrások pazarlását okozhatja, de károkat is okozhat azzal, hogy az egyéneket-közösségeket a kapcsolatépítés terén (is) állami függőségre szoktatja. Az állami beavatkozással szembeni óvatosságot és folytonos (ön)ellenőrzést indokolják azok a kritikák, amelyek az ilyen programok kritikusainak gondolatait foglalják össze. Így például, hogy a társadalmi tőke orientált közösségfejlesztés könnyen elfeledtetheti a közösségek más természetű strukturális (hatalom, anyagi lehetőségek) hátrányait (DeFillipis, 2001), illetve egyfajta kapcsolat fejlesztése a kapcsolatok más formáinak elsatnyulásához vezethetnek ((például az összekötő kapcsolatok megszaporodása a közösséget összetartó hálózatot gyengítheti, Perry 6 (1997).

Elengedhetetlennek látják ugyanakkor a társadalmi tőke szempontjait a fejlesztési elképzelések szervezés részévé tenni, hogy ezzel csökkenjen a más céloknak prioritást adó fejlesztések nem-szándékolt negatív társadalmi hatásainak esélye.

A kanadai tanulmányban a társadalmi tőke alkalmazásának kiemelten fontos területeként három problémakör szerepel:

- A társadalmi kirekesztés veszélyének kitett csoportok (ami a kanadai viszonyok között migránsokat, bennszülötteket, gyerekeiket egyedül nevelő anyákat, hosszú távon munkanélküli fiatalokat jelent) helyzetének javítása. Egyes esetekben a társadalmi kapcsolatok hiánya, más esetekben az összetartó kapcsolatok összekötő kapcsolatokkal szembeni túlereje a gond.
- A kritikus életszakaszban lévők (első munkahelyre való belépés, családi állapot változása (válás, özvegyülés, gyerekáldás, házasság), nyugdíjba menés, önellátásra való képtelenné válás) segítése. Ilyen helyzetekben, amikor a bizonytalanság és a kockázat erősen megnő, a kapcsolatok hiánya, illetve alkalmatlan összetétele sok gond forrása lehet.
- A közösségfejlesztés és a civil társadalom támogatása. Ennek sokféle formája természetesen eddig is létezett, de a társadalmi tőke alkalmas megközelítés arra, hogy ezek összehangoltabban és hatékonyabban menjenek végbe.

3.2.5. Ausztrália (Winter, 2000)

Az ausztrál társadalmi tőke fejlesztésével kapcsolatos elemzéseket egy könyv tanulmányainak áttekintése segítségével mutatjuk be⁵². Ez a könyv az Ausztráliában 1995 óta folyó intenzív társadalmi tőke kutatás, propaganda és fejlesztés összefoglalását ígéri. A kötet, amelyet az Ausztrál Családkutató intézet gondozásában jelent meg - a kutatókon kívül a vállalati és a kormányzati szféra képviselőinek álláspontját is bemutatja, mintegy csokorba gyűjtve mindazokat a szempontokat és tudást, ami az ausztrál társadalmi tőkefejlesztés számára rendelkezésre áll.

Az elemzés kiindulópontja (Woolcock, 2000) az, hogy az ausztrál társadalom sajátos létrejötté eleve kedvezett a közösségi lét megerősödésének, következésképpen a mai társadalmi tőke viták haszna nem az, hogy vadonatúj felfedezéseket tegyen, hanem hogy a meglévő pozitív gyakorlatot támogassa, az innovatív elemeket terjessze, a negatív gyakorlatot visszafogni segítse. A fogalom nagy népszerűsége kiváló alkalmat teremt arra, hogy a különböző

⁵² Az azóta született ausztrál és új-zélandi társadalmi tőkével kapcsolatos munkálatok eredményéről (továbbá sok más hasonló természetű kutatásról, mérési módszerről) a www.mapl.com.au/A13.htm honlapon lehet bővebben olvasni.

diszciplínák képviselői szóba tudjanak állni egymással, a politikusok meghallják a tudósok szavát, s végül, de elsősorban, e diskurzus az állampolgárok számára is érthető módon történjen, tehát a civil szféra is be tudjon kapcsolódni a vitába.

Elméletileg az ausztrál megközelítés a giddensi harmadik úton áll (Winter, 2000). Vállalt célja, hogy a recsegő-ropogó jóléti állam, a globálisabb-mint-valaha nemzetközi tőke és a helyét kereső civil szféra között új egyensúlyt teremtsen. Egy ilyen vita sikeres lefolytatásához a társadalmi tőke koncepciója és politikai tartalma a lehető legjobb eszköz.

Az első elméleti tanulmány (Cox-Caldwell, 2000) abban tér el a társadalmi tőke második – poszt-putnami – hullámában született tanulmányok zömétől, hogy vállaltan értékorientált és normatív. Vallja, hogy helyes és megvalósítható a társadalmi tőke fogalmába csak a pozitív tevékenységeket és hatásokat beleértetni. Ennek igazolására épp a fogalom (a társadalmi tőke, mint közjószág) fejlesztési célú felhasználhatóságának megőrzése szolgál, ugyanis ki akarná fejleszteni a negatív hatású társadalmi tőkét, vagyis a „közrosszat”. Hivatkozik az ausztrál társadalomban spontán módon kialakult sok pozitív példára (lásd a keretes példát), amelyhez hasonlók jóval a társadalmi tőke koncepció megszületése előtt is léteztek Ausztráliában.

Egy pozitív példa: Victoria állam közösségépítő projektje

A cél a lerobbant városrészek és környezetük közötti kapcsolatok kiépítése⁵³. A megvalósítás alapelvei: sokféle érdeket képviselő sokféle (s nem feltétlenül formális) szerveződés elégséges anyagi befektetéssel (hogy ne fulladjon ki a lelkesedés idő előtt) hatféle területre (helyi részvétel szervezethez, oktatás, bűnmegelőzés, közterület, közegészségügy, közigazgatási szolgáltatások és tömegközlekedés) koncentrálnak egyidejű fejlesztése (Patulny, forthcoming).

A politika szempontjából két leglényegesebb kérdésben, hogy a helyi közösségek szempontjai szerinti teljesen decentralizált, vagy a fentről és lentől egyidejűleg és egymásba fonódva megvalósuló fejlesztés, illetve a fejlesztési gyakorlat „társadalmi tőkésítése vagy önálló társadalmi tőke-fejlesztés legyen-e a követendő cél – a kötet két másik tanulmányával (Latham, 2000, Stewart-Weeks, 2000) ellentétben - az utóbbi mellett foglal állást. Egyfelől ezzel elkerülhetőnek tartja a helyi önérdek, az összetartó társadalmi tőke, túlerejéből fakadó negatív hatásokat, másfelől nem hiszi el, hogy az állami és piaci erőforrások nélkül a közösségfejlesztés önmagában elégséges lenne a társadalmi tőke fenntartható fejlesztéséhez. Továbbá elveti az öncélú, erőforrásokat feltehetően pazarló, bürokratikus és etatista politikát alátámasztó társadalmi tőke fejlesztés elképzelését. Annál fontosabbnak tartja, hogy minden

⁵³ www.communiybuilding.vic.gov.au/programs/major_programs/neighbourhood.asp

fejlesztési tevékenység társadalmi tőke érzékenységét fokozza a kormányzat, s ez – a megfelelő mérési metódusok kidolgozása után - épüljön be a monitorozás és az értékelés gyakorlatába is. Ennek híján – egyebek között - a következő kérdéssort tartja hasznosnak a fejlesztési tevékenységek társadalmi tőke érzékenységének végiggondolásához (pp. 70):

Elősegíti-e a fejlesztés

- az érintettek társadalmi kapcsolatrendszerének megőrzését-növelését?
- egyes társadalmi csoportok mások kárára való előnyszerzését, esetleg egyes társadalmi csoportok bűnbakká válását?
- az új tevékenység növeli-e az érintettek informális hálózatának erejét és a bizalom, önbizalom, optimizmus mértékét?
- az érintettek képességét a konfliktusok, a változások és a sokféleség kezelésére?

A korábban már említett Stewart-Weeks (2000) tanulmány a kötet zárófejezeteként a következő gondolatokban látja összefoglalhatónak mindazt, amit a közpolitika számára a társadalmi tőke fejlesztése kapcsán fontosnak ítél:

- A társadalmi tőke orientált közpolitika radikális eltérést feltételez a „normális” fejlesztési gyakorlattól. Egy példával illusztrálja, hogy milyen hatalmas erők feszülnek egy olyan fejlesztési gyakorlat meghonosításával szemben, amely a központi fejlesztés rutinjával, bürokráciájával szemben próbál tevékenykedni. A sikeres paradigmaváltás esélye csak akkor és ott jön létre, amikor és ahol a helyi érdeket képviselők és a központi elosztás képviselői bíznak egymásba, közös értékeket vallanak, informális kapcsolataik kiválóak, tehát, ahol a fejlesztésben résztvevők között magas szintű a társadalmi tőke.
- A kormányzat nem tud társadalmi tőkét létrehozni vagy elpusztítani, csak az ilyen vagy olyan folyamatok feltételeire tud hatni, de arra viszont erősen. Csak az alulról kiinduló kezdeményezések esetében lehet remélni a társadalmi tőke kialakulását. A kormányzati ösztönzés ezeket nem helyettesítheti, de – mivel nem ismeri senki a társadalmi tőke fejlesztésének társadalmi mechanizmusait – adott esetben elfojthatja vagy eltorzíthatja. Következésképpen csak nagyon óvatos, közvetett és kísérleti jellegű kormányzati fejlesztés ajánlatos.
- A társadalmi tőke-fejlesztést elősegíteni törekvő kormányzati politika saját elosztási alapelveit (szabványos elosztás és számonkérés) kell, hogy megváltoztassa. Mivel az erőforrások elosztásának gyakorlatát a szabványok, a

számszerűsíthető eredmények, a jól ellenőrizhető és rövidtávon értékelhető hatások jellemzik, a szerző saját tapasztalata alapján azt állítja, hogy a társadalmi tőke fejlesztés ezeknek az elveknek mindenben az ellentétét feltételezi. Hiszen a fejlesztések eredménye hely- és „kistársadalom”-specifikus, aligha számszerűsíthető és biztosan nem mutatkozik meg rövidtávon. Következésképpen a társadalmi tőke-érzékeny fejlesztői gyakorlat azt is jelenti, hogy el kell fogadnunk, a fejlesztésnek sokféle, összemérhetetlen és rövidtávon bizonytalan kimenetű eredménye lehet. És ez nem lehet egyszerű a tömegtermelés elvein alapuló kormányzati fejlesztés-termelő szervezet és az ebben szocializált fejlesztő számára.

- A társadalmi tőke fejlesztési elvei tagadják, de legalábbis leértékelik a fejlesztés forrásául szolgáló szereplőket, vagyis a kormányzatot és a politikát. Ez a paradoxon értelemszerűen nehezíti a társadalmi tőke érzékeny fejlesztési politika érvényesülését, hiszen melyik politikus, illetve milyen állami tisztviselő képes arra, hogy olyan módon allokáljon pénzt és hatalmat, hogy tudja, a sikeres fejlesztés eredménye saját hatalmának és erőforrásainak csökkenése lesz.

4. KÉT PÉLDA A TÁRSADALMI TŐKE-FEJLESZTÉSRE

Mint a bevezetőben említettük a hazai kormányzati fejlesztési gyakorlatban a társadalmi tőke koncepciója még nem játszik meghatározó szerepet. Ugyanakkor természetesen létezik több közösségfejlesztési project⁵⁴, továbbá sok nem-szándékolt társadalmi tőke-fejlesztésre, amikor nem tudatosan ugyan, de a társadalmi tőke mértékének növelésére vagy csökkenésére, illetve összetételének vagy társadalmi hatásának jellegére kihat egy adott társadalmi cselekvés példa is létezik. Ilyenek például:

- Politikai tevékenység:
 - A millenniumi zászlók országos terítésének externális hatásaként feltételezhetően lehettek olyan települések, ahol az összetartó társadalmi tőke erősödött, a politikába vetett bizalom és az ezt támogató összekapcsoló társadalmi tőke nőtt. A millenniumi zászlókat a Magyar Millennium Kormánybiztos Hivatalánál az államalapítás millenniumi évében, 2000-ben lehetett kérelmezni a magyarországi és a Határon Túli Magyarok Hivatalánál a határon túli településeknek. A zászlót a magyar kormány valamelyik tagja adta át, egy háromtagú küldöttségnek, amely a zászlóanyából – egy helyi, köztisztviselőben álló hölgy – a polgármestertől vagy a megyei közgyűlés elnökétől és a jegyzőtől állt. Az emlékHzászlót olyan települések kapták, amelyek bekapcsolódtak a millenniumi emléksorozatba, így lehetőség volt arra is, hogy az átadás több település esetében közösen történjen. A zászlóátadás ünnepe és a birtoklás az adott település identitását, így az összetartó társadalmi tőkét erősíthette, illetve – mivel a zászlót kormánytag adta át – az összekapcsoló társadalmi tőkét, míg a zászlóátadáson keresztüli, millenniumi ünnepség rendezésére való ösztönzés mind az összetartó, mind az összekötő társadalmi tőkét fejleszthette.
 - Az Amóba - Alapítvány a Modern Baloldarért⁵⁵ által működtetett online és offline társasjáték célja, hogy a politika és közélet iránti érdeklődésre neveljen. Online kell regisztrálni, ezután azonban területi alapon offline,

⁵⁴ Ezekről a már említett www.kozossegfejleszto.hu honlapon lehet többet megtudni.

⁵⁵ www.amoba.hu

tehát valós csapatokat kell alkotni. A játék során a játékosok pontokat szerezhetnek maguknak és csapatuknak, amit ma már különböző nyereményekre (sapka, laptop, főnyereményként autó) válthatnak be. A megoldandó feladatok politikai jellegűek (például a száz lépés program egyes pontjairól való gondolatok kifejtése), és a baloldali identitást növelik. A csapatoknak van vezetőjük, ezek pontozzák a tagok által megoldott feladatokat. Az alapítvány képzéseket szervez a csapatvezetőknek, kirándulásokat az amőbásoknak, így próbálva erősíteni a csapaton belüli és csapatok közötti közösséget. Az alapítvány értékközvetítőként, a szolidaritás és kapcsolatok erősítőjeként működhet, ugyanakkor a társadalom más világnézeti csoportjaival szembeni negatív attitűdök erősödését, és a velük való kapcsolatok gyengülését okozhatja.

- Hasonló módon a politikai támogatás megszerzése érdekében indított civil társadalom megszólítási akciók (bármely párt legyen is az ilyen akció gazdája) mint például Polgárok Háza, amely tulajdonképpen a polgári körök művelődési háza. Jótékonyági, kulturális, hagyományőrző eseményeket, előadásokat szervez és portálján (www.polgarokhaza.hu) hírt ad a polgári köröket érintő hírekről, és a Faluparlament vagy a debreceni Mozaik Klub által támogatott Kapcsolat Háza (sic!), amely tulajdonképpen egy az MSZP által Debrecenben működtetett panasz- vagy ügyfélszolgálati iroda, ahol a lakosság elmondhatja panaszait, felteheti kérdéseit a helyi és megyei ügyekkel kapcsolatban. Ezek a kezdeményezések természetesen hatnak a társadalmi tőkére – erősödik az összetartó és az összekapcsoló társadalmi tőke az összekötő társadalmi tőke rovására.
- A sok százezer magyarságigazolvány a határon túli magyarok helyi közösségeit (tehát az összetartó társadalmi tőkét) erősíthette, és a magyar kormányzattal szembeni bizalmat növelhette.
- Az egészségügyben, illetve az iskolarendszerben, továbbá a migránsok körében létrejövő önszervező szervezetek az adott speciális terület érdekeltjei közötti társadalmi tőkét növelik.
- A bűnmegelőzést támogató kormányprogram részeként a helyi társadalom összetartó jellegű társadalmi tőke fejlesztésére került sor akkor, amikor SZEM-csoportok vagy a polgárórség létrehozását támogatta a kormányzat. További

sokféle és a társadalmi tőkét impliciten alkalmazó példa található a kormányprogram pályázatának eredményeit bemutató honlapon.⁵⁶

- A bűnözés csökkentésére alkalmas innovatív társadalmi tőke beruházásnak fogható fel a piaci és civil csoportok (ZSARU-CAR, Autótulajdonosok Országos Érdekvédelmi Egyesülete) és a rendőrség együttműködése a lopott autók felderítése érdekében, amit több alkalommal, s mindig nagy sikerrel szerveztek meg az érdekeltek.
- A Teleház mozgalom a kilencvenes évek elején indult Vértesalján. Itt jött létre az első Teleház, azzal a céllal, hogy segítse a lakókat az információhoz való hozzáférésben. Mára 500 teleház van, többnyire kis falvakban, ingyenes vagy olcsó internethozzáférést biztosítva. Létrehozták szövetségüket, a Teleház szövetséget, majd elindították a Teleház magazint. A kormány 1996 óta támogatja Teleház mozgalmat. A Teleház mozgalom jó példa arra, hogyan lehet a helyi közösségből kinövő, kezdetben az összetartó, majd az összekapcsoló társadalmi tőkét fejlesztő kezdeményezéseket létrehozni és fenntartani.⁵⁷

4.1. Társadalmi tőke fejlesztés a városrehabilitáció során

A társas kapcsolathálózatok jelentőségének értékelése a „Ne romboljuk!” elvének a policy világában való széleskörű elterjedtségében ragadható meg leginkább. A szétrombolt társas kapcsolathálózatok regenerálásával, illetve a társadalmak kapcsolati hálójának sűrűbbre szövésével összefüggésben azonban már sokkal kevésbé egyértelműek a gyakorlati beavatkozás irányai, lehetőségei, sőt egyáltalán: a kívánatossága. Mindenekelőtt a rombolás elkerülésének elvét kialakító tapasztalatokra térünk ki, majd összefoglaljuk a társadalmi tőke koncentrációjának növelését célzó városi és városrehabilitációs politikák fő irányait.

Az 1950-70-es éveknek kizárólag a fizikai infrastruktúrára koncentráló slumfelszámolási programjai során az elköltöztetések következtében jelentős társadalmi rombolást is véghezvittek az érintett területeken élők kapcsolathálózatában, megfosztva őket amúgy is szűkös erőforrásaik ezen létező elemétől. Más szempontból bizonyult problémásnak a társadalmi tőke tekintetében az a típusú policy, melynek keretében szociális bérlakás negyedeket építettek nagy kiterjedésű területeken, magába zárkózó, homogén népességgel,

⁵⁶ www.bunmegelozes.hu

⁵⁷ (www.telehaz.hu)

melyet ezáltal megfosztottak a más csoportokhoz való kapcsolódás lehetőségétől, azaz az összekapcsoló társadalmi tőke koncentrációjának növelésétől. Némely szociálpolitikai program is ráerősített a társadalmi tőke hanyatlására azzal például, hogy a munkanélküliek segélyezésénél a formális, intézményi munkakeresés színterére zárta be a klienseket, noha az adatok azt mutatják, hogy az esetek döntő többségében a munkaerőpiacra való visszakerülést az informális hálózatok, kapcsolatok teszik lehetővé. Még a hagyományos közösségépítő programok egy része is hozzájárulhat a társadalmi tőke felhalmozásának visszafogásához azzal, hogy befelé forduló, önsegítő, kapacitásépítő programjaikkal elzárják az érintetteket a tágabb közösségtől, amennyiben kizárólag azonos neműeket, vagy azonos etnikai háttérűeket vonnak be programjaikba.⁵⁸

A társadalmi tőke szempontjait érvényesíteni kívánó helyi politikák a városi társadalmak kisebb egységeire, a lakónegyedekre, vagy pár utcából álló szomszédsági közösségekre összpontosítanak. A helyi társadalmaknak ezen csoportjaiban a lakóhely és annak környezete, ezáltal a városi életminőség egyik legfontosabb dimenziója kerül előtérbe. A szomszédsági körök vagy csoportok létrehozásának ösztönzése nemcsak a közösségi terek (parkok, játszóterek, fiatalok találkozóhelyei) helyi erőforrásokból történő létrehozása vagy gondozása miatt fontos az önkormányzatoknak, hanem az ezekben a körökben megerősödő összetartó társadalmi tőke miatt is.⁵⁹ Az erős szomszédsági kapcsolatok háttérül szolgálhatnak például a szomszédsági polgárórság működésének, illetve olyan internetes felületek kialakítását tehetik szükségessé, melyek információt és fórumot biztosítanak a közösségi tevékenységek (pl. utcai grill partik, környékbeli szemétszedés vagy parlagfű irtás) megszervezéséhez. A lakókörnyezetük fizikai és társadalmi dimenziójával elégedett polgárok az önkormányzathoz is nagyobb bizalommal fordulnak, és aktívan rész kérnek az olyan városrendezési megoldások kialakításában, amelyek a szomszédsági interakció lehetőségét növelik: pl. gyalogos-barát útkiképzés mellett lépnek fel, szemben a kizárólag az autókat figyelembe vevő, közlekedési folyósokat és parkolókat kívánó elrendezése helyett és támogatni fogják a rövidebb utcák és zsákutcák kialakítását.⁶⁰

A társadalmi tőke és a városrehabilitációs politikák összekapcsolódásának kiindulópontját az a körülmény adja, hogy a közösségeket fenntartó társadalmi tőke egyenlőtlenül oszlik meg a társadalmi csoportok között.⁶¹ A városrehabilitációs programok célterületein élők a társadalmi

⁵⁸ A „ne rombold” elvét kialakító negatív példák részletes elemzését lásd Halpern (2004) 288-290, 311-313 old.

⁵⁹ Putnam (2000), 407-408. Halpern, (2004) 303-304.

⁶⁰ Halpern (2004) 310-311.

⁶¹ Putnam, 2000, 307-319 old.

tőkétől különböző tőkefajtákkal szűkösebben rendelkeznek, mint a nem leszakadó városrészben élők, továbbá rendszerint egyre homogénebbé válik e tekintetben a helyi közösség. A legáltalánosabb szinten azt mondhatjuk, hogy a társadalmi tőke koncentrációjának növelése az egyik legolcsóbb és leghatékonyabb módja annak, hogy a városrehabilitációban érintett helyi társadalmak helyzete javuljon: mind az összetartó, mind a hídverő, de talán leginkább az összetartó társadalmi tőke erősítését célul kell kitűzni -- és továbbra is feltétlenül el kell kerülni a meglévő kapcsolathálózatok rombolását. A „ne rombold!” alapelvének stratégiai célkitűzésként történő figyelembe vétele mellett⁶² számos olyan eljárás és programelem alkalmazható a városi térségek komplex rehabilitációjának kivitelezésében, amelyek kifejezetten a társas kapcsolathálózatokra építenek, avagy segítik azok kialakulását és megerősödését ott, ahol szakadozottak.

Az Egyesült Királyság nemrégiben nemzeti politika tárgyává tette a lakónegyedek helyi partnerségek révén történő fejlesztését és ezen belül a legdepriváltabb városrészek rehabilitációjának problémáját. A 2001. januárjában közzétett program memorandum (National Strategy for Neighborhood Renewal)⁶³ a leszakadó városi térségek felzárkóztatását tűzi ki egyik stratégiai céljául, de a jobb helyzetben lévő városrészek számára is ajánlja speciális szervezeti megoldások bevezetését a városrészmenedzsment terén. A leszakadó városrészek esetében nélkülözhetetlennek bizonyult a program legfőbb eszköze, a „helyi stratégiai partnerség” elnevezésű testület felállítása, amely (jogilag nem rögzített módon) összeköti a közszféra, a magán, üzleti, közösségi és önkéntes szerveződések, hogy a városrészek problémáit, szükségleteit és a megoldások stratégiai irányait közvetlen közelből lehessen áttekinteni.⁶⁴ A testület fő célja, hogy megfogalmazza a partnerek részéről aláírással is megerősített, „városrészi megújulás stratégiája” (Local Neighbourhood Renewal Strategy) nevű dokumentumot⁶⁵ és megállapodásban rögzített módon együttműködjön annak részprojektekben történő megvalósításában.

A Német Szövetségi Köztársaság hasonlóképpen nemzeti szinten ösztönzi a leszakadó városrészek rehabilitációjával kapcsolatos beavatkozások komplex szemléletét és a megfelelő szervezeti megoldások bevezetését a Sozialestadt elnevezésű program keretében.⁶⁶ 1999 és

⁶² Putnam-Feldstein, 2003, 50-51 old.

⁶³ <http://www.neighbourhood.gov.uk>.

⁶⁴ *National Evaluation of Local Strategic Partnerships: Report on the 2004 Survey of all English LSPs.* http://www.odpm.gov.uk/stellent/groups/odpm_localgov/documents/page/odpm_locgov_039427.pdf. A legdepriváltabb 88 közösség programjainak kialakítását külön kormányzati pénzalapból finanszírozzák.

⁶⁵ *Local Neighbourhood Renewal Strategies: Document Analyses and Review, Summary Report, 2004.* <http://www.neighbourhood.gov.uk/displaypagedoc.asp?id=183>.

⁶⁶ <http://www.sozialestadt.de>.

2004 között 363 városi térségben támogattak programokat, melyek kivitelezésében kulcsfontosságú szerepet játszottak az integrált rehabilitációt megszervezni és koordinálni képes városrészi programmenedzser irodák (Franke, 2003).

Az Európai Unió URBAN elnevezésű közösségi kezdeményezésű programjának első (1994-1999)⁶⁷ és második hullámában (2000-2006)⁶⁸ kifejezetten deprivált városi térségek rehabilitációjára szolgáló projektek támogatására került sor. A programdokumentumok ugyan hangsúlyt fektetnek a helyi társadalmak aktív részvételére, ám konkrét szervezeti megoldásokat sem a közösségi, sem az önkormányzati szinten nem javasoltak alkalmazásra annak ellenére, hogy a program egyik fő célja a tapasztaltok átadása és a legjobb gyakorlatok elterjedésének elősegítése a komplex rehabilitációs beavatkozások terén.⁶⁹

A komplex városrehabilitáció sikeres európai, többek között magyar példáit elemező és a tapasztalatokból átvehető tanulságokat leszűri igyekvő tanulmány (Egedy et al, 2005) szerint a városrészmegújítás bizonyos

„munkamódszere[i]..., az intézményi háttér és a gondolkodásmód jobban adaptálhatók, mint maguk a teljes modellek ... [így] célravezetőbb egy új modell felépítése a helyi körülményekhez illeszkedő elemek átvételével ... a rehabilitáció sikerének egyik kulcskérdése, hogy sikerül-e összeállítani egy új, multidiszciplináris csapatot, amely új eljárásokat, munkakapcsolatokat és módszereket fejleszt ki a rehabilitáció sikere érdekében, tervezi, irányítja és koordinálja a folyamatot. A rehabilitációs team a lehető legszélesebb alapokon nyugodjon: a döntéshozók, elméleti és gyakorlati szakemberek, beruházók és a helyi lakosság is képviseltetve legyenek benne” (ibid, 23 old.).

A szervezeti együttműködésnek a tanulmány által vizsgált projektek tapasztalatai alapján nemcsak keretet, de egyfajta kenőolajat is szolgáltat a helyi partnerek szerepeit és feladatait világosan rögzítő megállapodások és szerződések rendszere:

„általános jelenség, hogy azokban az országokban, ahol nem kötnek jogilag érvényes megállapodásokat, a partneri kapcsolatok gyengébben működnek és nehézségek merülnek fel az együttműködés fenntartásában” (ibid 6-7 old.).

⁶⁷ http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urban/initiative/src/frame1.htm. Az URBAN I keretében 118 projekt megvalósítására került sor azután, hogy 1989 és 1999 között 59 kísérleti projekt kivitelezését már finanszírozták.

⁶⁸ http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/index_en.htm.

⁶⁹ Olyannyira, hogy az URBAN-hez kapcsolódóan egy külön programot (URBACT) is létrehoztak a tapasztalatok cseréjének elősegítésére: <http://www.urbact.org/srt/urbact/home>, és http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/urbact_en.htm. A projektek igazgatásának (governance of projects) témakörében beszédes módon nem szerepel egyetlen dokumentum sem a program honlapján.

A városrehabilitációs programok sikere szempontjából különösen fontosnak bizonyult annak az elvnek az érvényesítése, hogy a városrész-megújítási törekvések a helyi társadalomra támaszkodjanak, abból induljanak ki, és ennek megerősítését ne csak a projekt egyik céljául tűzzék ki, hanem már a megvalósítás során járuljanak hozzá a helyi társadalmi tőke koncentrációjának növekedéséhez azáltal, hogy közreműködő partnerekké teszik a helyieket.⁷⁰ Itt azonban nem pusztán a magukat megszervezni képes csoportok projektekbe történő bevonásáról van szó: a helyi társadalmak önszerveződésre képtelen rétegeit is meg kell szólítani a tervezés és a kivitelezés során, különösen nagy hangsúlyt fektetve a „nehezen elérhető” csoportokra. A helyi társadalom bevonására különféle gyakorlati megoldásokat kísérleteztek ki a városmegújítási programok során, melyek közül három kialakult gyakorlat bizonyult szinte mindenhol alkalmazhatónak.

A helyi társadalom összetartó társadalmi tőkéjének erősítését idézi elő a szomszédsági közösségek kialakítása. A lakóhellyel és annak környezetével kapcsolatos mindennapos problémák, illetve a lakókörnyezet minőségének javítása szolgáltatja az egy szomszédságban élők körében az alapot arra, hogy megismerjék egymást, kialakuljon közöttük a bizalom egy olyan foka, ami lehetővé teszi az egymással való együttműködést, illetve a segítségnyújtást és annak elfogadását. Saját vagy másokkal együtt fenntartott szomszédsági irodára van szükség a kapcsolattartás fizikai terének biztosítására és a közös tevékenységek megszervezésének és lebonyolításának bázisaként. A helyi civil szervezetek bevonása eredményesnek bizonyult az irodák működtetésébe, de szükség volt az infrastruktúra önkormányzati finanszírozására. A rehabilitációs projektek építhetnek ezekre a közösségekre, amikor az épület- és közterület felújítási akciókba a helyieket is bevonják saját lakásuk, háztömbjük, vagy a szomszédsághoz tartozó park, játszótér vagy nagyobb közösségi ház felújításába, karbantartásába. A későbbiekben a szomszédsági közösségre bízható a parkok vagy játszótérek őrzése is.⁷¹

Az egy háztömbben élő tulajdonos vagy bérlő lakók közötti kapcsolatok kialakulását és a lakások felújítás utáni állagának megőrzését támogatja a társasházi közösségek, illetve a bérlői lakástársaságok létrehozása. A tulajdonosi szemlélet kialakítása, illetve a bérlők hozzáállásának ehhez a szemlélethez történő közelítése kulcsfontosságú az infrastrukturális felújítást követő időszakban, mert fokozza a lakók felelősségérzetét lakókörnyezetük

⁷⁰ Vö. Portland, Oregon, Seattle, Washington, Minneapolis, Minnesota és Tupelo, Missouri példáját a sikeres beavatkozásokra, (Putnam-Feldstein, 2003) 51, 58, 59, 61 old.

⁷¹ A szomszédsági csoport az egyik leginkább ajánlott szervezeti forma a helyi társadalom mobilizálására és az összetartó társadalmi tőke akkumulációjának közvetlen támogatására (Gerpházy et al, 2004).

irányában. A társasházi közösségek vagy a bérlői lakástársaságok a tapasztalatok szerint a csoportelvárás révén ráerősítenek a kialakult felelősségérzetre (Gerőházy et al, 2004).

A helyi társadalmak integráltságát nagyban növeli a tapasztalatok szerint, ha a rehabilitációs program tervezése és kivitelezése során informáltabbá, érdeklődőbbé és aktívabbá válik a helyi közösség a lakónegyedbeli vagy városrészi lakossági fórumok révén. Ezen fórumok középtávon hozzák meg a tőlük várt hatást, mert a tapasztalatok szerint a célterület polgárai a tervezés és a kezdeti kivitelezés fázisában inkább passzívak, aktivitásuk azonban a megvalósítás során fokozatosan növekszik. A rehabilitációs programok tehát nem nélkülözhetik a rendszeres lakossági fórumokat egyik fázisban sem, hiszen ideális esetben maga a tervezés is a célterületen élő polgárok által megfogalmazott problémákból indul ki és a helyi kutatók és szakemberek által értékelt tényekre alapul. Mind a tervezés, mind a kivitelezés szempontjából fontos lehet, hogy a helyi polgárok bevonása elejét veszi az „ellenkezés kultúrája” kialakulásának, mivel a tapasztalatok szerint rendkívül frusztráló a polgárok számára, ha részvételük a már meghozott döntésekről való konzultációban merül ki.⁷²

A kifejezetten a társadalmi tőke koncentrációjának növelését célzó programelemek abból a gyakorlati tapasztalatok alapján kialakított stratégiai elvből indulnak ki, miszerint kerülni kell a felújított városrész dzsentrifikációját, azaz azt, hogy pusztán a megemelkedett lakásfenntartási költségek és ingatlanárak miatt a beköltöző magasabb státuszú rétegek kiszorítsák az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőket. Ennek az elvnek azonban együttesen kell érvényesülnie azzal az összetartó társadalmi tőke szempontjából döntő fontosságú szemponttal, hogy a leszakadó városi térségekben élő alacsonyabb státuszú rétegeknek a társadalomba történő visszaintegrálása érdekében támogatni kell a helyi közösségen túlnyúló kapcsolatok kialakításának lehetőségét. Tehát az infrastrukturális felújítás előtti szociális összetétel lehetőség szerinti megtartása mellett magasabb státuszú családok számára is vonzóvá kell tenni a felújított városrészt⁷³. Ezáltal biztosítható, hogy az összetartó társadalmi tőke létező készlete nem erodálódik a rehabilitációs program következtében, ugyanakkor a hídverő és az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulására és megerősödésére is lehet számítani a magasabb státuszú beköltözőkkel kialakított kapcsolatok révén.

⁷² Egedy et al. (2005), 24 old., Gerőházy et al., (2004) 72 old.

⁷³ Gerőházy et al. (2004), 70-71 old. Egedy (2005) tanulmánya „Dzsentrifikáció vagy kevert szociális összetétel” című fejezetében a kapcsolathálózatokra érzékeny szemmel hangsúlyozza, hogy „az alsó és felső társadalmi rétegek szociális integrációja nem támaszkodhat egyetemisták, vagy más, csak átmenetileg ott élő lakosok beköltözésére”.

Hasonló kettős hatás várható az új városi funkciók és tevékenységek városrészbe telepítésétől, hiszen ez elősegíti a leszakadó területek és az ott élő kirekesztett rétegek reintegrálódását a város egészébe, miáltal megnyílik a hídverő, illetve az összetartó társadalmi tőke felhalmozódásának lehetősége a célterületen élők között.

A társas kapcsolathálózatok sűrűbbé szövése és intenzívebbé tétele érdekében kézenfekvőnek mutatkozott a városrehabilitációs programok szociális dimenziójában a célterület polgárainak képzettségét növelni. Az oktatási intézmények közismert társadalmi integrációs hatására, illetve a képzettség révén megnyíló munkaerő piaci lehetőségekre (és ezek további integrációs hatására) építettek a programok azon részprojektjei, amelyek keretében rendszerint a program egész személyzetének a képzését is megszervezték – hiszen a komplex városmegújítás során nemcsak a célterület leszakadóban lévő rétegeinek, de minden közreműködőnek új ismeretekre és készségekre van szüksége⁷⁴.

A nemzetközi tapasztalatokból gyakorlati következtetéseket is le lehet vonni a társadalmi tőke szempontjait érvényesítő szociális városrehabilitációs programok számára. A városrészrehabilitációs programok tapasztalatai azt mutatják, hogy a pénzügyi források rendelkezése állása csupán szükséges feltétele a városrész-megújítási projektek megvalósításának. A programok sikerességének a pénzügyekhez fogható súlyú feltétele, hogy a tervezés és a kivitelezés fázisaiban rendelkezésre állnak-e a komplex beavatkozáshoz elengedhetetlen, az érintett szereplők között megfelelőképpen kialakított kapcsolathálózatok.

A tervezés fázisában első ránézésre elegendőnek látszik, hogy a döntéshozó és igazgatási testületek szakértőkkel konzultáljanak és megismerkedjenek más városok ezirányú tapasztalataival. Azonban a hosszú távú siker zálogaként a szereplők és aktívan közreműködők sokkal szélesebb köre jelölhető meg, akiknek a városrehabilitációs program megtervezésének letelejétől fogva részt kell venniük a városrész megújítását célzó tevékenységekben. A komplex rehabilitációt, azaz a leszakadó városrészek infrastrukturális és gazdasági megújításán túl a szociális rehabilitációt is célul kitűző programok számára pedig különös jelentőségű előnyökkel jár a helyi társadalmak megerősítése szempontjából pusztán az a tény, hogy a program megtervezésébe és megvalósításába a helyi polgárokat is bevonják, tehát nem csupán kedvezményezettként, hanem együttműködő partnerként tekintenek rájuk. A sikeres városrész-megújítási programok a helyi stratégiai partnerség következő típusú elemei révén voltak képesek arra, hogy az érintett szereplők egész körét bevonják és mobilizálják a programok kialakítása és kivitelezése során.

⁷⁴ Geröházi et al. (2004) 76 old., Egedy et al. (2005) 14-15 old.

A célterületen elhelyezkedő **városmegújítási iroda** terepet nyújt a városrész megújítási programjának elkészítésével kapcsolatos koordinációs munkához. A **városrészi koordinátor** feladata, hogy összehangolja a helyi lakosok, közösségi szervezetek, szakmai szereplők, önkormányzati döntéshozók és tisztviselők városmegújítási koncepcióval összefüggésben lévő tevékenységét:

a) helyi szükségletek, problémák, elképzelések közvetítése felfelé, valamint az információk továbbítása lefelé,

b) az igazgatás, a politika, a szakemberek, valamint a helyi gazdaság és civil társadalom szereplői közötti kapcsolatok hálózatszerű megszervezése, és a

c) moderálás, közvetítés, nyilvánosság biztosítása.

A komplex rehabilitáció megvalósításához a következő eszközök állnak rendelkezésre:

a) rendszeres **városrészi fórumok** szervezése a helyi társadalom minél szélesebb köreinek elérése érdekében (beleértve a nehezen elérhető csoportokat, vagy a helyi üzletembereket is),

b) a **közösségi szervezetek városrészi fórumának** (civil szervezetek, egyházak, nem hagyományos közösségi szolgáltatásokat végző szervezetek) megszervezése,

c) a városrész problémáit a helyi társadalomban felmérő kérdőíves kutatás;

d) **szomszédsági közösségek/irodák** szerveződésének támogatása információs fórumok, képzés, források felkutatása révén;

e) projektértékelés és monitoring a városrész-megújítási terv kialakításának záró fázisában a program elemeivel kapcsolatos végső döntések meghozatalára,

f) **városrész-megújítási stratégiai testület** felállítása (szervezés, előkészítés), melynek tagjait fele részben a **városrészi fórum**, illetve a **közösségi szervezetek városrészi fóruma** választja (a választás lebonyolítása), másik felét pedig az alábbi önkormányzati városrehabilitációs munkacsoport delegálja.

A városrészrehabilitációban a városi önkormányzatnak természetesen kitüntetett szerepe van: biztosítani kell, hogy a döntéshozók és az igazgatás szereplői minden információhoz hozzájussanak, és kellő időben meghozzák a szükséges döntéseket. Így aztán egy **önkormányzati megbízott** által koordinált **városrehabilitációs munkacsoport** létrehozására

is szükség van az érintett területek ügyosztályainak és szakbizottságainak, illetve a program alakításában résztvevő szakembereknek a képviselőiből, valamint a részprojektek szakmai menedzsereiből. A megbízott feladata, hogy

- a) a munkacsoportban horizontális hálózatot hozzon létre az érintett önkormányzati szervekből (főosztályok, szakbizottságok),
- b) felkutassa a pénzügyi forrásokat, koordinálja és egyeztesse felhasználásukat és vezesse a pénzügyi tervezést,
- c) részprojekteket kezdeményezzen,
- d) visszacsatolást biztosítson a politikai szint felé (elsősorban rendszeres szakbizottsági és közgyűlési beszámolók formájában),
- e) valamint monitoring tevékenységet folytasson.

A feladatkörök részprojektenként, valamint a városrészmenedzsment szintjén szerződésben történő rögzítése fontos már a tervezési, de különösen döntő jelentőségű a városrészhabilitáció kivitelezési fázisban. A menedzsment struktúráért való politikai felelősséget az igazgatás minél magasabb szintjére kell helyezni, ami az önkormányzati megbízott feladatkörének egy amúgy is magas tisztséget viselő, politikailag felelős személyhez történő elhelyezésével is megoldható.

A rehabilitációs program tervezése és megvalósítása során szükséges folyamatos információszolgáltatást kézenfekvő egy **honlap** segítségével biztosítani, melynek aktualizálása a részprojektek egyik menedzserének feladata. Minden tartalmi kérdést érintő dokumentumot elérhetővé kell tenni, beleértve a célterületen használatos nyelv(ek)re lefordított válozat(oka)t is. Fórum rovatban kell biztosítani a véleményformálás és a horizontális információáramlás lehetőségét.

4.1.1. Társadalmi tőke a városrehabilitációban Magyarországon

A sikeres városrehabilitáció magyarországi programjai eddig kizárólag a fizikai környezet infrastruktúrájának megújítására törekedtek.⁷⁵ A lakások, közterek, utak felújítására, valamint az új ingatlanok megépítésére koncentrázó programok sikeres megvalósítása után minden

⁷⁵ Gerőházi, et al (2004) 34. old., Egedy, et al (2005) 22. old.

esetben bekövetkezett a felújított városrészek dzsentifikációja⁷⁶, a megnövekedett lakásfenntartási költségek és a növekvő ingatlanárak a területek korábbi lakosságát arra ösztönözték, hogy a felújítás előtti, vagy annál rosszabb állapotban lévő városrészekbe költözzenek. Más esetekben a hatóságok programszerűen költöztették el a beavatkozási területről az alacsonyabb státuszú lakókat. A felújított terület dzsentifikációja tehát a város más területeire helyezte át a társadalmi problémák egészét, hozzájárulva a társadalmi kirekesztés folyamatainak felerősödéséhez az érintett területeken.

A társadalmi tőke fejlesztését is célul kitűző városrehabilitációs programok mostanság kerülnek a megvalósítás fázisába. A főváros és a kerületek szociális városrehabilitációs programjainak két kísérleti projektjét, illetve ezek előzményeit kell elsősorban megemlíteni. A józsefvárosi Magdolna negyed (Alföldi et al, 2005) és a kőbányai Bihari út térségének (Bihari ..., 2005) szociális rehabilitációs programjaiba már

- (1) a tervezés fázisába bevonták a helyieket és a programok célkitűzései között hangsúlyos szerepet kaptak a helyi társadalmak megerősítését szolgáló projektelemek. Ezek közül stratégiai fontosságú, hogy
- (2) a célterület jelenlegi lakosságának jó része a felújítás után is a területen fog élni, azonban figyelmet fordítanak
- (3) a szociális elegy kialakítására is, tehát a teljes körű depriváltságot kívánják elkerülni korlátozott számú magasabb státuszú család beköltözésének elősegítése révén, ami az összekötő és az összetartó társadalmi tőke kialakulásának egyik fontos terepét biztosíthatja. A programelemek további átfogó, az egész projekthez köthető, a társadalmi tőkét közvetetten erősítő eleme, hogy
- (4) a fizikai környezet megújításának feladataiba a helyieket is bevonják, növelve az iskolázottságot az ehhez szükséges szaktudás elsajátítása révén, valamint a foglalkoztatottság szintjét, még ha időlegesen is.
- (5) A hagyományos közösségfejlesztés programelemei természetesen szintén szerephez jutnak a szociális városrehabilitációban: közösségi házak létrehozása és működtetése; a fiatalok és idősek társas érintkezésének terepeit biztosító létesítmények (klubhelységek, sportpályák, stb.) létrehozása; valamint a leszakadó rétegek

⁷⁶ A városszociológia és az urbanisztika területén használatos kifejezést elsősorban annak a folyamatnak a leírására használják, melynek során egy fejlesztési program által érintett városi térségben a beköltözések révén emelkedik a célterület lakosságának társadalmi státusza. A mi szempontunkból ennek a folyamatnak az a vetülete a fontos, hogy az elköltöző alacsonyabb státuszúakra miként hat a dzsentifikáció.

felzárkózására indított programok lebonyolításának színtereit (iskolában, szociális foglalkoztatóban, stb.) kialakító programok beindítása.

A fővároson kívül más nagyvárosoknak is szándékában áll szociális városrehabilitációs programok megírása, továbbá mintaprojektek beindítására is találunk példát. Pécsen az Európai Unió Interreg III C programja által támogatott együttműködés keretében („Városok a társadalmi kirekesztés ellen”)⁷⁷ kerül kialakításra a leszakadóban lévő keleti városrész komplex, azaz az infrastrukturális mellett szociális dimenziót is magába foglaló rehabilitációs programja. A 2007-re elkészülő program kivitelezését az Európai Unió 2007-2013 közötti költségvetésében a várakozások szerint bővülő forrásokat mozgósító, a korábbi Urban programokhoz⁷⁸ hasonló pályázati rendszer teszi majd lehetővé.

A kialakítás alatt lévő rehabilitációs program mintaprojektjének tekinthető a Borbála 1 elnevezésű projekt⁷⁹, melynek keretében a lakók bevonásával végeznek lakásfelújítást a keleti városrész egyik szegregált területén. A képzési és munkalehetőséget nyújtó elemeket is magába foglaló projekt jól illeszkedik a komplex rehabilitációt célul kitűző városrész-megújítási törekvésekhez.

A nemrégiben elnyert Európa Kulturális Fővárosa cím 2010-re tervezett fejlesztési programjai⁸⁰ között is szerepel a szociális városrehabilitáció célterülete, kifejezetten társadalmi tőkére érzékeny projektelemekkel. Az egész program ötödik kulcsprojektje a „közparkok és közterek újjáélesztését” tűzi ki célul, részben abból a megfontolásból, hogy a városrészek, szomszédságok helyi társadalmainak megerősítéséhez hozzájáruljon a közösségi élet színtereinek biztosításával.⁸¹ Különös jelentősége van ennek a leszakadó városrészben, míg a belvárosban a kulturális és turisztikai funkciók is legalább olyan súllyal esnek a latba a közterületek rekonstrukciója során. A helyi közösségek megerősítése a célja a kulturális főváros program azon projektelemeinek is, melyek révén a peremkerületek, így a keleti

⁷⁷ A projekt „Cities Against Social Exclusion” (CASE) néven hat európai várost fog össze (Hamburg, Gelsenkirchen, Krakkó, Olmütz, Komárom, Pécs), és két egyetem (Krakkói Jagelló Egyetem, Szociológiai Intézet; Pécsi Tudományegyetem, Szociológia Tanszék, Urbanisztika Tanszék), valamint egy közalapítvány (Johann Daniel Lawaetz Stiftung) szakmai háttérére támaszkodik. Vö. www.interreg-case.net.

⁷⁸ A program két hullámban zajlott, 1994-1999, valamint 2000-2006 között: www.europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2

⁷⁹ www.borbala.pecs.hu

⁸⁰ A határtalan város, Európa Kulturális Fővárosa – Pécs, 2010. www.pecs2010.hu.

⁸¹ Ibid., 68.

városrész meglévő, vagy létrehozandó közösségei házainak többfunkciós fejlesztésére kerül sor, többek között a közösségi rádiózás feltételeinek kialakításával.⁸²

Mielőtt a városrehabilitáció egy olyan hazai példájának részletes elemzésére térnénk át, amelyben kitüntetett jelentőségre tesz szert a társadalmi tőke szempontrendszere, hadd hívjuk fel a figyelmet a városrehabilitációs programok társadalmi tőkével összefüggésben lévő potenciális buktatójára. Jelesül arra a szakirodalomban hangsúlyossá váló veszélyre utalunk⁸³, hogy túlértékelik a társadalmi tőke fejlesztése révén elérhető eredményeket a leszakadó városi térségek rehabilitációjában, esetleg kizárólagosan erre a viszonylag olcsónak mondható elemre korlátozzák a szociális városrehabilitáció stratégiáját. A társadalmi tőke nem csodaszer, amely önmagában képes lenne feloldani a társadalmi kirekesztettséget – a lakások fizikai, a háztartások finansiális és a célterület polgárainak sokoldalú, elsősorban iskolázottsági és foglalkoztatási értelemben vett megerősítése is elengedhetetlenül szükséges. A társadalmi tőke fejlesztése azonban olyan dimenzióját érinti a társadalmi életnek, amely a sűrűen szőtt és erős kapcsolathálózatok révén sokkal hatékonyabbá és hosszú távon fenntarthatóvá teszi a városrehabilitációs beavatkozások legkülönbözőbb elemeit. Tehát ugyan nagyléptékű infrastrukturális beruházását és sok pénzt igényel a leszakadó városrészek fizikai megújítása és a helyi társadalmak jobb anyagi életfeltételeinek kialakítása, hosszú távon csak az erős helyi társadalmak garantálják az elért eredmények fenntartását.

A Magdolna negyed szociális városrehabilitációs programja

A Józsefvárosi Önkormányzat Magdolna Negyed Programja⁸⁴ a fővárosi önkormányzat integrált városrehabilitációs kísérleti programjaként kerül megvalósításra 2005-2008 között, két másik célterület programjával párhuzamosan.⁸⁵ A Nagyfuvaros utca – Népszínház utca – Fiumei út – Baross utca – Koszorú utca – Mátyás tér által határolt területen 12 068 fővárosi polgár él, akik különösen érintettek a társadalmi kirekesztődés számos dimenziójában és körükben magas (kb. 30%-os) a roma népesség aránya.

⁸² Ibid., 80-81.

⁸³ Saegert et al (2002), Mayer (2003), DeFilippis (2004).

⁸⁴ Az alábbiakban a már idézett koncepcióra támaszkodunk. Alföldy György et al., "Magdolna negyed".

⁸⁵ A ferencvárosi Dzsumbuj területére még tervezés alatt áll a rehabilitációs program, míg a kőbányai Bihari út térségében a Magdolga negyeddal egy időben kezdődnek meg a rehabilitációs tevékenységek.

A kirekesztettség dimenziói a józsefvárosi Magdolna negyedben⁸⁶

- a kerületben itt a legmagasabb a munkanélküliség, legalacsonyabb a gazdaságilag aktív népesség aránya
- az akcióterületen koncentráltan élnek a hátrányos helyzetű családok és a hátrányos helyzetben lévő családok körében felülreprezentált roma népesség
- az iskolázottságot tekintve is itt a legnagyobb a lemaradás: magas az általános iskolai végzettséget sem szerzők aránya, alacsony a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya
- a városrész gazdasági potenciálját, foglalkoztatási helyzetét tekintve az egyik legrosszabb terület Józsefvárosban
- a negyed gazdasági, szociális helyzete ellenére a segítő szakma önkormányzati és civil intézményei csak igen korlátozottan vannak jelen a területen
- a terület környezeti állapota erősen leromlott, az épületállomány korszerűtlen összetételű és rendkívül rossz minőségű, nagy az aránya a kis alapterületű, nem komfortos lakásoknak
- az ismertté vált bűncselekmények száma az érezhetően javuló közbiztonság ellenére magas
- súlyos problémát jelent a kábítószer élvezet és terjesztés, valamint a történeti hagyományokra visszanyúló, bár a közterületekről napjainkra lényegében eltűnt prostitúció
- a fizikai környezet folyamatos romlása és az évek óta tartó lefelé mozgó társadalmi spirál következtében a városrész egyre jobban leszakad a kerület többi részétől
- a városrész szegénynegyed jellegéből adódóan az egészséges közösségi lét hiánya, a kiűtöttség érzékelhető

A Magdolna Negyed rehabilitációs programja stratégiai célként meg azt a fenyegető veszélyt kívánja megakadályozni, hogy „az akcióterület a város legnagyobb, összefüggő nagyvárosi szegénynegyedévé, a szó szigorú értelmében vett szegény-etnikai gettóvá váljon”.

A program kidolgozói azonban nem minden probléma megoldását várják a társadalmi tőke fejlesztésétől: a társadalmi tőkét nem tekintik csodaszernek, és hangsúlyozzák, hogy “[a] célok megvalósításához szükséges a helyi ... gazdaság erősítése, az iskolai képzés és foglalkoztatási helyzet javítása”.

A negyed komplex megújításának előfutáraként került megvalósításra egy kisebb léptékű szociális bérlakásépítési projekt a Dankó utcában, melynek keretében a negyedet jellemző leromlott állapotú lakásállomány lecserélését indították be oly módon, hogy olcsó üzemeltetésű és fenntartású, ám a mai igényeknek megfelelő, korszerű bérlakásokat építettek alacsonyabb jövedelmű, de nem homogén társadalmi rétegek számára.⁸⁷ Hasonló mintaprojekt keretében újították meg a korábban a prostitúció és a bűnözés központjaként ismert Mátyás teret, biztonságos városi teret kialakítván az ott lakók használatára.

⁸⁶ Alföldy György et al. (2005) 31-32.

⁸⁷ Alföldy György et al. (2005) 30. old.

A Magdolna negyed hosszú távú szociális városrehabilitációs stratégiája⁸⁸

Társadalmi program:

- közösségi ház létrehozása
- az Erdélyi utcai iskola felújítása
- egy új bölcsőde létrehozása
- a közbiztonság javítása

Lakásprogram:

- korszerű lakások kialakítása
- a lakók bevonása az épületek működtetésébe

A környezet megújításának programja:

- közműfejlesztések
- közterületfejlesztés
- a közlekedési infrastruktúra javítása

Gazdasági program:

- a kisvállalkozás és kiskereskedelem élénkítése (minősített vállalkozói program, roma vállalkozói program)
- munkahelyteremtés (a hátrányos helyzetűek és a nők foglalkoztathatóságának javítása)

Mind a stratégia egyes területeihez tartozó tevékenységek, mind a következő három évben megvalósításra kerülő szociális városrehabilitációs programelemek szinte kivétel nélkül értelmezhetőek a társadalmi tőke fejlesztésének, vagy legalább figyelembevételének szempontrendszeré mentén⁸⁹. A továbbiakban a nemzetközi kitekintés során körvonalazódott társadalmi tőkére érzékeny beavatkozási elvek szempontjai szerint értékeljük Magyarországon egyik legjelentősebb szociális városrehabilitációs vállalkozását.

A „ne rombold!” elv érvényesülése

A szegény városrészekben végzett vizsgálatok rendszerint kimutatják, hogy a helyi közösségek társas kapcsolathálózata támogatja a mindennapi túlélést, és ezzel jobbra

⁸⁸ Ibid., 38-45.

⁸⁹ Az elemzés alapjául szolgáló dokumentum a főváros szociális városrehabilitációs pályázati felhívására készült anyag, amelyben a stratégia egy szűk körére kérnek támogatást a 2005-2008-as időszakra: a közösségi ház létrehozására, egy közeli utca közterületi rekonstrukciójára, valamint a közbiztonsági programra. A továbbiakban ezen programelemek mellett a szociális városrehabilitáció stratégiájának egészét értékeljük a társadalmi tőke szempontjából.

pótolhatatlan erőforrást biztosít ezen rétegek számára, amit bármely olyan beavatkozás megrendítene, amely eltávolítaná egymástól az egymásra utalt családokat. A Magdolna negyed rehabilitációs programja kifejezetten tudatosnak mondható abban a tekintetben, hogy a célterület polgárai között kialakult támogató kapcsolathálózatokat elköltöz(tet)éssel ne rombolja. A célterület rosszabb helyzetben lévő rétegeinek a negyedből történő elköltözésére, azaz a terület dzsentifikációjára nem látnak komoly esélyt a programot kialakító szakemberek, hiszen a sikeres rehabilitáció ellenére “hosszabb távon sem várható, hogy a Magdolna-negyed ingatlanpiaci pozíciója olymértékben felértékelődik, hogy az „öslakosságot” fokozatosan kiszorítva a közép és magas státuszú lakosság lakóhelyévé váljon”. A program számos eleme kifejezetten a célterület jelenlegi lakosságának megtartását támogatja: a lakásprogram a lakások korszerűsítését oly módon tűzi ki célul, hogy fenntartási költségük alacsony, az önkormányzat által szabályozható legyen és így a felújított lakások továbbra is otthonául szolgálhassanak a jelenleg is ott lakóknak. A korszerűsítések leginkább a gázfűtést és a WC-k, fürdőszobák létesítését jelentik, de nem terjednek ki olyan fejlesztésekre, amelyek magasán felértékelnék az érintett lakásokat és fenntartásuk költsége bizonyosan meghaladná a most ott lakó polgárok anyagi lehetőségeit.

A program megírásához elvégzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a kirekesztődés folyamatok ellenére a negyedben továbbra is jelen van egy keskeny középréteg, amely nem akart vagy nem tudott a városrészből elköltözni. A programot megalkotó szakemberek hangsúlyozták, hogy ezen réteg megtartása és kiszélesítése kulcsfeladata a programnak, hiszen a negyed rehabilitációs programjának kezdeti kivitelezésében a lelegelettebb családok tagjainál könnyebben mozgósíthatóak.

Az összetartó társadalmi tőke fejlesztése

A célterület polgárait egymással kapcsolatba hozó, vagy meglévő kapcsolataikat megerősítő közösségi ház létrehozását tűzi ki célul a rehabilitációs program egyik központi eleme. A szomszédsági szervezet kialakulásához a terepet a Mátyás tér 15. alatti, évek óta üresen álló kesztyűgyár átalakítandó épülete fogja biztosítani. Ennek formálódását hagyományos közösségfejlesztési tevékenységekkel támogatják a közösségi ház szakértői: fórumokat tartanak, és találkozóhelyeket hoznak létre annak érdekében, hogy az itt lakó emberek jobban megismerjék környezetüket, a szomszédjaikat, hogy megismerjék és maguk is hozzájárulhassanak a rehabilitációs program további elemeinek kialakításához, aktívan részt

vehessenek a negyed átalakításában, a környezet rendbetételében, hogy érezzék, hogy felelősségük van saját sorsuk és a környezetük iránt. A várakozások szerint a közösségi ház megnyitását követő két éven belül kialakul a Mátyás tér környéki szomszédság a 2000 fős helyi közösségből saját aktivistákkal, civil szervezőkkel. A közösségi házban működő szomszédsági szervezet öt év alatt elérheti, hogy a lakosság 10%-a bekapcsolódjon a rehabilitációba, és folyamatosan információt kapjon a negyedben folyó tevékenységekről, 15 éves távlatban pedig már a lakók 25%-nak bevonására lehet számítani.

A lakásprogram keretében is számos olyan elem került kidolgozásra, amely közvetlenül erősíti a helyi közösséget: az aktív lakossági részvétellel történő korszerűsítés, valamint a lakók bevonása az épületek működtetésébe szorosra fűzi a kapcsolatokat az érintett épületek lakásbérlői között. Épületenként „kvázi társasházakat” hoznak létre a bérlők részvételével, hogy az ott élők megismerjék az épület-, illetve lakásfenntartással összefüggő problémákat és dönthessenek a ház működtetéséről. Ismerniük kell a költségeket és a bevételeket ahhoz, hogy felelősséggel dönthessenek a szükséges munkákról, illetve szerepet vállalhassanak az üzemeltetésben, pl. a ház takarításában, vagy a kisebb munkák kijavításában.

A negyed polgárainak érintkezését nagyban elősegíti a vonzó közterek megléte, így a rehabilitációs programnak fontos részét képezi a rossz állapotban lévő és ezért jórészt használaton kívüli közterek felújítása. Az Erdélyi utca sétáló utcává történő átalakításával pedig a közösségi házzal szinergikus hatást nyújtó fejlesztésre kerül sor, hiszen mindkét terep a helyi társadalom eleddig hiányzó közösségi tereit nyitja meg. Az összetartó társadalmi tőke közvetlen fejlesztését támogató eszköz a helyi közbiztonságot javító, és bűnmegelőzést szolgáló programok sora.

Szintén a helyi társadalom integráltságát növeli a rehabilitációs program azon eleme, melynek keretében az Erdélyi utcai iskola felújítására kerül sor. A projekt célja, hogy fejlessze a felzárkóztató oktatási program megvalósításának körülményeit, technikai feltételeit, valamint hogy lehetőséget adjon az iskola negyedben betöltött oktatási, kulturális szerepének bővítésére az iskolában tanuló hátrányos helyzetű gyermekek szüleinek megszólítása és programjaiba való bevonása révén.

Az összetartó társadalmi tőke fontos katalizátora lehet továbbá, hogy a rehabilitációs program a célterület lehatárolása mellett el is nevezte a negyedet, nagyban elősegítve a

szomszédsághoz, illetve negyedhez való tartozás érzésének kialakulását, ezen lakóterület iránti elkötelezettség megalapozását.⁹⁰

Végül a negyed nagy arányú roma népességének körében fellelhető etnikai alapú összetartó társadalmi tőkére kell kitérni, melyet a rehabilitációs program nem kíván fejleszteni⁹¹, szemben a fentebb elemzett lakóközösségi, szomszédsági, generációs, illetve a negyedhez tartozásban megragadható kapcsolatrendszerrel. A nemzetközi tapasztalatok szerint a kizárólag etnikai vagy pl. nemi csoporthoz való tartozást erősítő közösségfejlesztési gyakorlat egyenesen romboló hatásúnak tekinthető, hiszen elszigeteli az érintett csoportokat a társadalom más rétegeitől, már a szegregátumban is.

A összekötő és összekapcsoló társadalmi tőke fejlesztése

Mindenekelőtt a rehabilitációs stratégia egyik sarokpontjának, a kevert társadalomszerkezet létrehozásának célkitűzését kell részleteznünk, mellyel elérhető, hogy az összetartó társadalmi tőkét erősítő programelemek kivitelezése révén a negyed lakói ne szigetelődjenek el a város más területein lakó, illetve más rétegekhez tartozó szegmenseitől, hanem előrejutásuk érdekében is mozgósítani tudják a szegregátum jelenlegi társadalmi és fizikai határain túlnyúló kapcsolataikat. A szegények arányának csökkentését foglalkoztatási programokkal, a negyed középosztályának megerősítésével és kiszélesítésével, valamint az új fejlesztések eredményeként magasabb státuszú lakók beköltözésével kívánja elérni a rehabilitációs program. Ezzel a helyi társadalom előnytelen szerkezete pozitív módon változik meg, a nélkül azonban, hogy a korábban elemzett dzsentrifikáció komoly veszélyt jelentene a negyedre. A kevert szerkezetű helyi társadalomban lehetőség nyílik a kirekesztett helyzetben lévő családok számára, hogy magasabb státuszúakkal kapcsolatokat alakítsanak ki, vagy rajtuk keresztül kapcsolatba kerüljenek a társadalom egyébként számukra teljességgel elérhetetlen csoportjaival.

A összekötő és az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulását és megerősítését támogató programelemek eddigiektől némileg eltérő stratégiáit támogatja a kirekesztettségben élők és a magasabb státuszúak közötti kapcsolatok megteremtésének azon módja, melynek keretében a

⁹⁰ A 2004-ben elkészült 15 éves kerületi fejlesztési tervben került először megnevezésre és lehatárolásra önálló negyedként a Magdolna negyed, Józsefváros 10. másikk, önálló arculattal rendelkező területi egysége mellett.

⁹¹ A program kizárólag a roma vállalkozási tevékenység támogatásának, illetve a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásának elősegítése projektekben kezeli külön csoportként a romákat, de ezekben is inkább egyéni életstratégiáikban, mintsem az egymás közötti kapcsolatok kiépítésében kívánja őket támogatni..

célterületet nem lakóhelyként, hanem valamely egyéb módon tesszük vonzóvá a jobb helyzetben lévő rétegek számára. A kialakítandó közösségi ház mellett, hogy a Magdolna negyed rehabilitációját segíti, mint önálló és független közösségi intézmény egyedi arculatával, programjaival a kerületi, sőt a fővárosi fiatalokat is képes megszólítani, ezáltal képes kizökkenteni, kimozdítani a negyedet előítéletekkel terhes helyzetéből. A közösségi ház egyik kiemelt tevékenységét adó vizuális – művészeti képzés egyedi, különleges programjával más kerületi, vagy kerületen kívüli, a videó, fotó, média iránt érdeklődő fiatalok számára is valódi alternatívát jelenthet, és a negyedbe vonzhatja őket.

Az Erdélyi utcai iskola oktatási programja is kiegészül ezekkel az egyedi, a kreativitásra épülő foglalkozásokkal, így az ott tanuló gyerekek képességének fejlesztése mellett egyben esélyt is ad a gyerekeknek a megmérettetésre, a közös játszásra és tanulásra eltérő szociális és kulturális háttérű gyerekekkel. Az Erdélyi utcai iskola felújítása többek között azt a célt is szolgálja, hogy az iskola fokozatosan vonzó intézménnyé váljon mind a negyedben, mind az azon kívül élő gyermekek, szülők számára. Ennek megvalósítása érdekében a „nyitott iskola” programjait összekapcsolják a szomszédságában kialakítandó közösségi ház programjaival. Szintén a közösségi házban lehetne kialakítani, továbbá a Kandó Kálmán Műszaki Főiskola ifjúsági klubját is, mellyel állandó kapcsolata alakulhatna ki a negyednek a felsőoktatásban részt vevők rétegével.

Az épületben kapna helyet a negyed szociális rehabilitációjának előkészítését és menedzselését is ellátó önálló szervezet, melynek feladatai közé tartozik a program összeállítása, ütemezése, a lakóépületek felújításának megszervezése, pályázatok megírása, forrásgyűjtés, EU projektiroda működtetése és kapcsolattartás a lakókkal. A szociális rehabilitáció helyi partnersége számára a célterületen történő bázis biztosítása elősegíti, hogy a szakemberek, a szolgáltatásokat végző szakértők, a helyi polgárok (akár szervezetekben, akár pusztán fórumszerűen megszervezve), valamint a döntéshozók és a tisztviselők horizontális kapcsolathálózatai kialakuljanak, ami az eddigi tapasztalatok szerint hozzájárulhat a rehabilitációs programok eredményeinek hosszú távú fenntartásához.

A társadalmi tőkét közvetetten támogató elemek

Az oktatási intézmények közismert integrációs funkciója a kapcsolathálózatok kiterjesztésében is megnyilvánul mind a tanulók, illetve hallgatók, mind szüleik tekintetében:

így a rehabilitációs program azon elemei, melyek célul tűzik ki, hogy legalább kétszer annyian szerezzenek felsőfokú végzettséget, és minden 40 év alatti lakónak legalább 8 általános végzettsége legyen, nagyban hozzájárulnak a társadalmi tőke erősítéséhez.

A munkaerő-piaci integráció és az egyéni foglalkoztatási életpálya alakulása döntő jelentőségű a nem rokoni, illetve szomszédság alapú kapcsolathálózatok kialakulása szempontjából. A foglalkoztatás kiterjesztését szolgáló programelemeknek tehát nagy jelentősége van az összekötő és az összekapcsoló társadalmi tőke közvetett támogatásában. A közösségi ház információs és tanácsadó szolgáltatásával folyamatosan segítséget nyújt foglalkoztatási kérdésekben, ezzel elősegítve a munkanélkülieket, az álláskeresőket az elhelyezkedésben. A vállalkozókkal, a munkaügyi központtal és a Fővárosi Közhasznú Foglalkoztató kht-vel való kapcsolat biztosítja a folyamatos információs háttérrel. A szolgáltatás által elérhető, hogy a negyed munkanélkülisége csökkenjen, az alkalmi munkából élők közül egyre többen vállaljanak rendszeres jövedelmet biztosító állást. A közösségi ház 26 embernek biztosít állandó foglalkoztatást. Az új bölcsőde létrehozása pedig a gyerekek nappali elhelyezésével segíti elő a hátrányos helyzetű családok tagjainak munkába állását, és néhány új munkahelyet is teremt.

4.2. Településközi kapcsolatrendszerek

A településközi kapcsolatrendszer az összekötő társadalmi tőke egy sajátos típusa. Sajátos, amennyiben a kapcsolat alapegysége nem egy személy, hanem egy település. Mint látni fogjuk, ez megkétszerezi a feladatot, mert nem csupán a települések közötti (egy kistérségbe, a TÖOSZ-ba, azonos fejlesztési központhoz való tartozás formális elemei), hanem a települést „megszemélyesítő” személyek közötti kapcsolatrendszert (a formális kapcsolatokra ráakódó informális elemek, alkalmi és alulról szerveződő projektek stb.) is elemezni kell⁹².

A településközi kapcsolatrendszer társadalmi tőke jellege jól illusztrálható, ha gondolatkísérletképpen elképzelünk egy társadalmi tőke mentes, illetve a három társadalmi tőke típus által dominált településszerkezetet:

⁹² Egy formális szervezet (vállalat, település) „megszemélyesüléséről” lásd (Czakó–Sik, 1987, Giczi-Sik, 2004). A „megszemélyesítés” során a vezetők saját kapcsolati és emberi tőkéjük egy részét a vállalat, illetve a település formálisan adott erőforrásaira alapozzák, de azt többé-kevésbé önállóan alakítják, miközben saját értékeik és kapcsolati, valamint emberi tőkéjüket is hozzáteszik ahhoz. Egyebek között ezért lehet az, hogy két formálisan teljesen azonos helyzetű vállalat vagy település a lehetséges hasonló terében igen eltérő módon viselkedik.

- A társadalmi tőke mentes helyzetben a települések egymástól elszigetelten, csupán a formális hierarchia által diktált szervezeti rend által előírt módon léteznek. Közös ügyeik nincsenek, információ nem áramlik közöttük, ha bármi olyan feladatuk adódik, amely kooperációt feltételez közöttük, akkor azt a felsőszintű irányítás teljes mértékben „levezényli”.
- Ha az összetartó társadalmi tőke dominálja a településközi kapcsolatrendszert, akkor a települések jól elhatárolt, zárt csoportokba rendeződve kooperálnak. Ezek a település-falkák hatékony érdekérvényesítésre képesek, erős „Mi”-tudatuk van, s minden település, amely nem tartozik a csoportba idegen és gyanús, esetleg egyenesen ellenséges területnek számít.
- Ha az összekötő társadalmi tőke az úr, akkor a települések nem csoportosulnak, hanem laza hálózatot alkotnak, amelyek nem állandóak és zártak eléggé ahhoz, hogy a települések között szorosabb együttműködés alakuljon. Az ilyen hálózatok igen alkalmasak az információ gyors és széleskörű terítésére, de nem nyújtanak alapot közös identitás létrehozására, illetve közös érdekérvényesítésre.
- S végül, ha az összekapcsoló társadalmi tőke a jellemző, akkor a társadalmi tőke mentes állapothoz hasonló helyzet jön létre, azzal a lényeges eltéréssel, hogy most a települések nem csupán a formális, de sokféle informális szál is fűzi a hierarchiában felettük lévőkhöz. Ily módon olyan település-falkák jönnek létre, amelyek „felfelé-zártak”, tehát egy patrónus és sok, de egymással kapcsolatban alig álló kliens alkotta csoportok szerveződnek.

Ma Magyarországon a településeket sokféle kapcsolat fűzi össze, tehát részletesebb elemzés híján is biztosak lehetünk abban, hogy a magyarországi állapot nem társadalmi tőke mentes. Megfelelő kutatás nélkül a településközi kapcsolatok típusait, s azok elterjedtségét nem ismerjük, ezért egy esettanulmányt végeztünk, amelyben egy településközi kapcsolat elem társadalmi tőke jellegét és „termelését” részletesen elemezzük.

Előbb azonban röviden vizsgáljuk meg milyen településközi kapcsolatrendszerek jellemzőek a mai Magyarország településeire. A teljesség igénye nélkül – s a formális-kötelező kapcsolódásokat figyelmen kívül hagyva - a következő horizontális kapcsolatrendszerek a települések nagy részében megtalálhatóak:

- alulról szerveződő szövetségek (országos önkormányzati érdekképviseleti szervezetek - lásd a következő keretes írást)⁹³,
- kistérségi szövetségek és társulások,
- a regionális fejlesztési központok köré szerveződő „rámegítő” szervezetek⁹⁴,
- valamint azon egyesületek, illetve informális szerveződések (rendszeres konferenciák, találkozók), amelyek a települések vezetői közötti kapcsolatokat táplálják.

A területi szövetségek⁹⁵ és az általuk alkotott hálózat⁹⁶

Az önkormányzati érdekszövetségek 1989-91-es megalakulása óta gyakorlatilag nincs lényeges változás az országos önkormányzati érdekképviseleti rendszerben, a hét önkormányzati szövetség időnkénti összefogással, de mindig önállóan működött.

A rendszerváltozás lázában – mint később látni fogjuk nem sokkal a TÖOSZ után - 1989. októberében született a **Magyar Faluszövetség (MF)**. Az alapító kistételek száma 136 volt és a kezdeményezők, szervezők többnyire a Hazafias Népfrent Mozgalommal voltak szoros együttműködésben. A szövetség elnöke a megalakulás óta Tar község polgármestere, Becze Lajos. A szövetség munkáját főfoglalkozású szakmai apparátus nem segíti, tevékenységük elsődlegesen a társszövetségekkel közös rendezvényeken való megjelenésben, illetve egyes jogszabályok véleményezésében merül ki. A Magyar Faluszövetség újsággal és internetes megjelenéssel nem rendelkezik. Éves közgyűléseiről kevés információ áll rendelkezésre, jelenlegi tagjainak száma 350 kistételek önkormányzat.

Az első önkormányzati választásokat követően MDF támogatással jött létre 1990. november 18-án a Magyar Önkormányzatok és Önkormányzati Képviselők Szövetsége, melynek ideiglenes központja Lakitelek lett. A megalakuláskor, mint a névből is kitűnik nem csupán önkormányzati testületek lehettek az új szövetség tagjai, hanem polgármesterek és önkormányzati képviselők is. A huszonhét alapító tiszteletbeli elnöknek Philippovich Tamást, az egykori Európai Önkormányzati Szövetség nyugalmazott főtitkárát, a belügyminiszter szaktanácsadóját választotta, elnöknek Bárdi Miklós, fővárosi kerületi képviselőt, az MDF budapesti irodavezetőjét választották. A szövetség, azóta

⁹³ A hét szövetségből – lásd a következő keretes írást - öt önkormányzati típus szerint szerveződött, közülük az MJVSZ és a MÖOSZ rendelkezik teljes tagsággal, míg a KÖOÉS esetében a kisvárosi tagok száma mintegy 34%-a városi jogállású településeknek. A községi jogállású települések érdekeinek képviseletére szerveződött MF taglétszáma nem éri el a falvak 13%-át, míg az ugyancsak kistételek érdekeit képviselő KÖSZ tagságának száma sem haladja meg a tagsági jogviszonyban érintettek 20%-át.

Két szövetség nem önkormányzati típus szerint, hanem az általános önkormányzati érdekek mentén szerveződött, így a települési önkormányzatok több mint felét (53%) magába foglaló TÖOSZ tagjai között szerepel a fővárosi, hét kerületi önkormányzat, három megyei jogú város, több mint 100 város, nyolc megyei önkormányzat, valamint a községek 55%-a. A MÖSZ tagjai között szintén van kerületi és megyei önkormányzat, valamint község és város egyaránt. Adatok hiányában is állítható, hogy a települési önkormányzatok egy tizede, - jellemzően a kistételek - nem tagjai egyetlen érdekképviseleti szövetségnek sem.

⁹⁴ Erről a településközi szervezetrendszer szociális szférában való működéséhez lásd a www.ncsszi.hu/rsztfh/honlapot.

⁹⁵ A TÖOSZ-ról a későbbiekben részletesen lesz szó.

⁹⁶ Az egyes szövetségekre és taglétszámára vonatkozó adatok a „15 év a magyar demokrácia szolgálatában / A helyi önkormányzati rendszer tizenöt éve 1990-2005” című BM Önkormányzati Tükörből (Kiadó: BM Duna Palota és Kiadó 2005. október 1.) származnak, kivéve a KÖSZ taglétszámát, melyet a kiadvány, tévesen jelenleg 50 községben jelöl meg.

nevében ugyan átalakult, de továbbra is elsődlegesen a demokrata fórumhoz kötődő, politikailag elkötelezett szervezetként működik. A **Magyar Önkormányzatok Szövetsége** (MÖSZ) székhelye Gödöllő, mivel az elnöki tisztséget immár több mint egy évtizede dr. Gémesi György a város polgármestere tölti be. A szövetséghez kapcsolódó alapítvány két évente megrendezi a Magyar Polgármesterek Világtalálkozóját, amelyen a határon túli magyar polgármesterek jelentős számban vesznek részt. A MÖSZ 1998-tól ingyenes havi lapot jelentet meg Magyar Polgármester címmel. A szövetséghez tartozó önkormányzatok száma: 150.

Az 1990-es ősz, az önkormányzati szövetségek alapításának időszaka volt. November 21-én Jászberényben 32 városi polgármester megalapította a **Kisvárosi Önkormányzatok Országos Érdekszövetségét** (KÖOÉSZ). A KÖOÉSZ elnöke az alakulás óta dr. Magyar Levente, Jászberény polgármestere. A szövetség képviselteti magát a közös önkormányzati rendezvényeken, kormányzattal folyó tárgyalásokon, részt vesz esetenként a jogszabályok véleményezésében, viszont állandó szakmai apparátussal nem rendelkezik. A szövetség újságot nem jelentet meg, viszont 2001 óta rendelkezik internetes honlappal⁹⁷ – melyet a létrehozatal óta nem frissítenek. A szövetség taglétszáma: 99 kisváros. A korábbi években a szövetség elnöke személyesen jelentős szerepet vállalt az önkormányzatok nemzetközi kapcsolatainak szervezésében.

Pécsett 1990. november 24-én 113 - többségében Baranya megyei – polgármester alapította meg a kistelepülések képviselőiben a **Községi Önkormányzatok Szövetségét** (KÖSZ). A létrehozatalban jelentős szerepet vállalt dr. Wekler Ferenc, az Országgyűlés Önkormányzati bizottságának akkori elnöke, aki előbb a Baranyai Faluszövetséget hozta létre. A szövetség első elnöke Kovács Sándorné, Sásd polgármestere lett, megbízatását települése várossá nyilvánításáig töltötte be. Őt követte a 2002-es választásig Nádor Rudolfné, Hosszúhetény polgármester asszonya. A KÖSZ új elnökévé – a legutóbbi önkormányzati választásokat követően - dr. Wekler Ferencet, Mecseknádasd polgármesterét választották. A szövetséghez jelenleg közel 500 község tartozik, de a tagokról pontos, nyilvános kimutatás nem áll rendelkezésre. A KÖSZ munkáját a kezdetektől főtítkári minőségben segíti, dr. Csefkó Ferenc alkotmányjogász. A szövetség megyei tagozatokkal rendelkezik, és aktívan igyekszik segíteni a kistelepülések pályázati lehetőségeit, valamint képzését. A szövetség újsággal nem rendelkezik, de rendszeresen megjelennek hírek, tudósítások az ÖN-KOR-KÉP hasábjain. 2004-től internetes honlappal⁹⁸ – rendelkezik és a szövetség rendelkezik budapesti irodával. 2004 őszétől létrehozták a kistérségi tagozatot, majd 2005. május 18-i gyulai ülésen módosították az alapszabály és új elnevezésű lett a szövetség: Községek, Kistelepülések és Kistérségek Országos Önkormányzati Szövetsége (KÖSZ) Nem csupán név változtatásról van szó, hanem a tagsági kör kiszélesítéséről, ugyanis a községi jogállású tagokon túlmenően, mint kistelepülések tagok lehetnek a 15 ezer lakos alatti városok és a jogszabály alapján definiált kistérségi társulások is.

Az új önkormányzati típust alkotó nagyvárosok, miután a fővárosi kerületekkel tervezett közös szervezet létrehozását elvetették 1990. december 19-én, Kecskeméten megalakították a **Megyei Jogú Városok Szövetségét** (MJVSZ). Az MJVSZ kezdetektől fogva teljes-körüen magába foglalja a nagyvárosokat és létszámuk 22 az 1994-es önkormányzati törvénymódosítás óta. A szövetség székhelye a mindenkor soros elnök városa. Eddig az elnöki tisztséget az első ciklusban Kecskemét (Merász József), a másodikban Debrecen (Hevesi József), a harmadikban előbb Miskolc (Kobold Tamás), majd Kaposvár (Szita Károly) polgármestere látta el. Jelenleg dr. Toller László, Pécs polgármestere az MJVSZ elnöke, akinek megbízatása 2006-ig szól. Tekintettel arra, hogy a nagyvárosokban a pártpolitikai szempontok jelentős mértékben érvényesülnek az önkormányzatok összetételében, így a szövetség eddigi vezetői többnyire kormánypártiak voltak. A szövetség Budapesten is működtet irodát, melynek vezetője Papp Erika is több cikluson keresztül koordinálja a 13 bizottság szakmai munkáját, valamint a jegyzői kollégium tevékenységét. Az MJVSZ belső információs rendszerében színvonalasan alkalmazza az elektronika nyújtotta lehetőségeket. Az

⁹⁷ www.kooesz.hu

⁹⁸ www.kosz.hu

internetes honlapja⁹⁹ — lehetőséget nyújt a szövetség és az azt alkotó nagyvárosok tevékenységének megismeréséhez.

Az országos önkormányzati érdekképviselők közül értelemszerűen a **Megyei Önkormányzatok Országos Szövetsége** (MÖOSZ) alakult meg utoljára, tekintettel arra, hogy az 1990-es megyegyűlési elektori választásokra csak a települési képviselőtestületek megalakulását követően kerülhetett sor. A megyei elnökök első találkozásánál. A MÖOSZ 1991. március 12-én, Tokajban alakult meg és mind a 19 megyei önkormányzat a szövetség tagja. A szövetség székhelye Kecskemét és az elnöki tisztséget az eddigi gyakorlat szerint a mindenkori Bács- Kiskun megyei elnök tölti be. A szövetség első elnöke néhai Kötörő Miklós volt. A MÖOSZ jelenlegi elnöke dr. Balogh László, aki ezt a funkciót 1994-98 között már gyakorolta. A megyei közgyűlések pártlistás választásának köszönhetően 1994 óta a szövetség elnöke kormánypárti politikus. A megyék szövetsége 1991. júliusától kiadja a havonta megjelenő Comitatus önkormányzati folyóiratot, egyben a lap köré tömörült szakértők végzik a szakmai műhelymunkát. A MÖOSZ szervezésében évente - előbb Harkányban, majd Pécsen – megrendezik a megyekonferenciát, mely eredetileg az „Európába megy a megye?” címet viselte. A szövetség szakmai munkáját kis létszámú titkárság látja el, élén a titkárral. A MÖOSZ munkabizottságain túl aktív szerepet tölt be a Főjegyzői Kollégium is. Internetes honlappal a szövetség nem, csak tagjai rendelkeznek.

Az egyesülési kísérletek közül elmúlt években kiemelkedik az **Önkormányzati Szövetségek Tanácsának** (ÖSZT) 1996. május 31-ei létrehozása. Az ÖSZT 1996-99. között, rövid időre kísérletet tett a hét szövetség együttműködésének koordinálására. A jogi személyiséggel rendelkező tagszervezetek megtartották önállóságukat és a közös ügyek vitelére, létrehozták az ugyancsak önálló jogi személyiségű közös szervezetüket. Az ÖSZT viszonylag hamar működés képtelenné vált, mivel minden döntés teljes konszenzust igényelt, ugyanis mindvégig feloldhatatlan kérdés maradt, hogy az egyes eltérő számú tagságot tömörítő és szakmai háttérrel, valamint anyagi bázissal rendelkező szövetségek miképpen vehetnek részt a döntéshozatalban.

Az ÖSZT 1999. január 31-ei jogutód nélküli megszüntetése után, március 29-én, Debrecenben öt önkormányzati szövetség – az MJVSZ, a MÖOSZ; a KÖSZ, a KÖOESZ és az MF – úgy döntött, hogy létrehozza az **Önkormányzati Szövetségek Társulását**. Az öt szövetség 1999. szeptemberében megalakította a **Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulását** (MÖSZT), de ennek nem lett tagja a TÖOSZ, és a MÖSZ, mivel a kimaradt szervezetek úgy ítélték meg, hogy alapvető elvi kérdések nem kerültek tisztázásra, melynek következtében nem látszott biztosítottak a hatékony érdemi együttműködés. Az új társulás, a MÖSZT lényegében hasonlóan az ÖSZT- hez nem tudta tartósan integrálni a résztvevő szervezeteket és nem tudott egységesen megjelenni, melynek következtében a társulást alkotó tagok is és a MÖSZT is önálló életet élt

2000. március 6-án, amikor öt szövetség közös kezdeményezést írt alá a Helyi Önkormányzatok Napjáról¹⁰⁰, ugyanaznap történt meg annak a bejelentése, hogy megalakult a **Polgári Önkormányzatok és Polgármesterek Érdekvédelmi Szervezete**. Ez az új érdekvédelmi szervezet azonban, csupán egy ízben jelent meg Belügyminisztériumi egyeztetésen és, azóta sem hallatja hangját, létezéséről sincsen újabb információ

Ugyanakkor mind a társulás, mind a kimaradtak fontosnak tartották, hogy legyen együttműködés az önkormányzati érdekképviselők között. Ennek eredményeképpen 2000. március 27-én Jászberényben került sor az **önkormányzati egyeztető fórum** létrehozásával kapcsolatos első megbeszélésre, ahol egyértelműen tisztázódott, hogy a TÖOSZ és a MÖSZ mellett az „ötöket” megjelenítő MÖSZT együttműködéséről lehet csak szó. Megállapodás született arról is, hogy az önkormányzatok napjának szervezését a TÖOSZ, míg az „Önkormányzatok Háza” ügyét a MÖSZT koordinálja. Kialakításra kerültek a fórum elsődleges hatáskörébe tartozó kérdések. A jelenlévők

⁹⁹ www.mjvsz.hu

¹⁰⁰ A BM Duna Palotában öt szövetség elnöke által ünnepélyes keretek között aláírt közös felhíváshoz, hogy legyen minden év szeptember 30-a a helyi önkormányzatok napja, később csatlakozott a MJVSZ is. A MÖOSZ ekkor arra hivatkozva nem írta alá a közös felhívást, mert megítélésük szerint arra a MÖSZT elnöke lett volna jogosult, és nem az un. "ötök" egyes tagszervezetei. Ez az eset is jól példázta, hogy a MÖSZT és tagszervezetei között nem sikerült egyértelművé tenni a munkamegosztást.

megállapodása értelmében a fórumot létrehozó megállapodás aláírására április 19-én, Gödöllőn került sor. A Fórum ezt követően Veszprémben, majd Budapesten, végül 2000. augusztus 7-8-án Hosszúhetényben tartott ülést, azóta a három oldal a megállapodásban rögzített formában nem került összehívásra, így az alapszabály értelmében a Fórum lényegében megszűnt.

A társszövetségek együttműködése a nemzetközi kapcsolatok területén – köszönhetően a belügyminisztériumi anyagi támogatásnak is (miközben az önkormányzati szövetségek nem kapnak kormányzati támogatást, a nemzetközi kapcsolatok ápolására évi 12 millió forintot ad a BM) – viszonylag rendszeresen működött és sikerült a legalapvetőbb ügyekben szervezeten megjelenünk a nemzetközi fórumokon. A MÖSZT 2004. március 1-i megszűnését követően a hét szövetség nemzetközi kapcsolatainak szervezettségét nem sikerült megteremteni.

A MÖOSZ kezdeményezésére 2003. február 19-én, Kecskeméten a hét önkormányzati szövetség vezetőinek részvételével egyeztető megbeszélésre került sor.

A tanácskozáson a következő együttműködési lehetőségek körvonalazódtak:

- a) egy egységes, új önkormányzati érdekszövetség létrehozása, amelyben az egyes önkormányzati típusoknak megfelelően (község, város, területi szint) tagozatok működnek.
- b) egy egyesülési folyamat, melyben az egyes önkormányzati típusoknak megfelelő szövetségek egyesülnek, pl: kisváros-megyei jogú város, község-falu, és az így létrejövő szervezetek működnek együtt egy laza „ernyőszervezet” alatt.
- c) a legnagyobb önkormányzati szövetség, a TÖOSZ magába olvasztja a többi szövetséget.
- d) megmarad a jelenlegi önálló szövetségi rendszer valamilyen laza együttműködési koordinációban.

A teljes-körü együttműködésre tett kísérleteken túl sor került konkrét megállapodásokra is. Az MJVSZ és a KÖOÉSZ között létre jött az elvi megállapodás, melynek következtében 2003. december 16-án megtartották az új szervezet alakuló közgyűlését és 2004. január 1-vel létrehozták a **Magyar Városok Szövetségét** (MVSZ). A rendelkezésre álló dokumentumok szerint nem szűnt meg az MJVSZ és a KÖOÉSZ, hanem a két szervezet hozta létre saját közös szervezetét, miközben „továbbra is részesei kívánnak maradnia a makroszintű érdekegyeztető tevékenységnek.” Az új városszövetségnek, ezáltal nem a városok a tagjai, hanem az alapító két szövetség, így ezzel a megoldással gyakorlatilag nem csökkent a szövetségek száma. Az MVSZ megalakulása óta figyelemre méltó tevékenységet nem fejtett ki, az MJVSZ honlapján külön menüpontként szerepelnek az MVSZ- re vonatkozó alapvető információk.

A KÖSZ 2003. májusi kezdeményezése a magyar kistelepülések egységes országos érdekszövetségének létrehozására ez-ideig nem járt sikerrel, mivel a Magyar Faluszövetség nem kíván az egyesülni a Községi Önkormányzatok Szövetségével.

A TÖOSZ és a MÖOSZ között 2004. március 23-án létrejött együttműködési megállapodás a két szövetség tevékenységének összehangolása és az érdekérvényesítő képesség erősítése céljából. A kapcsolat erősítésének eredményeképpen a TÖOSZ megyei tagozatainak tevékenységét a megyei önkormányzatok szervező munkával segítik.

A ma Magyarországon létező településeket egybefonó kapcsolatrendszerek közül a fenti sokszereplős és bonyolult hálózati formát öltő típust, az alulról szerveződő, lobbyzást, érdekképviseletet és tudásszolgáltatást nyújtó területi szövetségek egyik szereplőjét, a TÖOSZ-t vizsgáljuk.

A településközi kapcsolatok rendszerének egy formája: A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége

A Települési Önkormányzatok Országos Szövetségét (TÖOSZ) 1989-ben jött létre, és 2005-ben a szövetségnek több-mint 1700 települési önkormányzat, hat kistérségi, tájegységi önkormányzati érdekképviseleti szervezet¹⁰¹, valamint nyolc megyei önkormányzat¹⁰² a tagja¹⁰³.

A TÖOSZ rövid története¹⁰⁴

A TÖOSZ egyike azon két szervezetnek, amelyek még a politikai rendszerváltást megelőzően, de már az átalakulási folyamat részeként jött létre. Elsőként, 1989. március 10-én, Budapesten alakult meg, 152 tanácstestület döntése alapján. A kezdeményezés célja az újonnan létrejövő önkormányzati szféra érdekérvényesítő képességének megteremtése volt. A TÖOSZ -ban a névváltoztatásra és a tisztújításra 1991 januárjában került sor, ekkor lett a tanácsból településivé a szövetség. A TÖOSZ megalakulása óta az általános önkormányzati érdekek képviselőjére és az eltérő önkormányzati érdektípusok összehangolására törekedett. A TÖOSZ alapító elnöke Ács János, Debrecen tanácselnöke volt, az önkormányzati választásokat követően Szirtes Lajos, Zalakaros polgármestere ügyvezető elnökként vezette a szövetséget, az önkormányzati választások után megtartott tisztújításig. Őt követte az elnöki székben - nyolc éven keresztül - Ott József, Kistelek polgármestere, majd a szövetség tíz éves jubileumi közgyűlésén került megválasztásra elnöknek, Dióssy László, Veszprém polgármestere.

A TÖOSZ tevékenységében kezdetektől fogva jelentős szerepet játszott a szakmai megalapozó munka, melyet elődegesen a főtitkár vezetett titkárság jelenített meg. A szövetség alapító főtitkára dr. Köllner Ferenc volt, aki országosan is elismerésre méltó tevékenységét 1999. július 15-ei tragikus haláláig gyakorolta. A TÖOSZ főtitkárává pályázat útján 1999. október 13-tól, dr. Zongor Gábort nevezte ki a küldöttgyűlés.

A TÖOSZ tagjai informálása céljából 1989. őszétől Hírlevelet adott ki, melyet 1990. januárjától Önkormányzat címmel tett közzé, melyből kialakult és 1991. második felétől, havonta jelenik meg az Önkormányzat című újság, melyet nem csupán a tag szervezetek, hanem valamennyi megyei és települési önkormányzat ingyenesen megkap.

A szövetségben 2002. márciusára valamennyi megyében megalakultak a tagozatok, így az országos szintű érdek-képviseletnek megteremtődtek a megyei szerveződései is. A TÖOSZ a felügyelő bizottságon kívül szakmai bizottságokat 2003-tól nem működtet, helyette a küldöttgyűlés 14 tanácsnokot választott egyes szakterületi munkák koordinálására és képviselőjére. A szövetség alapszabályának módosítása alapján 2003. október 30-án megalakult a TÖOSZ Polgármesternői Tagozata, a nők közéleti szerepvállalásának növelése és az esélyegyenlőség fokozása céljából.

¹⁰¹ Bakonyi Önkormányzatok Szövetsége, Budapesti Külső Kerületek Szövetsége, Dunamenti és Mezőföldi Önkormányzatok Szövetsége, Önkormányzatok Mátrai Szövetsége és a Pápakörnyéki Községi Önkormányzatok Szövetsége, Szuhavölgyi Bányászlatka Települések Önkormányzati Szövetsége.

¹⁰² Baranya, Békés, Csongrád, Fejér, Heves, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Zala.

¹⁰³ A TÖOSZ tagjai csak helyi (települési, vagy megyei) önkormányzatok és azok érdekképviseleti szervei lehetnek. Az alapszabály természetes személyek tagságát, úgyszintén a pártoló tagság intézményét nem ismeri.

¹⁰⁴ Aczél – Zongor (2000).

A TÖOSZ 2004. március 23-án a budapesti körcsarnokban ünnepelte, a küldötteken túl, több száz polgármester részvételével a szövetség megalakulásának 15. évfordulóját. A legújabbkori magyar önkormányzati rendszer tizenötödik esztendejében a TÖOSZ küldöttgyűlését 2005. április 26-án az Országházban tartotta a miniszterelnök, a házelnök és a belügyminiszter részvételével.

A TÖOSZ befogadó, nyitott és átfogó értelemben termelő szervezet. A befogadó jellemző azt jelenti, hogy a TÖOSZ-nak bármely önkormányzat tagja lehet. A nyitottság arra utal, hogy a szövetségbe való kilépés - a helyi önkormányzat képviselőtestületének határozatával – bármikor lehetséges. A tág értelemben vett termelő szervezet jellemvonás jelentése az, hogy a TÖOSZ folytonosan kezdeményez vagy vesz részt helyi és országos jelentőségű akciókban, melyek során – mint látni fogjuk – olyan kézzel foghatatlan, de a helyi önkormányzatok működése számára a globális és információs-tudásalapú társadalomban nagyon is fontos (és egyre fontosabb) javakat termel, mint a bizalom, az identitás, a kooperációs készség, a kapcsolatok, a tudás vagy az információ.

Megalakulásakor a TÖOSZ célkitűzése az önkormányzati rendszer kialakításának befolyásolása, az önkormányzati alapjogok és garanciák kiépítésének biztosítása, valamint a demokratikus helyi hatalomgyakorlás meghonosítása volt. Ma az önkormányzatiság továbbfejlesztése, a települési önkormányzatok támogatása társadalmi, szociális és közigazgatási funkcióik minél jobb ellátásához. Ennek érdekében támogatja az önkormányzatok együttműködését, a kistérségi együttműködéseket és a térségi szemlélet kialakulását.

A TÖOSZ mint társadalmi tőke

Ha feltételezzük, hogy a helyi önkormányzatok önmaguk, illetve az általuk képviselt települések valamilyen mértékben közösségnek tekinthetők, akkor igaz az is, hogy a TÖOSZ alapegységei eleve **összetartó társadalmi tőkével** jellemezhető szereplők. A TÖOSZ ehhez képest nyújt egyfajta többlet-közösségi identitást, vagyis közösen felhalmozott összetartó társadalmi tőkét. Továbbá működése során látni fogjuk, hogy a helyi önkormányzatok között sokféle olyan kapcsolat épül, elsősorban térségi alapon – kistérségi és megyei szinten -, ami

másként nem jött volna létre¹⁰⁵. Ennyiben tehát a TÖOSZ **összekötő társadalmi tőkét** is termel.

Az összetartó és az összekötő társadalmi tőke a különböző TÖOSZ- találkozók, konferenciák alkalmával kialakult és ápolt informális kapcsolatok is erősítik, sok esetben ismét elsősorban a szomszédos önkormányzatok vezetői között, akik egy-egy ügyben közösen alakítanak ki álláspontot. A megyei szintű összetartó-összekötő társadalmi tőke a megyei tagozatok léte által intézményesítetten képződik¹⁰⁶.

Egy másfajta összekötő társadalmi tőke az azonos településtípusok között termelődik, mivel a TÖOSZ-on belül ilyen elven kamarák szerveződhetnek. Annak ellenére, hogy a TÖOSZ belső szervezeti egységei között ezeknek van a legszélesebb jogköre (szabadon dönthetnek minden olyan ügyben, amely kizárólag az adott településtípust érinti, valamint jogosultak a szervezet bármely testületének munkájában részt venni), mégis a kamarai szervezetek kevesebb aktivitást mutatnak, mint a megyei tagozatok. Ez azt sejteti, hogy a helyi elven szerveződő nagyobb összetartó társadalmi tőke elemmel rendelkező csoportosulás fontosabb lehet a TÖOSZ-tagok számára, mint az instrumentálisabb, de inkább összekötő társadalmi tőkéjű formáció. Ugyanakkor a TÖOSZ elnöksége sem szorgalmazza a településtípus szerinti, némileg elkülönülő kamarák létrejöttét, attól féltve, hogy ezáltal gyengül a TÖOSZ integratív szerepe, és nem a közös önkormányzati alapértékek mentén alakul ki a szövetség álláspontja, hanem az eltérő önkormányzati típusok közötti rivalizációban.

Más jellegű szerveződés a Polgármesternői Tagozat és a közigazgatási-szakmai szekció, amelyben a polgármesteri hivatalok munkatársai vesznek részt, de leginkább attól függően működnek, hogy van-e olyan személy (általában a titkárságon) aki – mintegy a működés motorjaként – „megszemélyesíti” ezeket a potenciális társadalmi tőke elemeket.

Az önkormányzatok és csoportjaik közötti kapcsolat kialakulását és erősödését a szervezet formális eseményei is segítik. Ilyen a küldöttgyűlés és az évi nyolc-kilenc elnökségi ülés. A nem formális események a különböző képzések, projektek megbeszélései és külföldi utak, ahol a résztvevőknek bőven van módjuk identitásképzésre, kapcsolatépítésre és fenntartásra, információcserére.

¹⁰⁵ A kistérségi összekötő társadalmi tőke kapcsolatokat a szervezet alapszabálya erősíti, amely kimondja, hogy a Küldöttgyűlésbe az önkormányzatok 10 tagonként delegálnak képviselőket úgy, hogy annak lehetőség szerint figyelembe kell vennie a statisztikai-kistérségi elrendeződést.

¹⁰⁶ A megyei tagozatok évi egy-két alkalommal találkoznak, ezen felül pedig évente vannak a Küldöttgyűléseket előkészítő megyei fórumok.

Az összekötő társadalmi tőke képzésének sajátos esete a más önkormányzati és településközi szövetségekkel való kapcsolat. Ezek terepei:

- különböző egyeztető fórumok, melyek többnyire eseti jellegűek, és létrejöttüket leginkább a kormányzattal való egyeztetések alakítják, s az úgy nevezett
- közös álláspontok egyes, az önkormányzati szféra egészét érintő kérdésben. Ezek közül kiemelkedik az éves költségvetés önkormányzatokat érintő fejezetével kapcsolatos állásfoglalás. Évek óta hagyomány, hogy a TÖOSZ szakmai alapanyagának felhasználásával alakul ki a közös álláspont, amelynek egységes képviselője és széleskörű kommunikációja segíti a kitűzött cél elérését.

A TÖOSZ álláspontja egy adott kérdéstről elnökségi határozat formájában ölt testet, s ezek érvényesítése érdekében minden esetben kezdeményezik a társszövetségeknél a közös fellépést. A közös kezdeményezések sokszor sikeresek, de olykor – mint azt a következő példa illusztrálja – elbuknak.

A társadalmi tőke termelés kudarcai

A TÖOSZ 2001. évi ünnepi küldöttgyűlésén elfogadott állásfoglalások a 2001-2002-es költségvetéssel, a polgármesterek jogállásával, továbbá az 1993-95 között a gázközmű-vagyon privatizációja által kedvezőtlenül érintett települések kártalanításával kapcsolatban fogadott el állásfoglalásokat, melyeket megküldött a társszövetségeknek azzal, hogy egyetértésük esetén azokat támogassák. A kezdeményezésre egyedül a KÖSZ válaszolt közvetlenül, jelezve, hogy az abban foglaltakkal teljes mértékben azonosulnak. A többi szövetség véleményét az Országgyűlés Önkormányzati és Rendészeti Bizottságának küldte meg tekintettel arra, hogy ez a bizottság tűzte napirendjére a TÖOSZ állásfoglalásairól szóló tájékoztatót. A KÖSZ – megismételve a TÖOSZ-nak írtakat -, a KÖOÉSZ – részben egyetértve az állásfoglalásokkal -, a MÖOSZ – semmit mondóan – és az MJVSZ – támadólag – reagált. A bizottsági ülésen csupán az MJVSZ és a TÖOSZ képviselője vett részt. Sajnálatos módon a parlamenti bizottság ülésén az érdemi vita helyett az MJVSZ ügyvezetője egyrészt megkérdőjelezte a bizottsági tárgyalás értelmét, a bizottsági tagok kompetenciáját, másrészt támadást intézett a TÖOSZ ellen¹⁰⁷.

Máskor, a Fadd és Gerjen települési önkormányzatok szennyvíz beruházásával kapcsolatban kialakult önkormányzati szolidaritási mozgalom keretében a TÖOSZ kezdeményezte a társszövetségeknél, hogy közösen lépjenek fel az önkormányzatok védelmében és tegyenek meg mindent a jelenleginél egyértelműbb, végrehajtható jogi és pályázati szabályozás megteremtése érdekében. Mind a MF, mind a KÖSZ elnöke biztosította a TÖOSZ vezetését, hogy egyetért a szolidaritási akcióval, valamint a pályázati rendszer felülvizsgálatával foglalkozó szakmai egyeztető fórum létrehozatalával. A TÖOSZ szolidaritási megkeresésére nem válaszolt a KÖOÉSZ, a MJVSZ és a MÖSZ. Ebből is kitűnik, hogy az elsődlegesen kistéleplési problémák esetében a nagyobb önkormányzatok olykor érdektelenséget

¹⁰⁷ Ez a példa csak időlegesen és részlegesen volt kudarc, ugyanis a polgármesterek jogállásáról szóló törvényt végül is négypartii támogatással, és közös önkormányzati szövetségi egyetértéssel sikerült 2003. nyarán – az érintettek számára kedvező módon – módosítani.

mutatnak, noha az ügy általános önkormányzati érdekeket érintett. Elutasította a kezdeményezést a MÖOSZ elnöke, megállapítva, hogy a kezdeményezés és az arról szóló cikk „kevés tényközlést tartalmaznak, így belőlük tárgyilagos következtetéseket levonni, különösen pedig állást foglalni nem lehet.” Ennél az ügynél vált nyilvánvalóvá, hogy siketek párbeszéde nem eredményezhet közös fellépést.

A TÖOSZ összekötő társadalmi tőkéje túlnyúlik az országhatáron. Ennek egyik formája az, hogy a TÖOSZ tagja több nemzetközi önkormányzati szövetségnek is (pl.: Nemzetközi Önkormányzati Szövetség (IULA) és annak európai kontinentális szervezete, az Európai Települések és Régiók Tanácsa (CEMR)) és képviselőket delegál az Európai Unió Régiók Bizottságába.

A TÖOSZ másik nemzetközi kapcsolati tőkéje a testvérvárosi kapcsolatok kialakításában és ennek európai uniós intézményesedésében érhető tetten. A TÖOSZ vesz részt a CEMR testvérvárosi bizottságában és koordinálja a magyar önkormányzatok nemzetközi együttműködési folyamatát.

A TÖOSZ tagjai számára a **bizalom** szintjének növelésében is nyújt társadalmi tőkét. Ennek alapvető mozzanata a sikeres belső működés és a kifelé megnyilvánuló presztízs bizalomgeneráló hatása. Segíti a bizalom erősödését, ha a TÖOSZ olyan szolgáltatást nyújt vagy szervez, amelyet az önkormányzatok a TÖOSZ nélkül nem tudnának vagy mernének megszervezni. Ilyen például a Corvinus egyetemmel közös képzési program, amelyhez a TÖOSZ saját tagjai között toboroz résztvevőket, de ilyenek a saját képzések, illetve konferenciák is. A bizalom növelésének harmadik forrása lehet, amikor a TÖOSZ kezessége kiterjeszti a bizalmat egy harmadik félre is. Ez azt jelent, hogy a TÖOSZ ajánl valamit (konferenciát, képzést vagy vállalkozót) a tagjainak. Ilyenkor egyrészt szűrő funkciót tölt be, a hozzá, kezessége illetve az önkormányzatokhoz beérkező rengeteg megkeresés, képzés, ajánlat közül válogat, és csupán azokat továbbítja az önkormányzatok felé, amelyeket hitelesnek tart.

Valami hasonló működik abban az esetben is, ha kormányzati kezdeményezéseket közvetít az önkormányzatok felé. A tapasztalat az, hogy ha nem közvetlenül a kormánytól, hanem a TÖOSZ-tól érkeznek bizonyos kezdeményezések, akkor az önkormányzatok jobban fogadják azokat.

A bizalom egyik biztosítéka a személyes kapcsolat. Az eseti ügyekben és megállapodásokban legtöbbször ezeken keresztül érkeznek megkeresések. Ez a többlet-bizalom a személyes

találkozások során való információcserének köszönhető, sokszor a beszélgetések során véletlenül értesülnek a felek a másik által adható segítségről.

A bizalom kialakulását segíti a rendszeres együttlét és a rendszerszerű működés. Ezt az biztosítja, hogy a személyek tulajdonképpen egy szervezetet „személyesítenek meg”, amely az adott személy távozása után is megmarad.

A TÖOSZ **összekapcsoló társadalmi tőkéje** a kormányzati és költségvetési szervekkel három módon intézményesedik:

- A TÖOSZ tagja az olyan érdekegyeztető testületeknek, amelyek a kormányzat törvénybe előírt egyeztetési kötelezettségeiből fakadnak. Ezek munkájába általában a többi önkormányzati szövetség is meghívást kap. Ilyenek a Belügyminisztérium által szervezett költségvetési érdekegyeztető fórumok, az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanácsa (OKÉT), a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsa (KOMT), melyeknek egyes szakmai szabályok kialakításában és a bérfejlesztés kérdésében van kiemelkedő szerepe.
- Eseti megállapodásokon keresztül, amelyeket különböző kormányzati szervekkel köt. A TÖOSZ igyekszik átfogó keretjellegű, illetve konkrét, feladatorientált megállapodásokat kötni azokkal a kormányzati szervekkel, amelyek tevékenysége érinti az önkormányzatok munkáját. Átfogó megállapodás jött létre az Egészségügyi, az Oktatási - és a Külügyminisztériummal, valamint a MEH Nemzeti Fejlesztési Terv és EU Támogatások Hivatala között. Konkrét támogatási szerződéseket kötött a szövetség a Belügy -, az Informatikai és Hírközlési Minisztériummal, valamint a regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszterrel.
- Az ezen kívül eső eseti közvetítő tevékenységében, különböző ügyekben. Az önkormányzati rendszer működését érintő, általánosítható eseti ügyekben egyeztető megbeszélések, konzultációk szervezésére kerül sor az érintett önkormányzatok és az illetékes kormányzati szereplők részvételével a TÖOSZ szervezésében. Ezekben az esetekben a cél az, hogy a valóság bemutatásán keresztül segítsük a jogi szabályozás átalakítását.

E közvetítő tevékenységekben nagyon fontos a kormányzat felé irányuló személyes kapcsolatok működőképessége. A Szövetség elnöke, főtitkára és néhány elnökségi tag vesz részt leginkább az érdekérvényesítésben, aminek oka az, hogy nekik vannak leginkább

kapcsolataik a kormányzati szervek képviselőivel. A főtitkár szerepe különösen fontosabb az összekapcsoló társadalmi tőke fenntartásában, mivel általában a TÖOSZ- t – mivel nem polgármester, hanem főállású TÖOSZ alkalmazott - ő jeleníti meg. Fontos azonban, hogy a TÖOSZ működésének másfél évtizede alatt megszerzett hírneve¹⁰⁸ és legitimitása – vagyis a társadalmi tőke két kikristályosodott formája¹⁰⁹ – ma már lehetővé teszi, hogy ne minden esetben a személyes kapcsolat legyen a döntő. Valószínűleg egy vadonatúj szövetségnek hosszú ideig kellene dolgoznia ahhoz, hogy súlyt kapjanak állásfoglalásai.

A TÖOSZ társadalmi tőke termelése

A TÖOSZ, mint helyi önkormányzatok közös társadalmi tőkéje akkor hasznosul, ha általa (mert az ily módon kialakult kapcsolatok elég szorosak, bejáratottak, van bizalom, hírnév, közös értékek, melyek megőrzése, gyarapítása fontos az érdekeltek számára stb.) különböző – egyébként elérhetetlen vagy nehezen megszerezhető - erőforrásokhoz juthatnak hozzá a tőke tulajdonosai. Ez lehet beruházás, információ, pénz, vagy ennél kevésbé kézzelfogható „javak”, mint tudás, norma, kedvezmény, pozíció stb.. Továbbá lehetnek a társadalmi tőkének externális hatásai is, vagyis olyanok is juthatnak általa erőforráshoz, akik maguk nem tulajdonosai a tőkének. A TÖOSZ vezetőit és munkaszervezetét rendszeresen foglalkoztatja az a kérdés, hogy milyen módon és formában lehet a tagok számára megkülönböztetett többlet szolgáltatást nyújtani, anélkül, hogy az általános önkormányzati érdekképviselő csorbuljon.

A TÖOSZ kormányzattal kialakult kapcsolatai, a kialakult bizalom és a tagság jelentette súly okán hatékonyabban léphet fel tagjai érdekeinek védelmében, mint azok külön-külön tehetnék. Például a dénesfai illegális szeméttlerakó területének megszerzése évek óta húzódott, mígnem ez év februárjában a község a TÖOSZ-hoz fordult, és noha az ingatlant ugyan nem sikerült még az önkormányzatnak megkapnia, de az illegális szeméttlerakót már sikerült felszámolni. A TÖOSZ-nak abban is volt szerepe, hogy kormány szándéka szerint a Nemzeti Földalaptól az önkormányzatok is igényelhetnek ingyenes kezelői jogot, amennyiben közfeladatot kívánnak azon megvalósítani, vagy foglalkoztatási céljaikhoz szükséges.

¹⁰⁸ Az így kialakult hírnév a TÖOSZ-t megszemélyesítő vezetőkre is átsugárzik. Az elnökség tagjának lenni nyomatékot ad nyilatkozatainknak, illetve lobbizásunknak akkor is, ha azt nem a TÖOSZ, hanem saját önkormányzatuk érdekében fejtik ki.

¹⁰⁹ A TÖOSZ-nak kifelé irányuló „hitele” a nagy taglétszámnak, bizonyított tárgyalóképeségének, és a TÖOSZ jó média imázsának is köszönhető.

A TÖOSZ mint érdekképviseleti és lobby szervezet ugyanakkor nem csupán tagjai számára harcol ki különféle jogokat, kedvezményeket. Például a polgármesterek karkedvezményes nyugdíjának kiharcolása, de általában az önkormányzati szféra költségvetési érdekeinek képviselete externális hatásnak tekinthető.

A szervezet érdekképviseleti és lobby tevékenységén keresztül mindkét irányban információt „szállít”, tudást generál, kölcsönös megértést segít elő a tárgyaló felek között. A kormányzat számára ettől válik a törvényi kötelezettségen túlmenően is fontossá az adott kérdésben érintettekkel az egyeztetés. Hiszen minél teljesebb képet kap a kormányzat egy problémáról, illetve ezt minél nagyobb érintett körrel tudja egyeztetni, annál nagyobb az esélye, hogy a megoldásához talán legjobb eszközt találhatja meg, valamint annál nagyobb az esélye egy intézkedés legitimitációjának. A TÖOSZ a maga 1700 tagjával a lehető legalkalmasabb erre az egyeztetésre, nemcsak legitimitációs szempontból, hanem azért is, mert itt a legkülönbözőbb típusú települések szempontjai megjelennek. A TÖOSZ rendszeres igényfelmérései és eseti megkeresések útján tájékozódik az önkormányzatok problémái felől, és ezeket közvetíti a kormányzat felé állásfoglalások formájában. Bizonyos ügyekben pedig közvetíti a kormányzati törekvéseket az önkormányzatok felé, amelyek így kisebb ellenállásba ütköznek. Így például részt vesz a Népegészségügyi Program végrehajtásában vagy részt vett az önkormányzatok európai integrációs felkészítésében. .

A TÖOSZ sokféle módon ad információt, terjeszt tudást az önkormányzatok felé. Ilyen „tudástranszfer”:

- az 1990 óta működtetett Önkormányzati Forródrót elnevezésű ingyenes tanácsadó szolgálat,
- az itt felmerülő és szélesebb érdeklődésre számot tartó jogi eseteket ismertető, évente megjelenő Forró-Drót füzetek,
- a 2003-ban útjára indított JÓTÁR sorozat, amelyben a jó és széles körben alkalmazható gyakorlatokat, példákat teszi közzé,
- az aktuális ügyekről havonta megjelenő lapjában, az Önkormányzatban ad tájékoztatást,
- és belső, szervezeti információkat és módszertani segítséget nyújt a havi rendszerességű TÖOSZ Hírlevélben.

- 2001-től működteti saját honlapját¹¹⁰, melyen keresztül a leggyorsabban juttatja el az információkat.
- 2004-től alkalmazza az SMS szolgáltatást, melynek segítségével felhívja a tagönkormányzatok polgármestereinek figyelmét aktuális ügyekre, akciókra.
- A tanácsadás és a kiadványok mellett konferenciákat, képzéseket szervez önkormányzati tisztségviselők és polgármesteri hivatalok munkatársai számára.

A tudás nem csupán átáramlik a szervezeten, hanem fel is halmozódik abban. Rendszeresen gyűjt információkat az önkormányzatokról, kutatásokat és fejlesztési projekteket finanszíroz. Ezek célozhatják az önkormányzatok szociológiai jellemzőinek, megismerését, a pénzügyi, közigazgatási tevékenység segítését, informatikai jellegű fejlesztéseket:

- Annak érdekében, hogy egyes önkormányzatok tevékenységét érintő ügyekben megalapozott véleményt és javaslatot tudjon tenni a szövetség folyamatosan építi saját adatbázisát. Ezen túlmenően együttműködik azokkal a kutató szervezetekkel (GKI Gazdaságkutató Rt, TÁRKI Rt.), amelyek tevékenysége az önkormányzatok területére is kiterjed. Az együttműködés keretében a TÖOSZ mozgósítja tagjait és hasznosítja a kutatások eredményeit. Az adatbázis építés másik célja, hogy segítse az önkormányzatok gazdasági fejlesztéseit, azáltal, hogy a befektetők számára konkrét információkat, kínálati elemeket közvetít.
- Az önkormányzati piacon jelenlévő szolgáltatók szolgáltatásainak minősítésére is törekszik a szövetség. Az IHM anyagi támogatásával kidolgozta a szoftverminősítési rendszert, amely egyrészt garanciát nyújt a felhasználóknak, másrészt segíti a jó minőségű szolgáltatás piacra juttatását. Ugyanezen elv szerint működik a pályázatíró cégek minősítése a Magyar Kereskedelmi és Ipar Kamarával kötött együttműködés keretében.
- A TÖOSZ nem csupán a gazdaság szereplőinek minősítését végzi, hanem 2004-től minősíti az önkormányzati honlapokat, abból a szempontból, hogy mennyire felelnek meg az e-közigazgatás és az e-önkormányzás feltételeinek. A legjobb honlappal rendelkező önkormányzatok e-go díjban részesülnek.
- A TÖOSZ 2002-től a magyar gazda szerepet tölti be a Helyi Önkormányzatok Információs Hálózata (Local Government Information Network = LOGIN) programjában, amely révén értékeli az információ szükségleteket, információkat

¹¹⁰ www.toosz.hu

gyűjtenek, feldolgoznak és terjesztenek, mind magyar, mind nemzetközi vonatkozásban.

A TÖOSZ dokumentumaiból és kiadványaiból, illetve egyes projectek alapján lehet felvázolni, hogy milyen értékeket próbál közvetíteni a TÖOSZ. A civil társadalmi aktivitás és a társadalmi tőke növelése kiolvasható a szervezet alapszabályából:

„A TÖOSZ önálló, önfenntartó szervezet, amelynek tagja lehet minden olyan önkormányzat, amely az önkéntesség, a tagok jogegyenlősége, a szolidaritás, a konszenzusra való törekvés, a közös teherviselés, a jövőre orientáltság, a szakszerűsége való törekvés, a jó értelemben vett pragmatizmus, a szövetségi tevékenység és a szövetségi tevékenység pártsemlegességnek tiszteletben tartása mellett a fent megjelölt célok elérése érdekében az alapszabályban részletezett demokratikus módon kíván együttműködni.”

Az Önkormányzat 2005. szeptemberi, az önkormányzatiság 15. évfordulójára kiadott jubileumi számban szintén hasonlókat olvashatunk, az alapítókat idézve:

„Olyan szövetséget akarunk, amely valós, törvényileg garantált gazdasági alapokon működő önkormányzatokért küzd, amely...azonosul az önkormányzatokkal, egyenlőnek tekinti tagjait, lehetőséget nyújt az egyenlő jogok gyakorlására, s fölvállalja minden település érdekeinek a képviseletét” (Aczél, 2005)

A hangsúly tehát a tagok egyenlőségének elvén (minden típusú önkormányzat, mérettől függetlenül egy szavazattal rendelkezik), és az együttműködés, illetve a közös érdekképviselet elvén van.

A TÖOSZ identitás termelésnek része az általa alapított, és támogatásával létrejött díjak is. A TÖOSZ saját kitüntetésként elismerésben részesíti az önkormányzati érdekképviseleti munkában jelentős tevékenységet nyújtó személyeket (TÖOSZ Tűzzománc Emlékplakett, TÖOSZ Aranygyűrű, Köllner Ferenc Emlék-díj) és szervezeteket (TÖOSZ Tűzzománc Emlékplakett). Ugyanakkor részt vett kitüntetés alapításában is. Ilyen a Csalog Zsolt díj, amelyet a TÖOSZ, az Oktatási Minisztérium, a Raoul Wallenberg alapítvány és a Roma Polgárjogi alapítvány által közösen létrehozott bíráló bizottság ítél oda polgárjogi aktivistáknak vagy települési intézmények, önkormányzatok vezetőinek, akik:

- gyakorlati példát mutattak a normális emberi együttélésben,

- szerepet vállaltak a konfliktusok feloldásában és megoldásában,
- tevékenységükkel közreműködtek az emberi és állampolgári jogok érvényesülésében.¹¹¹

A TÖOSZ szerepére az újítások terjesztésében jó példa a már említett JÓTÁR sorozat, amiben olyan ismereteket próbálnak átadni, mint a megfelelő településfejlesztési koncepció, stratégiák készítése, vagy Európai Unióban való eligazodáshoz szükséges információk.

A TÖOSZ közvetlenül nem ad pénzt az önkormányzatoknak, felhasználja társadalmi tőkéjét pénztőke, beruházási javak szerzéséhez. Így például:

- a testvérvárosi kapcsolatok működéséhez Európai Unió támogatásokat szervez,
- nemzetközi szövetségeken keresztül segít partnereket találni Európai Unió pályázatokban való részvételhez,
- közvetít a vállalkozók és az önkormányzatok között. Így például a TÖOSZ 2001-ben létrehozta az Első Magyar Önkormányzati Gazdaságfejlesztő Kft-t (EMAG Kft.), melynek feladata az volt, hogy közvetítsen a gazdaság szereplői és az önkormányzatok között. Az EMAG közvetítésével jutottak el az önkormányzatokhoz kedvező befektetési és szolgáltatási ajánlatok. Az átfogó siker elmaradt, melynek oka a TÖOSZ munkatársai szerint a gazdasági formától való félelem és a piaci viszonyok szokatlansága, az önkormányzati működésbe való beágyazottságának hiánya okozta. Ugyanakkor a munkatársak szerint amennyiben a TÖOSZ közvetlenül nyújtotta volna ezeket a szolgáltatásokat nagyobb sikere lett volna a kísérletnek. Az EMAG Kft. 2004-ben megszűnt, tevékenységét kevésbé szervezett formában a TÖOSZ titkárság végzi.

A gazdasági szektor szervezeteivel jelenleg három módon alakít ki kapcsolatot a TÖOSZ. Egyrészt a TÖOSZ hirdetési felületet nyújt nekik, mind lapjában az Önkormányzatban, mind pedig az országos és megyei konferenciáin, polgármesteri fórumain. Utóbbiakon az önkormányzatok személyesen is találkozhatnak a vállalkozókkal. A fórum végeztével mód nyílik a személyes konzultációra és az üzleti tárgyalások megkezdésére.

Összefoglalás helyett térjünk vissza az esettanulmány kezdőpontjára, annak elemzésére, hogy a TÖOSZ maga is társadalmi tőke. Ha ez így van, akkor azt is vizsgálni kell, hogy kinek, s mibe került létrehozni ez a tőkét?

¹¹¹ www.toosz.webalap.hu/

Ennek a kérdésnek a megválaszolásához áttekintettük a TÖOSZ költségvetésének forrásait. A bevételek legnagyobb százalékát, közel a felét a tagdíjak jelentik, míg körülbelül harmadát pályázati bevételek adják, míg körülbelül 10 %-ot tesznek ki szervezet tevékenységéből adódóan profitként keletkező bevételek (hirdetés, banki kamat, jogi tanácsadás, pályázati források stb.). Tehát úgy tűnik a TÖOSZ valóban egy civil közösség saját társadalmi tőkéje, amennyiben jelentős állami erőforrások mozgósítása nélkül jönnek létre:

- új munkahelyek, munkalehetőségek, gazdasági tevékenység (a TÖOSZ titkárság, megbízások a szakértőknek stb.),
- innovációs tevékenység („best-practice” gyűjtés, kutatások, képzések),
- új információs, kommunikációs csatornák (az érdekvédelmi tevékenységen keresztül),
- konfliktuskezelési, érdekvédelemértékesítési és ezen keresztül legitimációs potenciál.

5. BEFEJEZŐ GONDOLATOK A TÁRSADALMI TŐKE FEJLESZTÉSÉRŐL

Mivel az eddig leírtak – lévén maguk is összefoglalások vagy egyszerű ismertetések – nem igényelnek összefoglalást, ezért a tanulmány összefoglaló fejezete helyére olyan gondolatokat gyűjtöttük egybe, amelyeket elég fontosnak ítéltünk ahhoz, hogy a társadalmi tőke fejlesztésén dolgozó magyarországi szakemberek elgondolkozzanak rajtuk, de amikre válaszaink e pillanatban nincsenek. A válaszra váró kérdéseket a következő módon csoportosítottuk:

- Kell-e, szabad-e a kormánynak a társadalmi tőke fejlesztésével beavatkoznia a társadalom működésébe?
- Milyen elveket tartson szem előtt egy aktív társadalmi tőkefejlesztést végző kormányzat?
- Milyen területeken, mely célok elérése érdekében célszerű a fejlesztési erőforrásokat koncentrálni?

5.1. Kell-e, szabad-e a kormánynak a társadalmi tőke fejlesztésével beavatkoznia a társadalom működésébe?

A fejlesztési tanulmányok válasza egyértelmű – a kormánynak be kell avatkoznia. Ám ez az angol és a kanadai elemzés esetében inkább, mint szükséges rossz fogalmazódik meg, s az ausztrál elemzések között is találunk olyat, amely gyakorlati példák elemzésén keresztül láttatja a kormányzati bürokrácia sajátos helyzetét a társadalmi tőke fejlesztése során.

Az angol tanulmány szerint például a kormányzati beavatkozás mellett az szól, hogy ennek hiányában a többi fejlesztési projekt nem-szándékolt negatív társadalmi hatásai észrevétlenek maradnának, s negatív hatásai csak lassan, de biztosan tennék tönkre a fejlesztési törekvéseket. A kormányzati beavatkozás dilemmája, hogy a társadalmi tőke kulturálisan és történelmi folyamatokba való beágyazottsága miatt nem várható, hogy a kormányzati erőfeszítések hatására gyors és látványos változás következne be. Továbbá mivel a társadalmi tőkét az egyes társadalmi csoportok a maguk érdekében is használhatják, ezért a

kormányzatnak arra is figyelnie kell, hogy a fejlesztés eredményeként a helyzet a közjó egésze szempontjából jobb, s ne rosszabb legyen.

A kanadai érv lényege, hogy mivel a kormányzat elkerülhetetlenül (akkor is, ha – mint azt egy magára valamit is adó liberális polgári demokrácia, tehát az egyén szabadságát szentnek és sérthetetlennek tekintő, államnak tennie kell - semmit nem tesz) hat a társadalmi tőkére, ezért jobb, ha ezt tudatosan teszi. Ennek során szükséges, hogy a társadalmi tőke fejlesztése ne váljon öncéllá, és nem szabad, hogy hatalmas és központi fejlesztési monstrummá degenerálódjon, és hogy a társadalmi tőkét a kormányzat csupán olyan eszköznek tekintse, amely más eszközökkel kombinálva (s nem azok rovására) elősegítheti a kormányzat fejlesztési céljainak teljesülését.

A leginkább figyelemre méltó ausztrál elemzés szerint a társadalmi tőke orientált közpolitika radikális eltérést feltételez a „normális” fejlesztési gyakorlattól mivel az „ellenfél” éppen az a központi fejlesztési rutin és bürokrácia, amelynek feladat a változások végrehajtása. A sikeres paradigmaváltás esélye csak akkor és ott jön létre, amikor és ahol a helyi érdeket képviselők és a központi elosztás képviselői bíznak egymásba, közös értékeket vallanak, informális kapcsolataik kiválóak, tehát, ahol a fejlesztésben résztvevők között magas szintű a társadalmi tőke. Továbbá, csak az alulról kiinduló kezdeményezések esetében lehet remélni a társadalmi tőke kialakulását. A kormányzati ösztönzés ezeket nem helyettesítheti, de könnyen elfojthatja vagy eltorzíthatja. Következésképpen csak nagyon óvatos, közvetett és kísérleti jellegű kormányzati fejlesztés ajánlatos.

Az a következtetésük is fontos, hogy a társadalmi tőke fejlesztése leértékeli a fejlesztés forrásául szolgáló szereplőket, vagyis a kormányzatot és a politikát, ezért értelemszerűen nehéz beindítani a társadalmi tőke érzékeny fejlesztési politikát. Hiszen melyik politikus, illetve milyen állami tisztviselő képes arra, hogy olyan módon allokáljon pénzt és hatalmat, hogy tudja, a sikeres fejlesztés eredménye saját hatalmának és erőforrásainak csökkenése lesz.

Különösen az OECD tanulmány hangsúlyozza, de minden elemzésben fellelhető a gondolat, hogy a kormányzati beavatkozás során fontos az óvatosság, hiszen a társadalmi tőke működéséről, a jólét-termelésre gyakorolt hatásainak módjáról, s ezek hosszú távú és áttételes mechanizmusairól keveset tudunk. Ezért egyfelől fontos, hogy kezdetben kisebb méretű projekteket célszerű csak indítani. Másfelől ki kell dolgozni a társadalmi tőke mérésének és a társadalmi tőke fejlesztését célzó projektek monitorozásának módszereit, és ezeket hosszú távú (longitudinális) és összehasonlító technikával kell tesztelni.

5.2. Milyen elveket tartson szem előtt egy aktív társadalmi tőkefejlesztést végző kormányzat?

A Világbank társadalmi tőke projektje e tekintetben jól megfogalmazza a legalapvetőbb elveket. Ezek a részvétel, a tevékenységeknek a helyi körülményekhez való adaptálása és a partnerség elve. Ezek az elvek valószínűsítik, hogy egyfelől a társadalmi tőke fejlesztésének belső támogatottsága maximális lesz (ami elősegíti az erőforrások mozgósítását és óvja a negatív mellékhatások bekövetkezésétől), másfelől, hogy a projekt az adott helyen maradandó, továbbá más helyekre továbbgyűrűző hatású lesz.

A Saguaro Szeminárium résztvevői által megfogalmazott elvek közül ehhez még hozzátehető, hogy a társadalmi tőke olyan szemléletmódot jelöl, aminek alkalmazásával megítélhetjük a döntések, jelenségek, intézmények várható társadalmi hatásait, illetve, hogy a fejlesztésben törekedni kell arra, hogy a „szakértő-laikus” kommunikáció helyett az állampolgári létből fakadó azonosságon alapuló kommunikációs helyzeteket kell megteremteni, amelyben mindenki egyenértékű.

A kanadai javaslat szerint csak nagyon ritkán szabad a kormányzatnak közvetlenül a társadalmi hálózatok alakulásába beavatkozni. Ilyen kivételes helyzet lehet például a bevándorlók és a befogadó közösségek tagjai közötti, illetve a mentor programokban a mentor és az általa segítettek közötti kapcsolatokra való állami rásegítés. Gyakrabban alkalmazott megoldás lehet a meglévő kapcsolatok felhasználása a program sikeressége érdekében, például az AIDS vagy a dohányzás ellenes kampány során a meggyőzés érdekében a véleményirányítók és a célcsoportok közötti kapcsolatok mozgósítása. Ennél is gyakrabban kerül sor olyan közvetett társadalmi kapcsolatépítésre, amikor a megfelelő kapcsolatok kialakulásához alkalmas terepet törekszik a kormányzat megteremteni. Ilyen például a kapcsolatépítési és fejlesztési készségekkel korlátozottan rendelkező csoportok (első munkahelyet nem találó vagy börtönből, állami gondozásból kikerülő fiatalok, illetve új migránsok) tréningje, de ide tartozik a lakóközösségek kapcsolatainak kiépülését szolgáló lakótér kialakítási megoldások (közösségi ház, szétszórt szociális lakásépítés) elősegítése is. Leggyakrabban az egyéb fejlesztési programok társadalmi tőke tudatosságának növelésével segíti a kormányzat a társadalmi tőke fejlesztését. Itt sokszor csupán a társadalmi kapcsolatok gyakorolt hatásokat komolyan vevő fejlesztői magatartás erősítése a cél, de a sokféle lehetséges társadalmi (s nem mellék!) hatás rendszeres végiggondolása is fontos lehet.

Kiemelt fontosságú a társadalmi tőke három típusának várható hatásait külön-külön, és együttesen is elemezni. Például azért, mert csak az összekötő és az összetartó társadalmi tőke egyidejű fejlesztése biztosíthatja a társadalmi kirekesztettség elkerülését, továbbá mert bármelyik társadalmi tőke típus is válik dominánssá egy társadalmi csoport erőforráskészletében, az előbb-utóbb gondok forrásává válik: ha egyeduralomra kerül, az összetartó bezár, az összekötő társadalmi tőke individualizál, az összekapcsoló társadalmi tőke függő helyzetbe hoz.

Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik a Saguaro Szeminárium által megfogalmazott „áthidalás elv”, mely szerint az összetartó társadalmi tőke többnyire magától is létrejön, ezért a csoportok közötti kapcsolatok (az összekötő és összetartó társadalmi tőke) fejlesztésére kell több külső erőforrást koncentrálni.

5.3. Milyen területeken, mely célok elérése érdekében célszerű a fejlesztési erőforrásokat koncentrálni?

Vannak olyan célok, amelyek minden korábban ismertetett társadalmi tőke fejlesztéssel foglalkozó tanulmányban megtalálhatók. Ugyanakkor egy ország társadalmi, gazdasági és politikai feltételeitől függően lehetnek sajátos fejlesztési célok és szempontok is.

Szinte valamennyi nemzeti fejlesztési tanulmányban megtalálható a család, a helyi közösség, a civil társadalom különböző formában történő támogatásának szükségessége. A konkrét megoldási javaslatok között is vannak – nyilván azzal is összefüggésben, hogy ezek a fejlesztési tanulmányok egymással és a világszervezetekben dolgozó fejlesztő-csoportokkal is szoros kapcsolatot tartanak – igen hasonlóak. Ilyenek például

- az önkéntes munka iránti kereslet elősegítése, az önkéntes munkára való készség kialakulásának fejlesztése, illetve társadalmi megbecsültségének támogatása,
- a helyi és a világba kitekintő „öntanítást”, társadalmi részvételt, közigazgatási és munkaerő-piaci információt biztosító informatikai szolgáltatások egyidejű fejlesztésének biztosítása¹¹²,
- a különféle mentori programok támogatása,

¹¹² A hazai viszonyok között ez nem csupán a hálózatok építését, hanem a tartalomszolgáltatás rendszeres és színvonalas biztosítását is kell, hogy jelentse, mert enélkül nem lesz maradandó a fejlesztés társadalmi hatása.

- egészségügyi fejlesztés helyi szerveződésű és a civil társadalomba ágyazott formái elterjedésének elősegítése (például a családi szervezetben, illetve önkéntes munkán alapuló gondozás),
- a városrendezési elvek területén az ingázásra fordított idő növekedésének akadályozása, valamint a gyalogosbarát lakónegyedbeli közlekedés kialakítása és közterek beékelése a városi térbe,
- a munkabank különböző formáinak támogatása.

Az országspecifikus fejlesztési példák közül a legmarkánsabbak a következők:

Nagy-Britanniában

- az iskolai szolgáltatásoktatás¹¹³,
- a közösségi munka kreditrendszer¹¹⁴ elterjesztése,
- a közéleti ismeretek és készségek elsajátítását biztosító iskolai programok tartalmának kiegészítése a „közszolgálat” végzése révén elsajátítható közéleti készségek megszerzésével, és ezeknek a programoknak az önkéntes munkával, illetve a mentor programokkal történő összekötése.

A Egyesült Államok-beli Saguaro Szeminárium például több, közvetlenül politikai tartalmú fejlesztési szempontot is megfogalmaz. Például fontosnak tartja, hogy

- kormányzat azt sugallja, a civil társadalom és a politika nem egymás versenytársai, hanem egymásra vannak utalva,
- fejleszteni kell az amerikaiak képességét az egymással való vitára, az alternatívák közös mérlegelésére, a konszenzuskeresésre,
- át kell venni a vallási közösségek értékteremtő gyakorlatát,
- a technológiai változásokra adott kormányzati reakciók legfontosabbika a társadalmi tőke szempontjából az, hogy támogatja az olyan elektronikus szórakoztató és kommunikációs technikák elterjedését, amelyek erősítik a közösségekhez való tartozást, ahelyett, hogy elzárnák egymástól az embereket,
- a művészetek terén a fesztivál jellegű, sokakat mozgósító események szervezését tartják fontosnak a szeminárium résztvevői.

¹¹³ Az állampolgárságtan gyakorlatorientált változata: szemétválogatástól, csoportépítésen keresztül, a tanulás tanulásáig és a könyvtárhasználatig mindenféle emberi és társadalmi tőkefejlesztő képesség megismerése.

¹¹⁴ A lakóhelyen vagy tanulás helyén végzett önkéntes munkaért (gondozás, mentorkodás, közösségi munka) cserébe helyben használható (kollégiumi árcsökkentés, étkezési jegy) voucherek.

A kanadai megközelítés sajátossága, hogy a társadalmi folyamatok válsághelyzeteiben, illetve a társadalmi csoportokat elválasztó határok mentén látják a társadalmi tőke fejlesztését leginkább szükségesnek. Ezek:

- A társadalmi kirekesztés veszélyének kitett csoportok (ami a kanadai viszonyok között migránsokat, bennszülötteket, gyereket egyedül nevelő anyákat, hosszú távon munkanélküli fiatalokat jelent) helyzetének javítása, és
- a kritikus életszakaszban lévők (első munkahelyre való belépés, családi állapot változása (válás, özvegyülés, gyerekáldás, házasság), nyugdíjba menés, önellátásra való képtelenné válás) segítése.

Az ír példa jellemzője a hagyományos közösségek nagy ereje s azt ezt (a nemzetépítés-nyelvteremtés egyidejűleg folyó kormányzati támogatásától nem független) fenntartani képes folyamatok társadalmi tőke fejlesztéssel való megtámogatása. Az elemzés a közelmúltbeli és mai ír siker-történetre is reflektál azzal, hogy a növekvő gazdaság társadalmi-közösségi egyben tartását, illetve a várhatóan egyszer véget érő siker utáni kiábrándulás várható negatív társadalmi hatásait tervezi a társadalmi tőke fejlesztésével elérni, illetve megelőzni. Másként az ír példa azt demonstrálja, hogy a még oly jól működő piac és állam sem nélkülözheti a társadalmi összetartozás, a befogadás, a szolidaritás, a bizalom értékeit megőrizni-növelni képes közösségek és civil társadalom fejlesztését.

Az ír elemzés sok már létező közösségfejlesztési és az állampolgári aktivitást elősegítő programot mutat be, amelyek mind felfoghatók a társadalmi tőke fejlesztés alapelemeinek, illetve olyan részeinek, amelyekre építve a társadalmi tőke fejlesztése elképzelhető. Ilyenek például:

- a központi fejlesztési alapok és a helyi társadalom erőforrásainak összekapcsolására szolgáló mechanizmusok innovatív fejlesztése (helyi szeméthyűjtési vagy közterület-fejlesztési elképzelések támogatása, önképzés, közösségi szórakozás stb.)
- helyi közösségek közötti regionális kooperáció (kistérségek fejlesztése, hátrányos helyzetű területek megtámogatása, vidékfejlesztési program) sokféleképpen, de mindig átlátható és az állami és közösségi szereplő partnerségi viszonyát jelentő formában
- élethosszig tartó tanulás, önfejlesztés, spirituális fejlődés közösségi alapjainak biztosítása.

Nem feladata a tanulmánynak, hogy kijelölje egy lehetséges magyarországi társadalmi tőke fejlesztési program céljait. Mivel nem célszerű a spanyolviasz feltalálása, ezért úgy véljük, a kijelölendő célok az előzőekben bemutatott célok közül válogatandó ki. Mivel azonban ezt nem szabad a korábban megfontolásra ajánlott elvek ellenében tenni, ezért az adaptálás során néhány komolyan veendő szempontot kiemelendőknek látunk:

- Mivel Magyarországon – talán leginkább az ír példához hasonlóan - a közösségfejlesztés és a civil társadalom sokféle – bár érthető okokból az érintettek által elégségesnek sohasem tekintett– támogatásban részesül, ezért megszívlelendő lehet az az ír gyakorlat, hogy a kormányzat erősen figyel arra, hogy a valódi civil társadalmi részvétel – s ne a lobby vagy politikai érdekek – legyen biztosítva.
- Ha igaz, hogy a magyar kultúra kapcsolatérzékeny, vagyis a társadalmi tőke kapcsolati elemei bár láthatatlanok, de nagyon fejlettek, akkor Magyarország esetében különösen fontos lehet, hogy a társadalmi tőke típusainak fejlesztése között valamiféle harmónia (egyensúly?) legyen. Márpedig ennek elérése nem könnyű, mert az összetartó és az összekötő hálózatépítés egyidejű megvalósítását nehezíti, hogy a kétféle hálózattípus kölcsönösen megpróbálja a másikat gyöngíteni. Hagyományos társadalomban, bizonytalan helyzetben, illetve szegénységben a csoportképzés túlereje erősen akadályozhatja az összekötő kapcsolatok kialakulását, ez utóbbiak viszont „feloldják” az előbbit. És akkor még nem beszéltünk a magyar talajon jól termő „kijárásról” és korrupciós hálózatokról, vagyis az összekapcsoló társadalmi tőke negatív vonatkozásáról, amit a többi társadalmi tőke típus erősítésével egyidejűleg kellene átalakítani, illetve helyenként lebontani.
- Végül a magyar gyakorlat számára az ismertett társadalmi tőke fejlesztési tanulmányok alapján egy negatív következtetés is fontos lehet: nem találtunk egyetlen példát sem a fejlesztési tanulmányokban arra, hogy etnikai alapon próbálnák fejleszteni a társadalmi tőkét¹¹⁵. A paradox helyzet oka, hogy az etnikai elem figyelmen kívül hagyása a társadalmi tőke elvének sértését jelenti, hiszen az etnikai kultúra emberi, társadalmi tőke, kapcsolati tőke hatásai erősek. Ugyanakkor figyelembevétele könnyen egy összetartó társadalmi tőke elem túlértékeléséhez vezethet, annak minden negatív hatásával. Fejlesztési szempontból az etnikai

¹¹⁵ A kivétel a kanadai tanulmány volt, de mind a migráns, mind a bennszülött közösség összekötő és összetartó kapcsolatainak erősítése itt is hangsúlyozottan kultúra-független módon volt elképzelve.

megközelítés figyelembevétele növeli az erőforrások felhasználásának koncentrálhatóságát, ugyanakkor szaporítja az ellenőrizendő s politikailag kényes, dimenziók számát, továbbá az eredmények számontartás és értékelése során sajátos szervezeti gondokat szül. A fenti paradoxon feloldásának egyik lehetséges megoldása az lehet, hogy az etnikai elemet csak időszakosan vagy időlegesen, s ekkor is csak sajátos helyzetekben lévő etnikai csoportok esetében (de akkor vállalt és nyílt pozitív diszkrimináció formájában) alkalmazzuk¹¹⁶.

¹¹⁶ Mint például, ahogy a kanadai migránsokat csak kezdetben, csak a civil társadalom felé irányuló és intézményesített (munkaerő-piaci mentor), és elsősorban inkább a helyi közszolgáltatások (pl. városi tömegközlekedés) fejlesztésével, amelyeknek nem ők a címzettjei, de területi elhelyezkedésük miatt ők lesznek a leggyakoribb kedvezményezettjei (Ray, 2003)

6. IRODALOMJEGYZÉK

- Aczél Gábor (2005) Akik legyőzték az időt. *Önkormányzat* szeptember 16. old.
- Aczél Gábor – Zongor Gábor (2000): *Csak az első lépés nehéz – A TÖOSZ Könyve*, Budapest.
- Alföldi György, Sárkány Csilla, ifj. Erdősi Sándor, Apró Attila, Csete Zoltán, Kolossa József (2005) “Magdolna negyed szociális város-rehabilitációs program”. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Berman, Sheri, (1997) Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic, *World Politics* (1997) 49 3: 401-429.
- “Bihari úti program” (2005) VÁTI Kht., , Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Bourdieu, P. 1998(1983). Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. Megj.: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.). *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA.
- Coleman, J. S. 1994(1990). Társadalmi tőke. Megj.: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) 1994. *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: AULA.
- Coleman, J. S. 1998(1988). A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. Megj.: Lengyel – Szántó 1998.
- Cox, Eva – Peter Caldwell (2000) Making policy social in Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne, pp. 43-72.
- Czakó Ágnes–Sik Endre (1987) A „megszemélyesült” szervezetenkénti csereügyletekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján, *Közgazdasági Szemle* 12.sz. 1489-1495 old.
- DeFilippis, James (2001) The Myth of Social Capital in Community Development *Housing Policy Debate* Vol. 12 issue 4. 781-806.
- Dolfma Wilfred, Charlie Dannreuther (2003): Subjects and Boundaries: Contesting Social Capital-Based Policies. *Journal of Economic Issues*, XXXVII. (2):405-413.
- Durlauf, Steven N. (1999): The case „against” social capital. *SSRI Working Papers*, 9929 Sept 22, University of Wisconsin, Madison.
- Egedy Tamás (2005) *A sikeres városrehabilitáció: gyakorlati tapasztalatok és javaslatok*. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-ROM.
- Egedy Tamás, Kovács Zoltán, Nicola Morrison, (2005) “A városrehabilitációs kezdeményezések nemzetközi tapasztalatai”. Budapest: Városrehabilitációs Kollokvium, CD-Rom.
- Franke, Thomas, (2003) „Quartiermanagement – Schlüsselinstrument integrierter Stadtteilentwicklung”. In: *Strategien für die Soziale Stadt*. Berlin: Deutsches Institut für Urbanistik, pp. 170-191.
- Fukuyama, F. 1997(1995). *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Füzér, Katalin (2005) A társadalmi tőke szerepe a városrehabilitációban *Acta Sociologica (Pécsi Szociológiai Szemle)* 1 (1) 5-17 old.
- Gerőházi Éva, Somogyi Eszter, Strömpl Péter, Szemző Hanna, Teller Nóra, Tosics Iván, (2004) "A szociális várórehabilitáció: koncepció, eszközrendszer és modellkísérletek" (Zárótanulmány). Budapest: Városkutatás Kft.
- Giczi Johanna – Sik Endre (2004) A települések kapcsolati tőkéjének egy típusa – a testvértelepüléssel, *Szociológiai Szemle* 1:34-54.
- Grootaert Christiaan (2001): Social Capital: The Missing Link? In: *Social Capital and Participation in Everyday Life* eds.: Paul Dekker, Eric M. Uslaner, Routledge, Londn, pp. 9-29.
- Halpern, David (2004) *Social Capital*, Polity Press
- Hanifan, Lyda Judson (1920): Social Capital – Its Development and Use. In: *Foundation of Social Capital* (2003). Eds.: Ostrom, Elinor and T.K. Ahn. Elgar, Cheltenham, pp. 22-35.
- Harris, John (2002) *Depoliticizing Development* Anthem Press, London
- Judge, Robert (2003) *Social capital: Building a Foundation for Reserch and Development* OECD Conference, Montreal,
www.policyresearch.gc.ca/page.asp?/pagenm=OECD_Background
- Latham, Mark (2000) „If only men were angels” Social capital and The Third Way. in Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne pp. 192-223.
- Mayer, Margit (2003): The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities, and Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27. (1):110-132.
- Measurement of Social Capital* (2005) Policy Research Initiative, Canada
www.policyresearch.gc.ca/doclib/SC_Measurement_E.pdf
- Mihaylova, Dimitrina (2004) *Social Capital in Central and Eastern Europe* Center for Policy Studies, CEU, Budapest
- Orbán Annamária - Szántó Zoltán (2005) Társadalmi tőke. Kézirat, Budapest.
- Ostrom, Elinor, T.K. Ahn (2003): Introduction *Foundation of Social Capital*. Eds.: Ostrom Elinor, T.K. Ahn. Elgar, Cheltenham, pp. i-xxxix.
- Patulny, Roger (forthcoming) Bonding, Bridging and Investment – Important aspects of a National Social Capial Policy Strategy, Manuscript, Sidney.
- Portes, Alejandro (1998): Social Capital: Its Origin and Applications in Modern Sociology. *American Review of Sociology*, 24:1-24.
- Putnam, R.D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1993a) Social Capital and Public Affairs, *The American Prospect* pp. 1-8.
- Putnam, R.D. (1995) Bowling Alone: America’s Declining Social Capital, *Journal of Democracy* 6(1):65-78.
http://jhupress.jhu.edu/demo/journal_of_democracy/v006/6.lputnam.html
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.

- Putnam, Robert D. and Kristin A. Gross (2002): Introductionl In: *Democracies in Flux*, ed. Robert D. Putnam, Oxford University Press, pp. 3-20.
- Putnam, Robert and Lewis Feldstein (2003), *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Ray, Brian (2003) The Role of Cities in Immigrant Immigration. OECD Conference, Montreal, www.policyresearch.gc.ca/page.asp?pagenm=OECD_Background
- Rose, Richard (2005) *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004* Study of Public Policy Working Paper 404, University of Strathclyde
- Saegert Susan, Gary Winkel, Charles Schwartz (2002): Social Capital and Crime. In: New York City's Low-Income Housing. *Housing Policy Debate*, 13. (1)189-226.
- Sanders Thomas H. and Karthleen Lowney (2003) *Social Capital Building Toolkit* (Version 1.0)
- Schuller Tom, Stephen Baron, John Field (2000): Social Capital:A Review and Critique. In: *Social Capital:Critical Perspectives*. Eds.: Spethen Baron, John Field, Tom Schuller, Oxford University Press., pp. 1-38.
- Sik, Endre (2005) Migráció burokban, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest
- Smith Stephen S., Jessica Kulynych (2002): It May Be Social, but Why Is It Capital? The Social Construction of Social Capital and the Politics of Language. *Politics and Society*, 30. (1):129-186.
- Sobel, Joel (2002): Can We Trust Social Capital? *Journal of Economic Literature*, Vol. XL. (March) pp. 139-154.
- Social Capital: A Discussion Paper* (2002) Performance and Innovation Unit, London www.number-10.gov.uk/su/social%20capital/spcialcapital.pdf
- Social Capital as a Public Policy Tool* (2005) Policy Research Initiative, Canada www.policyresearch.gc.ca/doclib/SC_Synthesys_E.pdf
- Social Capital in Action* (2005) Policy Research Initiative, Canada www.policyresearch.gc.ca/doclib/SC_Thematic_E.pdf
- Stewart-Weeks, Martin (2000) Trick or Treat? Social capital, leadership and The new public policy in Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne, pp. 276-306.
- The Policy Implications of Social Capital* (2003) Forum Report No. 28, The National Economic and Social Forum, Dublin. www.nesf.ie/dynamic/docs/nesf_28.pdf
- The Well-being of Nations* (2001) OECD, Paris.
- Wallace, Claire (2005) *Trends in Social Capital Across The Uniom* University of Aberdeen WP 2.
- Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne
- Winter, Ian (2000) Social capital and public policy in context in Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne, pp. 1-16.
- Woolcock, Michael (2000) Preface in Winter, Ian (ed.) (2000) *Social capital and public policy in Australia* Australian Institute of Family Studies, Melbourne xii-xviii

7. VÁLOGATÁS A TÁRSADALMI TŐKE IRODALMÁBÓL¹¹⁷

Alapművek: fogalom, mérés

- Alesina Alberto, Eliana La Ferrara (2000): The Determinants of Trust. NBER Working Paper Series 7621, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w7621
- Arrow, Kenneth J. (1999): Observations of Social Capital in: Social Capital – A Multifaceted Perspective. Eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 3-5.
- Bankston Carl L. III., Min Zhou (2002): Social Capital as Process: The Meanings and problems of a Theoretical Metaphor. *Sociological Inquiry*, 72. (2):285-317..
- Charles Kerwin K., Patrick Kline (2002): Relational costs and the production of social capital:evidence from carpooling, NBER Working Paper Series 9041, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w9041
- Costa Dora L., Matthew E. Kahn (2003): Understanding the American Decline in Social Capital, 1952-1998., *Kyklos*, 56. (1)17-46.
- Davern, Michael (1997): Social Networks and Economic Sociology. *The American Journal of Economics and Sociology*, 56. (3):287-302.
- Dolfsma Wilfred (2001): Metaphors of Knowledge in Economics. *Review of Social Economy*, LIX. (1):71-91.
- Durlauf Steven N. (2002): On the empirics of social capital. *The Economic Journal*, 112. (November) pp. 459-479.
- Emirbayer Mustafa, Jeff Goodwin (1994): Network Analysis, Culture. And the Problem of Agency. *American Journal of Sociology*, 99. (6)1411-1454.
- EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions): Income Poverty and Social Exclusion in the EU25 (2005): http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-013/EN/KS-NK-05-013-EN.PDF#search='EUSILC'
- Foley Michael W., Bob Edwards (1999): Is It Time to Disinvest in Social Capital? *Journal of Public Policy*, 19. (2):141-173.
- Glaeser, Edward L., David Laibson, Bruce Sacerdote (2000): The Economic Approach to Social Capital. NBER Working Paper Series, 7728, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w7728
- Grabher, Gernot, David Stark (1997): Organising Diversity. in: *Restructuring Networks in Post-Socialism*. Eds.: Gernot Grabher, David Stark. Oxford University Press Oxford, pp. 1-32.
- Granovetter, Mark (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78: 1360-1380.

¹¹⁷ Az ajánlott szakirodalom értelemszerűen nem tartalmazza atanulmány irodalomjegyzékében szereplő műveket. Noha az ajánlott szakirodalom szerkezetével követni próbáltuk a tanulmány fejezeteinek tagolását, ez természetesen csak részlegesen lehetett sikeres, mint ahogy sok esetben az ajánlott tanulmányokat is más helyre is be lehetett volna sorolni.

- Granovetter, Mark (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: A gazdasági élet szociológiája, szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán, Aula, Budapest, 61-78. o.
- Grootaert, Christiaan, Thierry van Bastelar (1999): Understanding and Measuring Social Capital. Social Capital Initiative Working Paper, No. 24., World Bank,
- Helliwell John F. (1996): Do Borders matter for Social Capital?, NBER Working Paper Series 5863, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w5863
- Hofferth, Sandra J. – Johanne Boisjoly – Greg Duncan (1999): The Development of Social Capital. Rationality and Society, vol. 11, no. 1, 79–110. o.
- Itzigsohn, José (2001): The Social Bases and Social Limits of Cooperation and Trust in the Informal Economy. The Center for Migration and Development, Princeton University, Working Paper 01-09f.
- Narayan Deepa, Lant Pritchett. (1999): Social Capital: Evidence and Implications. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 269-295.
- Ostrom Elinor (1999): Social Capital: A Fad or a Fundamental Concept? In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 172-214.
- Paldam Martin, Gert Tinggaard Svendsen (1999): Is Social Capital an Effective Smoke Condenser? An Essay on a Concept Linking the Social Sciences. Social Capital Initiative Working Paper, No. 11., World Bank
- Paldam, Martin (2000): Social Capital: One or Many? Definition and Measurement Journal of Economic Surveys, 14. (5):630-653.
- Paxton Pamela (1999): Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. American Journal of Sociology, 105. (1):88-127.
- Portes Alejandro – Patricia Landolt (1998): The Downside of Social Capital <http://epn.org/prospect/26/26-cnt2.html>
- Portes, Alejandro és Julia Sensenbrenner (2001): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: A migráció szociológiája, szerk.: Sik Endre, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 105-127. o.
- Robison Lindin J., A. Allan Schmid, Marcelo E. Siles (2002): Is Social Capital Really Capital? Review of Social Economy, LX. (1):1-21.
- Serageldin Ismail, Christiaan Grootaert. (1999): Defining Social Capital: An Integrative View. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 40-58.
- Solow Robert M. (1999): Notes on Social Capital and Economic Performance. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 6-11.
- Staveren Irene van (2000): A Conceptualisation of Social Capital in Economics: Commitment and Spill-over Effects, Institute of Social Studies. Working Paper Series Institute of Social Studies, No. 324., November.

- Stiglitz Joseph E. (1999): Formal and Informal Institutions. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 59-69.
- Storberg, Julia (2002): The Evolution of Capital Theory: A Critique of a Theory of Social Capital and Implications for HRD. Human Resource Development Review, vol. 1, no. 4, 468–499. o.
- Streeten Paul (2002): Reflections on Social and Antisocial Capital. Journal of Human Development, 3. (1)7-22.
- Turner Jonathan H. (1999): The Formation of Social Capital. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 94-146.
- Uphoff Norman. (1999): Understanding Social Capital. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 215-251.
- Uslaner Eric M. The Moral Foundations of Trust. Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M., Paul Dekker (2001): The 'Social' in Social Capital. In: Social Capital and Participation in Everyday Life, eds.: Paul Dekker, Eric M. Uslaner, Routledge, London.

Demokrácia

- Freitag Markus (2003): Beyond Tocqueville: The Origins of Social Capital. In: Switzerland European Sociological Review, 19. (2):217-232.
- O'Connell, Michael (2003): Anti 'Social Capital': Civic values versus Economic Equality in the EU. European Sociological Review, 19. (3):241-248.
- Putzel James (1997): Accounting for the „Dark Side” of Social Capital: Reading Robert Putnam on Democracy. Journal of International Development, 9. (7):939-949.
- Rothstein Bo (2001): Social Capital in the Social Democratic Welfare State. Politics and Society 29 (2)207-241.Routledge,

Etnikum

- Bates Robert (1999): Ethnicity, Capital Formation, and Conflict. Social Capital Initiative Working Paper, No. 12. World Bank.
- Borjas, George J. (1992): Ethnic Capital and intergenerational mobility. Quarterly Journal of Economics, 107. (1):123-150.

Gazdasági fejlődés

- Baron Robert A., Gideon D. Markman (2003): Beyond social capital: the role of entrepreneurs competence in their financial success. Journal of Business Venturing, 18:41-60.m

- Beugelsdijk Sjoerd and Ton van Schaik (2001): Social Capital and Regional Economic Growth, Discussion Papers Center, No. 12, Univ. Of Tilburg.
- Chibber Ajay. (1999): Social Capital, the State, and Development Outcomes in: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 296-309.
- Chloupkova J., Ch. Bjronskov (2002): Could social capital help Czech agriculture? Agricultural Economics, 48 (6):245-249.
- Colletta Nat J., Michelle L. Cullen (1999): The Nexus Between Violent Conflict, Social Capital and Social Cohesion: Case Studies from Cambodia and Rwanda. Social Capital Initiative Working Paper, No. 23., World Bank.
- Dasgupta Partha. (1999): Economic Progress and the Idea of Social Capital. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective. Eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 325-424.
- Fedderke Johannes, Raphael de Kadt, John Luiz (1999): Economic growth and social capital: A critical reflection. Theory and Society, 28:709-745.
- Harriss, John (2002): Depoliticizing Development: The World Bank and Social Capital. Anthem Press, London.
- Helliwell John F., Robert D. Putnam. (1999): Economic Growth and Social Capital in Italy. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 253-268.
- Hirschman, Albert O. (1984) Getting Ahead Collectively Pergamon Press, New York.
- Knack Stephen, Philip Keefer (1997): Does Social Capital Have An Economic Payoff? A Cross-country Investigation. The Quarterly Journal of Economics, (11):1251-1288.
- Krishna Anirudh. (1999): Creating and Harnessing Social Capital in: Social Capital – A Multifaceted Perspective. Eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 71-93.
- Rauch James E. (1996): Trade and Search: Social Capital, Sohgo Shosha, and Spillovers. NBER Working Paper Series, 5618, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w5618
- Bryan R., Joachim von Amsberg (2003) Social Capital and growth Journal of Monetary Economics, 50:167-193.
- Woolcock Michael (1998): Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. Theory and Society, 27:151-208.
www.gsbwww.uchicago.edu/fac/ronald.burt/research

Kapcsolatok

- Ben-Porath, Yoram (1980): The F-Connections Families, Friends and Firms and the Organisation of Exchange. Population and Development Review (6):1-30.
- Burt, Ronald (2000): The Network Structure of Social Capital (forthcoming). In: Research in Organisational Behaviour, Vol. 22., Eds.: Robert I. Sutton and Barry M. Straw. Greenwich JAI Press. www.gsbwww.uchicago.edu/fac/ronald.burt/research

- Burt, Ronald (2001): The Social Capital of Structural Holes (forthcoming). In: New Directions in Economic Sociology. Eds.: Mauro F. Guillen, Randall Collins, Paula England, and Marshall Meyer. Russell Sage, New York.
- Burt, Ronald S (2001): Bandwidth and Echo: Trust, Information, and Gossip in Social Networks. In: Networks and Markets, eds.: James E. Rauch and Alessandra Casella, Russell Sage Foundation, New York. pp. 30-74.
- Kogut Bruce, Gordon Walker (2001): The small world of Germany and the durability of national networks. *American Sociological Review*, 66. (June), pp. 317-335.
- Kranton, Rachel E. (1996): Reciprocal Exchange:A Self-Sustaining. System. *American Economic Review*. 86. (4):830-851.
- Lin Nan (2001): Building a Network Theory of Social Capital. In: *Social Capital: Theory and Research*. Eds.: Nan Lin, Karen Cook, Ronald S. Burt, Aldine de Gruyter, New York. pp. 3-29.
- Lin Nan (2001): *Social Capital*. Cambridge University Press.
- Macauley, Stewart (1993): Non-Contractual Relations in Business. In: Granovetter, Mark és Swedberg, Richard (eds.): *The Sociology of Economic Life*. Westview Press, Boulder, pp. 265-283 (eredeti megjelenés: 1963).

Közigazgatás, regionalitás

- Bowles, Samuel, Herbert Gintis (2002): Social Capital and Community Governance. *The Economic Journal*, 112:F419-F346.
- Leonardi Robert (1999): Regional Development in Italy:Social Capital and the Mezzogiorno. *Oxford review of Economic Policy*, 11. (2):165-179.
- Rose-Ackerman, Susan (2005): *From Elections to Democracy: Building Accountable Government in Hungary and Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.

Migráció

- Kloosterman Robert, Joanne van der Leun, Jan Rath (1998): Across the border:immigrants' economic opportunities, social capital and informal business activities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24. (2):249-268.
- Loizos, Peter (2000): Are Refugees Social Capitalists? In.: *Social Capital: Critical Perspectives*. Eds.: Baron Stephen, John Field, Tom Schuller, Oxford University Press, pp. 124-141.
- Nee Victor and Jimy Sanders (2001): Trust in Ethnic Ties:Social Capital and Immigrants. In: *Trust in Society*, ed.: Karen S. Cook, Russell Sage Foundation, New York., pp. 374-392.
- Nee, David and Jimy Sanders (2001): Understanding the diversity of immigrant incorporation: a forms-of-capital model, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 24., No. 3., May, pp.386-411.

- Palloni Alberto, Douglass S. Massey, Miguel Ceballos (2001) Social Capital and International Migration: A Test Using Information on Family Networks. *American Journal of Sociology*, 106. (5):1262-1298.
- Pieterse, Jan Nederveen (2003) Social Capital and Migration, *Ethnicity* 31(1):29-58.
- Rauch James E. And Victor Trinidad (1999): Ethnic Chinese Networks in International Trade. NBER Working Paper Series 7189, June, NBER, Washington, www.nber.org/papers/w7189
- Rubio Mauricio (1997): Perverse Social Capital – Some Evidence from Columbia. *Journal of Economic Issues*, XXXI. (3):805-816.
- Sanders Jimmy M., Victor Nee (1996) Immigrant self-employment:the family as social capital and the value of human capital. *American Sociological Review* 61(April):231-249.
- Schiff, Maurice (2002): Love thy neighbor: trade, migration and social capital. *Economic Journal of Political Economy*,18:87-107.

Szegénység

- Collier Paul (1998): Social Capital and Poverty. Social Capital Initiative Working Paper, No. 4., World Bank.
- Knack Stephen (1999): Social Capital, Growth, and Poverty:A Survey of Cross-Country Evidence. Social Capital Initiative Working Paper, No. 7., World Bank.
- Van Stareven, Irene (2003): Beyond Social Capital in Poverty Reserach. *Journal of Economic issues*, XXXVII. (2):415-423.

Szocializmus, poszt-szocializmus

- Altmann Yochanan (1990): The role of personal social support networks in Soviet type centralised command economies:social networks at work in Soviet Georgia. Manuscript.
- Dinello, E. Natalia (1998): Forms of Capital:The Case of Russian Bankers. *International Sociology*, 13. (3):291-310.
- Diskin I.E. (1997): Economic Transformation and Social Capital. *Studies on Russian Economic Development*, 8. (1):14-21.
- Dowley, Kathleen M., Brian D. Silver (2003): Social capital, ethnicity, and support for democracy in the post-communist countries. In: *Social Capital and the Transition to Democracy*, Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner (eds.) Routledge, pp 95-119.
- Flap, Henk and Beata Volker (2003): Communist societies, the velvet revolution, and weak ties:the case of East Germany. In: *Social Capital and the Transition to Democracy*. Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner (eds.) Routledge, pp. 28-45.
- Giordano, Christian and Dobrinka Kostova (2002): The social production of mistrust. In: *Postsocialism*. eEd.: Chris M. Hann, Routledge, London, pp. 74-90.

- Iglic Hajdeja (2003): Trust networks and democratic transition: Yugoslavia in the mid-1980s. In: Social Capital and the Transition to Democracy Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner (eds.) Routledge, pp 10-27.
- Ledeneva, Alena (1988): Russia's Economy of Favours Cambridge University Press, Cambridge.
- Mishler William, Richard Rose (2001): What are the origins of political trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. Comparative Political Studies, 34. (1):30-62.
- Molnár Szilárd (2003): Társadalmi tőke és információs társadalom: egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? *Szociológiai Szemle* 3: 112-121.
- Platz, Stephanie (1995): „We don't have capitalism ... we have kinship”:The state, the family, and the expression of Armenian Identity. *Anthropology of East Europe Review*, 13. (2) www.condor.depaul.edu/rrotenbe/aeer/aeer13_2/Platz.html
- Raiser, Martin (1997): Informal Institutions, social capital, and economic transformation: reflections on a neglected dimension. ERBD Working Papers, 25., p. 32.
- Raiser, Martin (1999): Trust in transition. ERBD Working Papers, No. 39.
- Raiser. Martin, Christian Haerpfer, Thomas Nowotny, Claire Wallace (2001): Social capital in transition:a first look at the evidence. ERBD Working Papers, 61.
- Rigby T.H. (1998): Russia's clientelism, cliques, connections and „clans”:the same old story? *The Soviet and Post-Soviet Review*, 25. (2):109-123.
- Rose, Richard (1999): What Does Social Capital Add to Individual Welfare?An Empirical analysis of Russia. Social Capital Initiative Working Paper, No. 15., World Bank.
- Rose, Richard. (1999): Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia. In: Social Capital – A Multifaceted Perspective, eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 147-171.
- Rose-Ackerman Susan (2001): Trust, Honesty, and Corruption:Theories and Survey Evidence from Post-Socialist Societies. Manuscript.
- Rose-Ackerman (2001b): Trust and Honesty in Post-Socialist Societies. *Kyklos* 54: 415-443.
- Skrabski Árpád, Kopp Mária (1999): Társadalmi beállítottság, társadalmi tőke. *Századvég* 12: 128-146.
- Skrabski Árpád (2003): *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Budapest: Corvinus.
- Small Lee-Ann (2002): Social capital for Development:Does it Mean if There is not Any?A Case Study of Agricultural Producers in Dmitrov Rayon, Russia. *Canadian Journal of Development Studies*, XXIII. (1):7-25.
- Stark, David (1989): Bending the Bars of the Iron Cage:Bureaucratisation and Informalisation in Capitalism and Socialism. *Sociological Forum*, 4. (4):637-664.
- Stark, David (1990): Privatization in Hungary:From plan to market or from plan to clan? *East European Politics and Societies*, 4. (3).
- Stark, David (1996): Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology*, 101. (4):993-1027.

Utasi Ágnes (2002): *A bizalom hálója: mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest: Új Mandátum.

Yakubovich Valery, Irina Kozina (2000): The Changing Significance of Ties. *International Sociology*, 15. (3):479-500.

Vállalkozás

Bosma Niels, Mirjam van Praag, Roy Thurik, Gerrit de Wit (2002): The Value of Human and Social Capital Investment for the Business Performance of Start-ups. Tinbergen Institute Discussion Papers, March, 027/3.

Clark Ed (2000): The Role of Social Capital in Developing Czech Private Business. *Work, Employment and Society*. 14 (3):439-458.

Diomande, Mamadou (1990): Business Creation with Minimal Resources: Some Lessons from the African Experience. *Journal of Business Venturing*, No. 5:191-200.

Fafchamps Marcel, Bart Minten (2002): Returns to social network capital among traders. *Oxford Economic Papers*, 54:173-206

Flap, Henk, Patrick Flerackers, Fritz van Uxem (1998): The Success of Small Business Foundings in the Netherlands: Effects of Human and Social Capital and the Liabilities of Newness and Smallness. Manuscript.

Gargiulo M., A. Rus (2002): Access and Mobilization: Social Capital and Top Management Response to Market Shocks. INSEAD Working Papers, 14.

Kuczi, Tibor, Csaba Mako (1997): Towards Industrial Districts? Small-Firm Networking in Hungary in: *Restructuring Networks in Post-Socialism*. Eds.: Gernot Grabher, David Stark, Oxford University Press, Oxford, pp. 176-189.

Kyle, David (1999): The Otavalo trade diaspora: social capital and transnational entrepreneurship. *Ethnic and Racial Studies*, 22. (2):422-446.

La Porta Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Schleifer, Robert D. Vishny. (1999) Trust in Large Organisations in: *Social Capital – A Multifaceted Perspective*. Eds: Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, The World Bank, Washington, pp. 310-324.

Light Ivan, Parminder Brachu, and Stavros Karageorgis (1993): Migrant Networks and Immigrant Entrepreneurship in: *Immigration and Entrepreneurship* eds.: Ivan Light and Parminder Bhachu, Transaction Publishers, New Brunswick, pp. 25-49.

Portes, Alejandro, William Haller, Luis E. Guarnizo, *Transnational Entrepreneurs: The Emergence and Determinants of an Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation* (2001), WPTC-01-05, www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers.htm